

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 4

Одеса
2016

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Заступник головного редактора:

Музиченко Г. В. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Відповідальний секретар:

Ростецька С. І. – к.політ.н., доц., доцент кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Члени редакційної колегії:

Арабаджиев Д. Ю. – д.політ. н., доц., професор кафедри соціальної роботи
(Запорізький національний технічний університет)

Аркадіуш Адамчик – проф. д-р габ. політології (Університет ім. Яна Кохановського в Келцах, РП)

Бабкіна О. В. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політичних наук (Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова)

Гедікова Н. П. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Горбатенко В. П. – д.політ.н., проф., заступник директора (Інститут держави і права НАН України імені В. М. Корецького)

Долженков О. О. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Залевські Єжи – проф. д-р габ. політології (Варшавський університет, РП)

Монолатій І. С. – д.політ.н., проф., професор кафедри політології (ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»)

Парух Вальдемар – проф. д-р габ. політології (Університет ім. Марії Склодовської-Кюрі в Любліні, РП)

Романюк А. С. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політології (Львівський національний університет імені Івана Франка)

Яковлев Д. В. – д.політ.н., проф., декан факультету правової політології та соціології
(Національний університет «Одеська юридична академія»)

Ярова Л. В. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Науковий журнал «Politicus» є фаховим виданням на підставі

Наказу МОН України № 241 від 09.03.2016 року (додаток № 9)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази

Index Copernicus International (Республіка Польща)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet

Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, протокол 7 від 29 грудня 2016 року.

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21499-11299Р від 18.08.2015 р.)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Груєва О.В. Методологічні засади аналізу політичного акціонізму.....	5
Кокорєв О.В. Зміна зовнішньої політики Латвії, Литви та Естонії в період 1990–2016 років.....	9
Костельнюк М.М. Погляди Петра Могили щодо форм державного устрою в Україні.....	13
Кравець А.Ю. Біополітична інтерпретація типів політичної поведінки: егоїзм, альтруїзм, агресія.....	17
Осипова С.А. Детерминанти процесса государствообразования на современном этапе политической истории.....	21
Сандул В.А. Технології діяльності політичних акторів: комунікативний вимір.....	26
Шипунов Г.В. «Ліво-праве» партійне розмежування: принципи концептуалізації в сучасній політичній науці.....	30

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Білоусов О.С. Досвід політичного передбачення (за Д. Беллом) та необхідність його втілення в сучасну політичну практику.....	37
Бурдяк В.І. Формування інститутів влади у посткомуністичних країнах.....	40
Вакарчук К.В. Іспанська модель децентралізації: досвід для України.....	46
Гнатенко Н.Г. Декларування інтересів як механізм попередження конфлікту інтересів у парламентській практиці: європейський досвід та українські реалії.....	49
Наумкіна С.В., Трач А.С. Перерозподіл політичних ресурсів сучасної України як відображення взаємодії політичних сил.....	54
Піддубний С.А. Трансформація органів місцевого самоврядування в сфері сімейної політики у 2010–2016 рр.....	58
Posvistak O.A. Conflict between the intellectuals and authorities i n the totalitarian system: historical and political aspect.....	63
Салата Г.В. Політичні процеси навколо бібліотечної галузі України: нотатки до проблеми.....	68

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Дем'янюк М.Б.

Спілка християнських письменників України
як функціональна модель синергії гуманізму, етики та естетики.....72

Колісниченко Р.М.

Методологія дослідження глобалістичної свідомості.....78

Одарченко К.Ю.

Теоретичні особливості налаштування і ризики організаційної структури
політичних партій у контексті розбудови демократичних внутрішньопартійних зв'язків.....83

Солдатська Т.І.

Космополітизм – за і проти, або Пошуки нової європейської ідентичності.....89

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Баланик А.Я.

Активізм в діяльності класичних та некласичних Послів ООН..... 93

Шамраєва В.М.

Перспективи розвитку українсько-американського стратегічного партнерства..... 98

РЕЦЕНЗІЇ

Щедрова Г.П.

Рецензія на монографію С.А. Осипової «Сучасний стан теоретичного обґрунтування
та практичної реалізації державотворчих процесів у країнах світу».....103

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Груєва О.В.

Методологічні засади аналізу політичного акціонізму

Досліджено політичний акціонізм як сукупність театралізованих форм політичної участі, зазвичай, протестного та провокаційного характеру. Визначено оптимальні для його вивчення методології: символічний інтеракціонізм і постмодернізм. Акцентовано на особливостях аналізу акціонізму під кутом зору вказаних методологій. Окреслено переваги та недоліки, характерні для політологічного аналізу за допомогою названих методологій.

Ключові слова: політичний акціонізм, методологія політологічного дослідження, постмодернізм, символічний інтеракціонізм.

Исследуется политический акционизм как совокупность театрализованных форм политического участия, обычно протестного и провокационного характера. Определены оптимальные для его изучения методологии: символический интеракционизм и постмодернизм. Акцентировано на особенностях анализа акционизма с точки

зрения указанных методологий. Определены преимущества и недостатки, характерные для политологического анализа с помощью указанных методологий.

Ключевые слова: политический акционизм, методология политологического исследования, постмодернизм, символический интеракционизм.

The article examines political actionism a complex of dramatized forms of political participation, mostly of protest and provocative character. Post-modernism and symbolic interactionism were determined as the optimal methodologies for its study. Attention is focused on the specifics of actionism analysis from the perspective of each of the determined methodologies. The advantages and disadvantages characteristic for political analysis by means of the abovementioned methodologies were outlined.

Key words: political actionism, political research methodology, postmodernism, symbolic interactionism.

УДК 321:323.225

Груєва О.В.,

аспірант кафедри політичних наук і права ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

В останні роки у суспільно-політичному житті спостерігається стійкий інтерес до ігрових форматів донесення ідей. Політичний акціонізм є сукупністю театралізованих форм політичної участі, зазвичай, протестного і провокаційного характеру. Акціонізм є «мистецтвом дії», у якому розігрується певна «вистава» або провокується якась «подія». Найяскравішими формами «мистецтва дії» у політиці є гепенінг, перформанс, стрит-арт та інші прояви мистецького протесту на суспільно-політичну проблематику.

В основі політичного акціонізму лежить розуміння сутності акції як дії, творчої за характером, сміливої, нестандартної, інноваційної. Акцією є заплановане мистецьке дійство (у нашому випадку – з ідеологічним, соціальним забарвленням), здійснюване митцем (групою митців); воно спрямоване на досягнення певної, значущої для виконавця (перформера, стрит-артера та ін.) мети. Акція є дією публічною, а точніше – вона створює безпосередню публічність через пряму дію. Як правило, вчинення такого творчого акту є самоціллю й основним змістом художнього висловлювання акції.

Акціоніст не завжди може припустити, як пройде його акція, але він завжди знає, якого ефекту (результату) хоче досягти, адже мистецтво в цьому випадку виступає в ролі політики свободи. Наприклад, у художній акції «Туша» (2013 р.) російського акціоніста П. Павленського митець роздягнений і

обмотаний колючим дротом ліг біля будівлі законодавчих зборів Санкт-Петербурга; цим він символізував «існування людини в репресивній законодавчій системі»; а підтримуючи засуджених учасниць феміністичної панк-групи «Pussy Riot», П. Павленський зашив собі рот, стоячи на тлі Казанського собору (акція «Шов», 2012 р.). Власне акції групи «Pussy Riot», як й іншої групи – «Война», також є політичним акціонізмом.

Своїми вчинками акціоністи утверджують цінність політики. Політичний акціонізм дає змогу представити політику поза її класичними формами, по-новому побачити політичну роль і силу мистецтва. Акціоністи кидають виклик державній владі, критикують нав'язані міфи у формі публічно здійснених вчинків як мистецьких акцій. Вочевидь, сила такого мистецького впливу потужна, і суспільство відзначає її; наприклад, правозахисна організація Human Rights Foundation із 2012 р. присуджує премію ім. В. Гавела «За креативний протест».

Постає проблема вибору оптимальної методології, адаптивної для вивчення таких авангардних практик, які є характерні для аналізу політичного акціонізму. На нашу думку, це символічний інтеракціонізм і постмодернізм, методологічний потенціал яких і буде предметом нашого аналізу.

Ігровий різновид соціально-політичної взаємодії набув статусу наукової проблеми в західній гуманітаристиці (М. Вебер, Ч. Кулі, Дж. Д'юї, Дж. Мід). Цей напрям дістав згодом назву інтер-

акціонізму, який, у свою чергу, має два різновиди, що конкурують: рольовий і символічний інтеракціонізм. Відгалуженням символічного інтеракціонізму став так званий драматургічний (соціодраматургічний, соціотеатральний) метод, представлений найперше В. Тернером, І. Гофманом, К.Д. Бурком, Г. Дж. Мак-Коллом та ін.

Головною особливістю символічного інтеракціонізму є аналіз соціальної взаємодії на ґрунті символічного змісту, що вкладають у свої конкретні дії люди. Він ґрунтується на переконанні, що природа людини й упорядкованість суспільного життя є продуктом соціальної комунікації, повсякденної взаємодії людей, постійного взаємного пристосування. Соціальна взаємодія (інтеракція) при цьому розглядається як така, що відбувається не безпосередньо (за схемою «стимул – реакція»), а опосередковується символічними засобами, яким кожен учасник взаємодії надає відповідного значення. Символічними посередниками взаємодії здебільшого є слова, але виконувати цю функцію можуть будь-які предмети або дії (наприклад, вираз обличчя, жест тощо – якраз те, що театралізує політику).

Для вивчення різноманітних форматів політичного акціонізму доречно використання методологічного потенціалу рольового інтеракціонізму, який основним комунікативно дієвим знаряддям визначає роль. Його представники інтерпретують роль як деяку модель бажаної чи необхідної поведінки, яку суспільне оточення приписує конкретному суб'єкту дії, аби схематизувати, тобто окреслити формальний контур бажаної чи необхідної поведінки.

У роботах канадського дослідника Е. Гофмана («Уявлення себе в повсякденному житті» (1959), «Зіткнення» (1961), «Ритуал взаємодії» (1972) та ін.) особливе місце відведене концептуалізації соціальної драматургії, яка за своєю суттю є теорією символічних форм рольової поведінки. Гофман, опираючись на традицію сприйняття соціального життя як театру і захоплюючись ідеями нідерландського історика Й. Гейзинга, доводить метаформу «життя – це гра». В основі його концепції лежить ідея гри як незаперечної умови існування людей, необхідного способу соціального життя. Гофман користується театральною термінологією і, ототожнюючи членів суспільства з акторами, докладно досліджує технологію їхніх повсякденних рольових дій. Абстрагуючись від цілісності особистісних характеристик, він розглядає особистість саме як носія найрізноманітніших ролей.

Гофман обстоює тезу, за якою людина в процесі соціальної взаємодії здатна не лише дивитися на себе очима партнерів, а й коригувати власну поведінку відповідно до її очікувань, аби створити про себе найбільш сприятливе враження та домогтися найбільшої вигоди від самої участі у взаємодії.

Учений вводить поняття «фасад» виконання ролі, під яким розуміє стандартні виражальні засоби, зумисне чи мимоволі використовувані виконавцем певної ролі. При цьому «соціальна драматургія» Гофмана вельми суттєвого значення надає, так би мовити, місцю рольової взаємодії, виокремлюючи «авансцену», де безпосередньо здійснюється ця взаємодія, і «лаштунки», де відбувається діяльність, що має стосунок до виконання ролі, але залишається невідомою партнерові. Увесь цей специфічний понятійний апарат слугує Гофманові для майстерного опису тонкощів успішної поведінки індивіда під час виконання найрізноманітніших ролей як міжособистісного, так і широкого соціального діапазону, у тому числі й політичних. Однак успішне виконання ролі тлумачиться суто в аспекті отримання її виконавцем особистої вигоди – незалежно від того, якими є результати його діяльності для суспільства чи бодай окремої соціальної групи.

Соціальне життя в драматургічному аналізі Гофмана постає нескінченною «інформаційною грою». Усі соціальні актори намагаються стати її досвідченими гравцями (акторами), щоб уміти майстерно подавати себе, досягти мети й одночасно правильно відгадувати справжню сутність і наміри соціального партнера.

Центральним поняттям вчення Гофмана є концепт «Я-сам як маска», «Я-сам як представлений образ ролі», де межі того, що та Кого можна представляти, зумовлюються «сценою» та «реквізитом». Результат такої постановки залежить від двох чинників: характеру її творців («режисера», «сценариста», «сценарію» тощо) та підтримки (чи невідтримки) дійства публікою. Причому ключове місце у «драмі» Гофмана відведено саме аудиторії, оскільки без неї не відбудеться жодна вистава. Важливо, що в розумінні дослідника актор соціальної драми може виступати як разом із іншими акторами, так і соло. В останньому випадку він стає публікою для самого себе, і тоді «Я» вже розмовляє із собою (self) або із узагальненим іншим. Таким чином, Гофман представляє символічну взаємодію як форму гри, яка будується на багатьох структурних пластах, що і визначають власне її образи, стилістику та драматургію [4, с. 78].

До вивчення політичного акціонізму з позицій методології символічного інтеракціонізму, може, були застосовані й концептуальні підходи, запропоновані американським дослідником К.Д. Бурком (зокрема, у його праці «Символіка мотивів» (1963) та ін.).

Пояснення авторської концепції символічної дії Бурк починає із відмінностей між «дією» та «числим рухом». «Дія» в його трактуванні є своєрідною поведінкою на протигагу екстрасимволічним і несимволічним діям природи. Тому дія в розумінні Бурка завжди є символічною дією. Символ,

за визначенням Бурка, це «словесна паралель взірців досвіду». У його розумінні, символ володіє значними комунікативними можливостями, що часто виявляються на підсвідомому чи навіть несвідомому рівні. Поєднуючи художній символ із емоційними проявами письменника та читача, Бурк вважає за можливе поділяти символи на: «гумористичні», «сатиричні», «трагічні» та «комічні».

Символічні дії Бурк розглядає як дії «драматизовані» та описує їх у термінах «драматичної пентагми»: акт, сцена, діяч, засіб дії, мета. Теоретичні межі, запропоновані Бурком, роблять можливим розгляд широкого кола дій у супроводі широкого спектра мотивацій. Різні елементи чи комбінації елементів у його «пентагмі» є силами, що формують дії та мотиви, пов'язані з ними.

Одним із найвідоміших представників символічної антропології є британський та американський дослідник В.У. Тернер, увага якого зосереджена на символічних системах, що об'єднують людські спільноти в різного роду більш чи менш стійкі форми (праці «Ритуальний процес: структура і антиструктура» (1969), «Драми, сфери і метафори: символічна дія в людському суспільстві» (1974), «Антропология досвіду» (1986) та ін.).

Символи та системи символів, символічна класифікація для Тернера не є статичними: вони включені в дію (звичай, ритуал, церемоніал та ін.) і в цьому розумінні повинні бути зрозумілими в їх реальній роботі, у «виконанні», в конкретності та динаміці як «ритуальний процес». Звідси інтерес ученого до феномена гри, драматичної процесуальності, сучасних театралізованих експериментів (гепенінг, перформанс та ін.). На думку В. Тернера, ритуал можна розглядати як мову, елементарними структурними компонентами якої є символи, стверджуючи, що групи символів можуть бути побудовані так, щоб скласти повідомлення, у якому певні символи функціонують аналогічно частинам мови і в якій можуть існувати умовні правила поєднання.

Соціодраматургічний підхід як І. Гофмана, так і В. Тернера полягає в тому, що людська активність розглядається не лише як така, що певним чином зречевлена в ролі, а також є деякою сукупністю взаємовпорядкованої рольової взаємодії. Вона розгортається у вигляді певної соціальної вистави, де окремі агенти колективної взаємодії більш-менш вдало розгортають запозичений чи вироблений самостійно сценарій колективної поведінки, а певна сукупність послідовно пов'язаних між собою й формально взаємно регламентованих і координованих дій являє собою певну колективно зіграну виставу. Тепер соціальна роль уже виступає не тільки і навіть не стільки «динамічним аспектом статусу», скільки особливою «партією» щодо автономного суб'єкта соціальної взаємодії [5, с. 10].

За концепцією іншого представника соціодраматургічної школи, Г. Дж. Мак-Колла, людина є

істотою, яка паралельно існує в двох різних світах – природно-біологічному та символічному. З одного боку, вона живе у світі ідей, але з іншого – постійно має справу з речами, створеними передусім фізичною силою, аніж свідомістю, швидше шляхом раціонального вибору, аніж за допомогою ідеальних понять. І, як наслідок, людина маніпулює речами, які лише частково розуміє, а її власний розум мало зрозумілий навіть їй самій. Звідси, будучи «інтроспективною твариною», що існує в соціальному середовищі, індивід змушений обмежувати не тільки свої дії, але й вчинки інших. Через нечіткий зміст ідей він стає «риторичним», тобто має схильність переконувати як самого себе, так і інших у тому, що він сам конструює ситуацію. Внаслідок цього реальність для людини стає чимось сумнівним, компромісним, узаконеним.

Загалом символічний інтеракціонізм як загальнотеоретичний метод розкриває зміст і інтенсивність можливостей політичних взаємодій. Ця інтеракція (взаємодія) залежить від розуміння смислових значень зовнішніх стимулів (слів, предметів, логічних конструкцій). Як слушно зауважує Л. Скідін, соціальна вистава в контексті символічно-інтеракціоністських теорій є формою «колективної (міжсуб'єктної) взаємодії, у якій соціальні актори презентують себе непрямо, опосередковано, найчастіше у вигляді деякої метафори, що уречевлюється у формі (вигляді) умовних пропозицій, на основі ігрових форм» [5, с. 13]. Методологія символічного інтеракціонізму уможливує розгляд різноманітних проявів громадсько-політичного акціонізму через призму їх символічних змістів, призначених для модерування вистави й самопрезентації соціальних акторів, які поділяються в найбільш загальному вигляді на гравців (наприклад, перформер) та публіку.

Аналіз практик політичного акціонізму неможливо, на нашу думку, аналізувати, оминаючи методологію постмодернізму (Ж. Дерріда, Ж. Бодрійяр, Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, Ю. Крістева, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко, З. Бауман, У. Еко, І. Гассан та ін.), а також його теоретичне підґрунтя – постструктуралізм [3, с. 45]. Найперше основу філософії постмодерну становлять теорія симулякра Ж. Бодіяра («Символічний обмін і смерть» (1976), «Симулякри та симуляції» (1981)), деконструкції Ж. Дерріди («Про граматику» (1967), «Письмо та відмінність» (1967)), шизоаналізу Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі («Анти-Едіп» (1972) та ін.).

Стилістика постмодернізму нерозривно пов'язана з політикою. Як методологія, постмодернізм є новим напрямом у соціальній теорії, який ставить за мету пояснити у тому числі й акціоністські практики в суспільно-політичному житті. В основі постмодернізму – недовіра до тотальності та схильність до парадоксів, акцентування на соціальних «розламах», заперечення автори-

тетів, сильних лідерів, авторитетних держав, домінування іронії, яка виявляється у грі, алегоріях у політиці, літературі, мистецтві, змішування звичних жанрів, творчих стилів, методів.

Ми обґрунтовуємо доцільність застосування постмодернізму як теоретико-методологічної засади в дослідженнях політичної теорії, у тому числі новітніх суспільно-політичних практик акціоністів. Постмодернізм шукає нові трактування свободи – маргінальні, розташовані за межами структури, де немає тотального контролю з боку влади. Постмодернізм базується на якісно нових підходах до будь-яких цінностей, переоцінки базових політичних цінностей, із допомогою яких раніше описувалася реальність.

Якщо посплатися на розгляд політики Ж. Бодріаром [1; 2], то він справжню природу політичного вбачає у чистій грі знаків, яка не обтяжує себе ніякою історичною чи соціальною «істиною», але, навпаки, грає на її відсутності. Бодріар зазнав впливу концепцій ігрової культури, що набули широкого поширення значною мірою завдяки роботі Й. Гейзинга «Номо Ludens» (1938), у якій були окреслені усі риси гри: свобода, невимушеність, антиутилітаризм, сакральність, наявність власного ігрового простору, здатність гри до множення реальності.

Простір політичного в тлумаченні постмодерністів, зокрема Ж. Бодріара, визначений передусім формою знакової подачі сенсу, різноманітних кодів його поєднання, що формують собою стратегію. У новітній час політика набула неконфігуративності, а політичне перетворилося у своєрідний спектакль, розіграний в умовах повсякденного життя перед спраглим до видовищ громадянином.

У постмодерній політиці однією з домінуючих є саме гральна функція (політика як гра). Гравці ж є заручниками, провідниками цієї функції. Ця думка відображена у працях мислителів-постмодерністів.

Отже, на нашу думку, для вивчення таких новітніх акціоністських практик, якими є політичний перформанс, гепенінг, стрит-арт та ін. найбільш відповідними є методології символічного інтеракціонізму та постмодернізму. Вони з різних підходів аналізують ці новітні форми політичної активності, уможливлючи багатосторонність політологічного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бодріар Ж. Символічний обмін і смерть / Ж. Бодріар ; пер. з фр. Л. Кононовича]. – Львів : Кальварія, 2004. – 376 с.
2. Бодріар Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодріар. – К. : Основи, 2003. – 232 с.
3. Гарбадин А. Специфіка методологічного застосування постмодернізму у межах політичної науки / А. Гарбадин // Вісник Севастопольського НТУ. Серія «Політологія». – 2011. – Вип. 123. – С. 45–49.
4. Гулай В.В. Політичні ідеї представників символічного інтеракціонізму / В.В. Гулай, І.Р. Малік // Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : [підручник] : у 2 т. / [Т.В. Андрущенко, О.В. Бабкіна, В.П. Горбатенко та ін.] ; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : Новий Світ-2000, 2016– . – Т. 1. – 2016. – С. 62–83.
5. Скідін Л.О. Символічно-інтеракціоністська рефлексія соціальної системи як різновиду ігрової взаємодії : автореф. дис. ... канд. соціол. наук / Л.О. Скідін ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2010. – 16 с.

Кокорев О.В.

Зміна зовнішньої політики Латвії, Литви та Естонії в період 1990–2016 років

У статті розглянуто політичні відносини Латвії, Литви та Естонії з державами, що перебувають у крайній важливому з цивілізаційної, геополітичної позиції і особливо в етносоціальному відношенні регіоні. Проаналізовано становлення зовнішньополітичних складників у період з моменту визнання незалежності і до наших днів. Досліджено питання наявності суспільно-політичного консенсусу щодо зовнішньополітичних питань і виявлено зміни в суспільних настроях стосовно політики країн Балтії.

Ключові слова: ЄС, НАТО, сучасний політичний процес, європейська інтеграція, Литва, Латвія, Естонія.

В статье рассмотрены политические отношения Латвии, Литвы и Эстонии с государствами, находящимися в крайне важном с цивилизационной, геополитической точки зрения и особенно в этносоциальном отношении регионе. Проанализировано становление внешнеполитических составляющих в период с момента при-

знания независимости и до наших дней. Исследован вопрос наличия общественно-политического консенсуса по внешнеполитическим вопросам и выявлены изменения в общественных настроениях относительно политики стран Балтии.

Ключевые слова: ЕС, НАТО, современный политический процесс, европейская интеграция, Литва, Латвия, Эстония.

The article deals with the political relations of Latvia, Lithuania and Estonia with the states that are in a very important civilization, geopolitical point of view, and particularly in relation to ethno region. Analyzed the formation of foreign components in the period from the date of recognition of independence to the present day. The question of the availability of public and political consensus on foreign policy issues and identified changes in the public mood regarding the policy of the Baltic States.

Key words: EU, NATO, modern political process of European integration, Lithuania, Latvia, Estonia.

УДК 321.01/327.7

Кокорев О.В.,
кандидат філософських наук, докторант
кафедри політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені
К.Д. Ушинського»

Актуальність статті визначається можливістю креативного аналізу зовнішньої політики Латвії, Литви та Естонії для використання їх певних досягнень в українському зовнішньополітичному просторі.

На відміну від інших пострадянських держав, що увійшли до СНД і зберегли в цілому економічну і соціально-політичну орієнтацію, країни Прибалтики відразу проголосили своєю метою інтеграцію в західні військово-політичні і економічні структури.

Мета статті – визначення концептуальних основ і напрямів зовнішньополітичної діяльності прибалтійських держав у 1990–2016 рр.

У країнах Балтії зовнішньополітичний консенсус почав формуватися ще в умовах відновлення незалежності в 1990–1991 рр. Його основний зміст сформулював перший президент Литви Альгірдас Бразаускас: «Альтернатив членству в НАТО, а також Європейському союзу і Західноєвропейському союзу немає. Тільки інтегрувавшись в ці організації, Литва зможе задовольнити свої життєві інтереси» [1]. Європейський вибір Литви, як і сусідньої Латвії і Естонії, був визначений культурно-релігійною близькістю західної цивілізації, що склалася упродовж багатьох віків, і досвідом незалежного існування в міжвоєнний період (1918–1940 рр.), і, крім того, обґрунтований прибалтійськими емігрантами – інтелектуалами в США, Великобританії, Швеції в епоху «холодної війни». Причому незалежність прибалтійських республік в період розпаду СРСР активно підтримували не тільки представники титульних етносів, але й інших народів, що населяли Литовську, Латвійську і Естонську РСР. Під час неофіційних плебісцитів з

питання про незалежність (офіційний референдум 17 березня 1991 р. був бойкотований в республіках і проведений лише в декількох регіонах, в основному російськомовних), що відбулися 9 лютого в Литві, 3 березня в Латвії і Естонії, «за» незалежність висловилися відповідно 90,4% (явка – 84%), 73,7% (явка – 87,6%), 77,8% (явка – 82,9%) внесених в списки жителів республік, що очевидно перевищувало відсоток титульного населення (близько 80% – в Литовській РСР, 52% – в Латвійській РСР, 64% – в Естонській РСР) [2].

Невирішеність етнолінгвістичних проблем в Латвії та Естонії, загальне погіршення соціально-економічних умов життя в процесі руйнування старої і створення нової економічної системи, а потім і в період світової фінансово-економічної кризи, прагнення частини інтелектуалів і бізнесменів до заміни ідеології на прагматичний економічний розрахунок як основи зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних пріоритетів зумовили посилення критичного сприйняття існуючої зовнішньополітичної стратегії як на концептуальному, так і на практичному рівні. Характерно, що навіть в умовах «української кризи» 2013–2016 рр. їх значення зберігається. У частині бізнес і політичних еліт зберігається бачення формування Євразійського економічного союзу не як загрози, а як ресурсу для диверсифікації та розвитку економік країн Балтії.

Аналіз зовнішньополітичних складників програм основних політичних партій в країнах Балтії показує, що в цілому, за винятком деяких партій, які не користуються широкою електоральною підтримкою, наприклад, Естонії, властивий консенсус із стратегічних зовнішньополітичних питань.

Не ставиться під сумнів пріоритетність членства в ЄС і НАТО, а поглиблення інтеграції та підтримка їх розширення зазначаються в якості основних цілей зовнішньої політики. Не викликають останнім часом значних міжпартійних дискусій і питання, пов'язані з необхідністю забезпечення енергетичної незалежності та перетворення з «енергетичного острова» у рамках ЄС у складову частину загальноєвропейського енергетичного простору, хоча в Литві має місце дискусія щодо способів здійснення цього проекту (Вісагінська АЕС).

Відносини з Росією та країнами пострадянського простору розглядаються в рамках загальної політики ЄС та НАТО через призму ціннісного підходу та «історичної політики». Водночас під впливом низки внутрішньополітичних факторів такий консенсус має свої географічні особливості. Крім того, під впливом наслідків світової фінансово-економічної кризи консенсус із зовнішньополітичних питань у Литві і Латвії виявився ускладнений у частині оцінки як природного економічного партнера у зовнішньополітичній і зовнішньоекономічній стратегії.

У Литві, єдиний із трьох прибалтійських держав, спільне бачення зовнішньої політики держави отримало документальне оформлення ще в 2004 році з підписанням спеціальної «Угоди політичних партій про основні цілі і завдання зовнішньої політики держави у 2004–2008 рр.» (5 жовтня 2004 року) ініційованого МЗС цієї країни [3].

Оновлений документ – «Угода політичних партій Литви про принципи, стратегічні віхи та цілі зовнішньої політики Литви на 2008–2012 рр.» [4] – був підписаний 28 жовтня 2008 р., однак під формальним приводом його відмовилися підписувати представники правлячої партії «Союз Вітчизни – Литовські християнські демократи» [5] і Партії національного відродження. Хоча цей документ (як і його аналог 2004 р.) має досить загальний характер, у ньому конкретизувалися деякі знакові для усієї литовської зовнішньої політики цілі. Зокрема, висловлювалася підтримка розміщення елементів ПРО в Європі, а також вимог «засудження усіх злочинів тоталітарних режимів і єдиної правової оцінки на рівні ЄС», компенсації постраждалим від них жертвам. Нарешті, 8 травня 2012 року було підписано «Угоду між парламентськими партіями з питань політики оборони в 2012–2016 рр.», у якій були визначені основні пріоритети оборонної політики, суспільної та державної безпеки, реформування збройних сил, питання фінансування (доведення рівня витрат на оборону в розмірі 2% ВВП) [6].

Проте в умовах кризи в литовській економіці розбіжності між правлячою коаліцією і лівоцентристською опозицією позначилися і на програмних установках партій із зовнішньополітичних питань. У березні 2010 р. представниками Соціал-демократичної партії, партії «Порядок і спра-

ведливість», Партії праці і Християнської партії була створена програма «уряду нової більшості» «Плаціої коаліція» («Широка коаліція») [7]. У цьому документі була підтверджена схожа з установками правлячої коаліції позиція з питань історії (включаючи збереження вимог компенсації до Росії за «окупацію»), вступ до зони євро як основна мета політики Литви в ЄС (єдина відмінність – в якості бажаного терміну був позначений не 2014, а 2016 рік). Водночас порівняно з програмою правлячої коаліції в ньому були відсутні найбільш різкі випадки в адресу Росії, заявлялося про відмову від експорту демократії в держави пострадянського простору.

Основні тези цієї програми були відображені і в прийнятій лівоцентристською коаліцією 13 грудня 2012 року «Програмі 16-го Уряду на 2012–2016 роки», сформованій за підсумками минулих 14 і 28 жовтня 2012 року виборів до Сейму Литовської Республіки. Окрім іншого, у ній було зафіксовано завдання «перезавантаження» відносин з Росією, хоча і не були зняті претензії про компенсацію за «втрати від окупації». Зокрема, зазначалось, що «вирішення питання нанесеної окупацією Радянським Союзом шкоди має здійснюватися шляхом переговорів з Росією для пошуку прийнятних рішень» [8].

Минулі вибори позначили і ще одну значиму розбіжність у програмах консерваторів і нової панівної більшості. Лівоцентристський уряд А. Буткявичюса за підсумками консультативного референдуму з приводу будівництва Вісагінської АЕС, на якому 64,52% респондентів висловилися проти цього кроку, включило в програму пункт про необхідність перегляду енергетичної стратегії держави.

Особливе місце на політичній сцені Литви в ці роки займає партія «Соціалістичний народний фронт» А. Палецькіса (до 2010 р. – «Фронт»). В її програмі, наприклад, заявляється про «послідовний і акцентований нейтралітет, неучасть в жодних військових блоках». «Засуджуючи злочини проти людяності», партія визнає і позитивно оцінює досягнення радянського періоду, наявність «міцних соціальних гарантій» у населення [9].

Крім того, програма цієї партії на її інтернет-сторінці представлена не тільки литовською, але й російською мовою (переклад програми на російську з'явився напередодні парламентських виборів 2012 р. ще тільки на інтернет-сторінці Виборчої акції поляків). Утім, на цих виборах Соціалістичний народний фронт отримав лише 1,21% голосів виборців (в абсолютному вираженні – 16,515 чол.), що говорить про маргінальність обстоюваних партією поглядів для сучасної Литви.

В умовах кризи недивною і водночас знаковою подією стало створення у 2009 р. у відповідь на «несправедливість і руйнування національних цінностей і самотності» суспільно-політичного Руху

національного опору «Жальгіріс» [10], у чий діяльності (в основному філософсько-просвітницького характеру) яскраво позначилися розчарування підсумками 20 років незалежності [11], причому його установчий маніфест має яскравий націонал-консервативний, євроскептичний і антиамериканський характер [12]. Для освітлення діяльності руху газета «Республіка» [13] стала випускати спеціальний, безкоштовно розповсюджений додаток «Жальгіріс», не менше третини випусків якого присвячені саме зовнішньополітичній проблематиці. Показові теми деяких опублікованих у ньому матеріалів. Так, складним питанням російсько-литовських відносин була присвячена більша частина інтерв'ю з відомим істориком Ч. Лауринавичюсом. Скептично оцінюючи сучасну зовнішню політику Литви («коли велика частина людей жодним чином не підтримує цей курс інтеграції до культури Заходу»), він виступає за її орієнтованість на реалізацію насамперед національних інтересів, більший об'єктивізм оцінок як сьогодення (наприклад, характеризує литовську позицію з приводу російсько-грузинського конфлікту в 2008 р. як «невірну» та «емоційну»), так і минулого («Не даремно в міжвоєнний період у дипломатичній мові країни Балтії називали трьома маленькими спесивцями (*pasipūtėliai*). У цьому сенсі ми не змінилися»). На закінчення Ч. Лауринавичюс робить висновок: «Якщо відмовимося від конфліктної парадигми, постараємося знайти мову і зі Сходом, і з Заходом, а не з окремими групами, орієнтованими на конфлікт, – зможемо вирішити багато проблем» [14].

Крім того, у багатьох дискусіях виразно є присутнім ностальгічно сприятливе ставлення до соціалістичного минулого Литви (в основному в тих інтерв'ю та обговореннях, де йдеться про проблеми економіки, культури, науки, мистецтва). Зокрема, один з ініціаторів руху, підписант Акту 11 березня 1990 р. Р. Паулаускас під час однієї з прес-конференцій констатував: «На жаль, мало хто знає – подивитися в радянській литовській енциклопедії – побачите вражаючі цифри. Виявляється, литовці у Радянському Союзі мали найбільше машин на 100 жителів, найбільше будинків і – парадокс – мали накопичення в ощадній касі» [15].

Про партійно-політичний консенсус Латвії представляється можливим говорити також у назагальнішому сенсі. Як вже відзначалося, протягом усіх років після набуття цією республікою незалежності до влади жодного разу не вдавалося прийти силам соціал-демократичної спрямованості, виступаючим за прагматичну і деідеологізовану зовнішню політику. Крім того, ситуація в Латвії ускладнюється наявністю значної групи «негромадян» – осіб з особливим правовим статусом, позбавлених основних політичних і громадянських прав.

Невирішеність протягом більш ніж 20 років незалежності, національного та мовного питань,

а також використання цієї тематики як правими радикалами (партія «Все для Латвії!» – «Вітчизні і свободі/ДННЛ»), так і найбільш непримиренними захисниками прав російськомовних (партія «За права людини в єдиній Латвії», «За рідну мову!» (створена В. Ліндерманом в 2012 р.) та ін.) привели до поляризації настроїв, подолання якої представляється навряд чи можливим навіть у середньостроковій перспективі. Проте в умовах фінансово-економічної кризи, коли на перший план для рядових жителів Латвії вийшли не міфічна загроза Росії та історичні рахунки, а цілком реальні проблеми соціально-економічного характеру, значну підтримку населення набула партія «Центр згоди», що позиціонує себе як представника інтересів всього народу Латвії без поділу за етнічною або мовною належністю. Не варто перебільшувати її популярність серед етнічних латишів, проте за різними оцінками, до третини голосів на виборах вона отримує саме з боку латиського електорату.

Підтримувана російськомовними партія «За права людини в єдиній Латвії», за радикальну трансформацію економічної і політико-правової системи Латвії, прогнала парламентські вибори в 2010 р. і 2011 р., що позначило прагнення латвійців до пошуку політичних компромісів. Недаремно популярність отримав не тільки соціал-демократичний «Центр згоди», але й правоцентристська «Партія реформ Затлерса», і «партія бізнесменів» «За хорошу Латвію» (на виборах 2010 р.), тоді як вкрай права партія «Все для Латвії!» – «Вітчизні і свободі/ДННЛ» в 2006 р. і 2010 р. насилу набирала достатню для проходження до Сейму кількість голосів.

Прагматизм політичної програми «Центру згоди» позначається і на її зовнішньополітичному складнику. Партія виступає за нормалізацію відносин зі східними сусідами (Росією та країнами СНД), чому повинні сприяти географічне положення Латвії і «накопичений історичний досвід». У програмі партії, зокрема, зазначається: «У відносинах з Росією необхідна «деідеологізація», ці відносини повинні спиратися на послідовний прагматизм. Розбіжності в інтерпретації історичних подій у найближчому майбутньому неминучі. У цій ситуації найкращим вирішенням було б прийняти ці розбіжності і не намагатися нав'язати свою правду, очікуючи такого ж ставлення і з боку сусідньої країни.

Важливо домогтися, щоб ці розбіжності не заважали конструктивній співпраці в економіці, культурі, туризмі, боротьбі зі злочинністю і в інших сферах.

Утім, з питання введення євро, тобто найважливішого аспекту членства Латвії в ЄС, що визначає сьогодні вже не стільки зовнішньополітичну стратегію, скільки характер і перспективи нинішнього внутрішньополітичного і внутрішньоекономічного розвитку, «Центр згоди» хоч і заявляв про необхід-

ність проведення референдуму і перенесення термінів реалізації цього проекту на більш пізній час, в кінцевому підсумку вирішив «не перешкоджати руху Латвії в євросоні» [16].

Росія, як і Західна Європа, зацікавлена в незалежних країнах Балтії як сфері співробітництва. Спроба захоплення країн Балтії, створення з неї лінії укріплень або плацдарму для агресії проти Західної Європи підвищує небезпеку втягнення Росії в загальноєвропейські та світові конфлікти з катастрофічними наслідками. Таким чином, всі основні учасники міжнародних відносин у балтійському субрегіоні зацікавлені в демілітаризованій, нейтральній, відкритій Балтії, вписаній у політичну систему регіональних і міжрегіональних гарантій.

У країнах Балтії особливо чітко позначається асинхронність двох регіональних процесів – західноєвропейського інтеграційного, який зараз втягує в себе Центральну і Східну Європу, і дезинтеграційного – євразійського, пов'язаного з розпадом СРСР, Варшавського Договору. Ця асинхронність одночасно підкреслює субрегіональну специфіку країн Балтії, посилює суперечливість політичних процесів у субрегіоні, робить їх одночасно і більш напруженими і більш нестійкими.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Официальный сайт Министерства обороны Латвийской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mod.gov.lv/>.
2. Официальный сайт Министерства обороны Литовской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kam.lt/>.
3. Официальный сайт Министерства обороны Эстонской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kaitseministeerium.ee/en/>.
4. Официальный сайт Министерства финансов Литвы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.finmin.lt/>.
5. Официальный сайт Организации Североатлантического договора (НАТО) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nato.int/>.
6. Официальный сайт «Платформы европейской памяти и совести» (Platform of European Memory and Conscience) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.memoryandconscience.eu/>.
7. Официальный сайт, посвященный структурной помощи ЕС в Латвии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.esfondi.lv/>.
8. Официальный сайт, посвященный структурной помощи ЕС в Литве [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.esparama.lt/>.
9. Официальный сайт, посвященный структурной помощи ЕС в Эстонии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.struktuurifondid.ee/>.
10. Официальный сайт посольства Российской Федерации в Латвийской Республике [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.latvia.mid.ru/rus.html>.
11. Официальный сайт посольства Российской Федерации в Литовской Республике [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lithuania.mid.ru/>.
12. Официальный сайт посольства Российской Федерации в Эстонской Республике [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rusemb.ee/>.
13. Официальный сайт Российского совета по международным делам (РСМД) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://russiancouncil.ru/>.
14. Официальный сайт Сейма Латвии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.saeima.lv/>.
15. Официальный сайт статистического ведомства Латвии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.csb.gov.lv/>.
16. Официальный сайт Сейма Литвы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www3.lrs.lt/>.

Костельнюк М.М.

Погляди Петра Могили щодо форм державного устрою в Україні

У статті автором досліджено погляди Петра Могили щодо форм державного устрою в Україні. Розглянуто ідеї митрополита щодо характеру майбутньої державності в Україні, співвідношення духовної і світської влади та образ «ідеального» володаря.

Ключові слова: держава, демократія, українська державність, функції держави, духовна влада, світська влада, державний устрій, «ідеальний» володар.

В статье автором исследованы взгляды Петра Могили на формы государственного строя в Украине. Рассмотрены идеи митрополита о характере будущей государственности в Украине, соотношение

духовной и светской власти и образ «идеального» хозяина.

Ключевые слова: государство, демократия, украинская государственность, функции государства, духовная власть, светская власть, государственное устройство, «идеальный» хозяин.

In the article the author studied the views of Peter Mohila in the form of a political system in Ukraine. Regarded the idea of the metropolitan nature of future statehood in Ukraine, the ratio of spiritual and temporal power and the image of the "ideal" owner.

Key words: state, democracy, Ukrainian state system, functions of the state, political system, ecclesiastical power, secular power, "ideal" sovereign.

УДК [321+322] (477)(091)

Костельнюк М.М.,
старший викладач кафедри філософії
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

Постановка проблеми. Українська історико-правова спадщина багата посталями відомих у світі мислителів, діячів Києво-Могилянської академії, які нерозривно пов'язані з політичною історією українського народу. Політичний процес спонукав формування і розвиток політичних ідей, які, в свою чергу, стимулювали державотворчі політичні дії в українському суспільстві.

Важко уявити собі розвиток вітчизняної державницької і правової думки без урахування спадщини діячів Києво-Могилянської академії як інтелектуального осередку освіченості української нації, їх передових ідей, освіти та науки.

Варто зазначити, що в сучасних наукових працях з історії права та держави, підручниках хоч і відчувається переорієнтація на національні історичні, культурні, політико-правові цінності, невід'ємні від цінностей європейської цивілізації, проте чимало ідей вітчизняних мислителів, які зробили істотний внесок у національне державотворення, залишаються до цього часу належним чином не осмисленими. До них належать, зокрема, ідеї такої визначної постаті, як П. Могила, доробок та спадщина якого потребують значно більшої уваги науковців. Наукове осмислення учень могилянців XVII ст. у контексті історичних обставин дає можливість усвідомити увесь процес формування української державницької і правової думки та дати об'єктивну оцінку її розвитку в XVII ст.

Метою статті є дослідження політичного аспекту діяльності П. Могили на основі більш детального розгляду ідеї митрополита щодо співвідношення духовної і світської влади та образу «ідеального» володаря.

Виклад основного матеріалу. П. Могила – один із найвідоміших церковних, культурних і громадських діячів України. Роки його діяльності названі в історії терміном «могилянська доба». Він – видатний богослов, просвітник, гуманіст,

реформатор, фундатор національно-культурного відродження України.

Життя київського митрополита П. Могили до цих пір залишається загадкою. Тяжкою та непередбаченою була доля цього визначного церковного та культурного діяча, що залишив яскравий слід в історії та культурі України. Про Могилу написано багато праць і в Україні, і за кордоном. Його діяльність, як правило, аналізується в трьох аспектах: громадсько-політичному, культурному та релігійному.

Уява про цінність індивіда, про важливість права та оснований на ньому порядку, що забезпечує свободу особистості, породжена, як відомо, гуманістичною культурою, притаманною європейській цивілізації. Невід'ємним складником цієї цивілізації стала Київська академія початку XVII ст., де разом із викладанням курсів філософії, риторики, богослов'я впроваджувались ідеї цінності людини, її право на свободу та формальну рівність, право, яке забезпечує людині гуманне ставлення до неї з боку влади, суспільства.

П. Могила особливу увагу надавав осмисленню відносин церковної та світської влади. Виходячи з тих суспільно-політичних умов, які склалися в Україні, він проголошував зверхність духовної влади. Розглядати це питання по-іншому тоді, коли Україна ще не мала своєї державності, означало визнання влади польської корони. Могила належав до тих небагатьох політичних мислителів, які передбачали можливі повороти народно-визвольної боротьби, думаючи про майбутню українську державність. Він мріяв про той час, коли згідно з помислами Платона правити будуть освічені і мудрі царі-філософи, прагнучи підняти самосвідомість українського народу в боротьбі за своє визволення.

Закон відповідно до бачення П. Могили – це дар Божий, який потрібно берегти, а тому всі

закони мислитель поділяв на природні, людські та божественні. Людські закони, де мають утілюватися приписи природних законів, обов'язкові для всіх, зокрема, і для правителя. Ідеальним правителем П. Могила вважав православного, що одержує владу від Бога та відповідальний перед ним. Правитель повинен бути носієм політичних і морально-духовних функцій, уособлювати чесність, правдивість, справедливість, піклуватися про благо підданих. Розвиваючи платонівську концепцію «філософа на троні», П. Могила мріяв про той час, «егда или философи царствовать будут, или царие философствовать», сила яких ґрунтуватиметься не на насильстві, а на розумі, освіченості, законі [1, с. 89].

Київський митрополит був одним із перших українських мислителів, які, «послугуючись здобутками світової культури, почали розробляти й вивчати поняття совісті» [2, с. 231]. Саме як «природний закон» совість спрямовує душу до добра, противиться злій волі людини, радить людині, що вона повинна чинити й що не повинна, засуджує її, якщо вона робить щось погане. Толерантність і свободу совісті П. Могила обстоював упродовж всього свого життя. Поняття совісті в тогочасній свідомості й моральних ученнях гуманістів було пов'язане з емансипацією індивіда, збагаченням його духовного світу. У цьому процесі використовувалися й ідеї раннього християнства. П. Могила звертав пильну увагу на проблему совісті у контексті процесів людського самопізнання. «Адже вона нагадує людині про те, що відповідає її природі як певної особистості, і як треба поводитися, тобто про те, що повинно бути. Вчення про совість – це наука про належне, тобто про обов'язковість, про те, що повинно бути відповідно до даного Богом природного закону, який за часів Могили сприймався як такий, що належить внутрішньому Я особистості й роду людському загалом» [2, с. 232].

П. Могила розглядає совість як актуалізацію природного закону, як щабель самопізнання, необхідний для очищення душі та її спасіння. Вона є немовби осередком, що поєднує сенс життя людини, її моральність та раціональність. Водночас совість – це сторож, що охороняє людину від збочень на шляху піднесення до Бога.

Опираючись на ідеї важливості втілення гуманістичних та демократичних принципів християнства (рівність перед Богом, справедливість, свобода, братерство), П. Могила у своїх численних філософсько-полемічних творах намагався вирішити проблеми співвідношення релігії і світського життя, влади духовної і світської, їхнього впливу на суспільну свідомість. Людина у християнському світі вже не залишена сам-на-сам із силами природи, вона відчуває опіку Бога-Отця і Бога-Сина і завжди може розраховувати на Божу любов, ласку, розуміння. Таке відчуття зумовлювало духовну

працю над собою. Людина відчувала себе особистістю, яка повинна духовно зростати, вдосконалювати свій духовний світ і розум як Божий дар, примножувати добрі справи на славу Бога. Піднімаючи закон і право як головні засади громадянського життя, Могила виношував ідею політичної самодостатності держави, яка повинна реалізуватися в такій українській державі, яка б не підлягала ні католицькій Речі Посполитій, ні навіть православної Московії. Наприклад, в «Євангелії учительному (з благословення Петра Могили)» митрополит відображає властиве українській правосвідомості того часу визнання пріоритету прав і вольностей перед особистою волею володаря та його урядовців: «Кролевская власност ест розказувати ведлуг Бога и ведлуг прав. Сенаторская повинност ест стеречи прав и волностей. А инших преложонных сполучне з ними» [3, с. 127].

Згідно з концепцією П. Могили, володар підпорядковується громадянським законам за своєю власною волею. Без дотримання законів, правочинності і справедливості неможливо забезпечити спільне благо, охоронцем і гарантом якого є держава. Тому верховна влада повинна діяти і говорити від імені права й згідно з ним.

На думку Могили, держава як певна установа дається людям Богом, вона встановлюється через волю людей, голос народу – це голос Божий. Кожна людина від природи і від Бога має право на життя, на свободу та її захист, але якусь частину цих прав вона відчужує від себе й передає носіям державної влади. Держава внаслідок цього стає виразником волі та інтересів усіх, тобто суб'єкт державної волі розширюється, це особиста воля не лише володаря, а й тих громадян, які йому цю волю передали. І тому всі дії володаря повинні спрямовуватися на реалізацію загальногромадянських інтересів, спільної користі, а не лише власних або якогось окремого клану чи стану [3, с. 110]. Держава стоїть над усіма станами та окремими громадянами і водночас відображає волю та інтерес кожного. Саме завдяки цьому вона й спрямовується на досягнення загального блага. Погляди П. Могили стверджують ідею сильної державної влади. У сфері політики, права, освіти, забезпечення добробуту громадян влада державного господаря повинна бути найвищою, вона може лише радитись і співпрацювати щодо цього із церквою. Дійсно, мислитель приділяв значну увагу проблемі співвідношення царської та церковної влади.

У реальному політичному житті середньовічної Європи ця проблема розв'язувалася по-різному. На Заході, у країнах католицької орієнтації простежується тенденція до папоцентризму, що ґрунтувався на визнанні зверхності церковної влади, а у Візантії та деяких інших країнах православного світу – до цезарепапізму, у якому на чільне місце висувалася влада царів, світських володарів.

П. Могила не був прихильником ні першої, ні другої тенденції. У період формування національних держав, а Україна якраз перебувала у такому становищі, протистояння станів і посилення абсолютизму в країнах Заходу, ідея сильної державної влади набуває загальноєвропейського значення. Для України, оточеної з усіх боків великими державами, ідея сильної власної влади була особливо актуальною. Але її обстоювання не означало, що Могила розвивав тенденції візантійського цезарепапизму. У справах духовних, та й не тільки в них, він визнавав зверхність влади церкви над владою держави й вважав її з багатьох поглядів важливішою для людини інституцією, що, у свою чергу, зближувало його з західною традицією. Це зближення, а, відповідно, й розбіжності з державно-політичними ідеями та практикою московських царів, ставало дедалі глибшим. Адже через Польщу Україна уже частково була втягнута в систему європейського типу права, судочинства, міського самоврядування.

Митрополит П. Могила, думаючи про прийдешню державну владу, мав на увазі монархічну владу, хоча й обмежену певними дорадчими, судовими й виконавчими установами, а не республіканський устрій чи козацьку республіку як особливу форму державності. Хоча про козацький народ писали й говорили, однак суспільна свідомість європейців козацької республіки не сприймала [1, с. 129]. Усвідомлення козацької республіки як особливої форми державності прийшло трохи пізніше, разом із перемогами Богдана Хмельницького та організацією державного життя на територіях, контрольованих українським військом, з використанням тих адміністративних структур, які вже склалися в козацькому середовищі, хоча й воно не було завершеним.

Не оминув П. Могила проблему співвідношення духовної і світської влади, керуючись, перш за все, політичними інтересами України. Він вказував на недопустимість втручання держави у справи церкви, наголошуючи при тому, що правитель одержує владу безпосередньо від Бога і звітує про свої вчинки тільки перед ним, а церква має бути радником правителя. Цю ідею П. Могила чітко сформулював 1637 року в передмові до «Євангеліє учительного». «Стан цесарсїй и королевскїй, – писав він, – ест досит поважный, але над оного есть поважнїйшїй стан священнической, бо цесаром, кролем і всім потентатом того світа влада от Бога всемогущого ест дана над маетностями, грунтами землі, и над тілом людским, а священници владнут душею людскою... як теды душа ест зацнейшая над тіло, так стан священнической палму годности всім станов потентатов того света пориваает... годности священническая над станами наизацнейшими того света продукует» [4, с. 54]. За часів Речі Посполитої ця концепція об'єктивно

працювала проти не лише польського короля, а й католицької церкви, влада якої для православного населення України була чужою.

Про погляди П. Могили на форму державного устрою, якому він надавав перевагу, не можна зробити однозначного висновку. Ні до аристократично-олігархічного, ні до республікансько-демократичного правління він не схилився. Святитель Петро не поділяв думки щодо легітимізації козацької християнської республіки. Хоч до цього висновку з середини XVII сторіччя вже починають приходити інші мислителі, спочатку Юрій Немирич, потім і Пилип Орлик та інші українські державотворці.

Водночас переважна частина українців, попри всі повстання, збройну боротьбу козацтва, за часів П. Могили, також домагалася тільки збереження й збільшення старожитніх прав і вольностей, а не відокремлення від Речі Посполитої й утворення окремої незалежної держави. Усвідомлення козацької республіки як особливої форми державності з'явилося пізніше разом із перемогами Богдана Хмельницького та організацією державного життя на територіях, контрольованих українським військом, із використанням тих адміністративних структур, які вже склалися в козацькому середовищі. Хоч в останні роки життя навіть Б. Хмельницький схилився до впровадження в Україні спадкової монархії, яка краще вписувалася в політичний контекст Європи, забезпечувала стабільність державної влади, могла бути сильною, підносячись над протиборством протилежних суспільних сил, і менш залежною від усіх випадковостей під час виборів гетьмана. Ймовірно, що і Святитель П. Могила, думаючи про прийдешню державу в Україні й вивисуючи закон і право як головну засаду громадянського життя, виношував ідею політичної самодостатності Русі, що мала реалізуватися в такій українській державі, яка б не підлягала ні католицькій Речі Посполитій, ні навіть православної Московії [2, с. 147]. Бо попри близькість віри сусідніх народів, П. Могила не міг не бачити, що державний устрій, наприклад, у Московії є деспотичним, а її політика щодо інших народів – загарбницькою та підступною і нерідко здійснювалася під прикриттям поширення і захисту істинної православної віри. Русь знала і Андрія Боголюбського, який сплюндрував Київ, і Івана III, котрий підкуповував татарських ханів, зокрема Менглі-Гірея, щоб вони чинили напади на українські землі і спонукали в такий спосіб їх людяність до піддання православному московському цареві. Мабуть, коли б П. Могила був живий, то навряд чи поблагословив він і Переяславський акт, бо як мудрий політик, мислитель і дипломат передбачив би, що це є засобом ошукування. Тому на відміну від свого наставника і попередника Іова Борецького, а також від наступника й одного з виконавців свого заповіту – Інокентія Гізеля, він ніколи не просився під

високу руку московських володарів, а орієнтувався на власну українську державність.

Висновок. Таким чином, діяльність П. Могили – епоха українського Відродження, що супроводжувалася ідеями вільної людини, закликами до збереження людського життя, обстоюванням гідності людської особистості, ствердженням принципів рівності, братства, справедливості, а головне становленням ідей прав людини. І хоча розуміння цих принципів мало теологічне забарвлення, бо наголошувалась, наприклад, про рівність усіх перед Богом-Творцем, Спасителем, Опікуном, однак все це сприяло розвитку ідей рівності та прав людини у цьогосвітньому житті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Історія вчень про державу і право. – Харків : Право, 2008 – 240 с.
2. Нічик В.М. Петро Могила в духовній історії України / В.М. Нічик. – К. : Український центр духовної культури, 1997. – 328 с.

3. Ямчук П.М. Християнський консерватизм: дух, епоха, людина : [монографія] / П.М. Ямчук. – Одеса : ОІВС, 2001. – 320 с.

4. Филипович Л.О. «Учительне Євангеліє» Петра Могили – крок до відродження православ'я / Л.О. Филипович // Петро Могила і сучасність : зб. допов. і повідомлень міжнар. конф. до 400-річчя від дня народження (м. Київ, 14–16 березня 1996 р.) / відп. ред. П.Л. Яроцький. – К. : Відділення релігієзнавства Ін-ту філософії НАН України, 1996. – С. 54.

5. Білодід О. Загадка Петра Могили / О. Білодід // Київська Старовина. – 1993. – № 3. – С. 5–39.

6. Жуковський А.П. Могила й питання єдності церков / А.П. Жуковський. – К. : Мистецтво, 1997. – 429 с.

7. Костомаров М. Київський митрополит Петро Могила / М. Костомаров // Хроніка 2000. – 2004. – Вип. 60. – С. 10–49.

8. Матковська І.Я. Петро Могила в духовній історії України / І.Я. Матковська, В.В. Козачинська, В.М. Нічик // Український історичний журнал. – № 5. – 2000. – С. 32–38.

Кравець А.Ю.

Біополітична інтерпретація типів політичної поведінки: егоїзм, альтруїзм, агресія

Біополітика пропонує власне бачення природи «людини політичної» та її політичної поведінки, яка має декілька типів, що закладені природою: егоїзм, альтруїзм і агресія. За егоїстичного типу поведінки головною метою є індивідуальний інтерес; альтруїзм розуміється як обмеження особистого інтересу на користь загальному; агресія розглядається не як емоція, а як модель поведінки.

Ключові слова: біополітика, «людина політична», політична поведінка.

Биополитика предлагает свое видение природы «человека политического» и его политического поведения, которое имеет несколько типов, заложенных природой: эгоизм, альтруизм и агрессия. При эго-

стическом типе поведения главной целью является индивидуальный интерес; альтруизм понимается как ограничение личного интереса в пользу общего; агрессия рассматривается не как эмоция, а как модель поведения.

Ключевые слова: биополитика, «человек политический», политическое поведение.

Biopolitics offers his vision of the nature of "Homo Politicus" and his political behavior. Proposed three main types: selfishness, altruism and aggression. Selfishness suggests personal interest; altruism – a limitation of self-interest; aggression is not seen as an emotion, but as a model of behavior.

Key words: biopolitics, "Homo politicus", political behavior.

УДК 321.01

Кравець А.Ю.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Дніпропетровського національного
університету імені Олеся Гончара

Актуалізація біополітичної аналітики у сучасній політологічній науці пов'язана з процесом взаємозближення природничого та соціогуманітарного знання, зокрема, біології та політичної науки. Із другої половини ХХ століття у західній політичній науці сформувалася тенденція до переорієнтації наукових досліджень із вивчення політичних систем, інститутів і процесів до аналізу поведінки політичних акторів. Проблематика політичної поведінки є складним феноменом наукового аналізу, адже в біополітичному дискурсі й досі не вироблено чіткого уявлення про ті фундаментальні характеристики, що лежать в природі «людини політичної», та формують її політичну поведінку.

Серед біополітиків, що займаються проблематикою типологізації політичної поведінки, варто виокремити А. Соміта, С. Петерсена, В. Гамільтона, Д. Кемпбела, Р. Мастерса, Я. і Б. Тулбергів та інших. Однак варто зазначити, що їх погляди мають як спільні риси, так і суттєві відмінності. Відповідно, наукове знання стосовно біополітичної інтерпретації типів політичної поведінки потребує подальшого ретельного аналізу, концептуалізації та систематизації.

У біополітичному середовищі постійно точаться дискусії з приводу того, яка складова частина – генетична чи соціальна – більшою мірою впливає на соціальну та політичну поведінку людини. Головна проблема полягає в тому, що біополітики розділені на декілька груп, які пропонують своє бачення природи «людини політичної» і її поведінки в соціумі й в політиці, що не сприяє цілісності уявлення про цей феномен. Деякі дослідники вважають, що зрозуміти людську поведінку можна тільки за рахунок вивчення її еволюції, а також її порівняння (виявлення спільних) з іншими, близькими до людини видами, наприклад, приматами.

Деякі, навпаки, говорять про те, що тільки людина має свідомість, яка постійно еволюціонує, а отже, соціальні норми, засвоєні в процесі виховання і соціалізації, сьогодні відіграють вирішальну роль у процесі формування поведінки індивіда. Найбільш науково прийнятним, з нашої позиції, є інтеграційний підхід, згідно з яким на політичну і соціальну поведінку «людини політичної» впливають не тільки біологічні чинники: генетична схильність до біологічної адаптації, створення ієрархічних структур, політичного домінування і підкорення, а й соціальні, як то: мова, культура, мораль, що завоюються в процесі соціалізації. При цьому людський мозок виступає центром формування політичної поведінки і усвідомлення «людиною політичною» самої себе і своїх вчинків.

Окрім цього, варто зазначити, що з біополітичної позиції, соціальна та політична поведінка людини має декілька типів, що репрезентуються як в соціальній, так і в політичній сфері. Різні класифікації людської поведінки, у тому числі в межах біополітики, були запропоновані раніше Д. Кемпбелом [8] та Р. Мастерсом [10]. Тулберги пропонують таку класифікацію людської поведінки за мотивами і наслідками: власна вигода, кровна спорідненість, егоїзм, співпраця, альтруїзм. При цьому основним критерієм класифікації виступає «явна особиста користь», тобто те, що людина вважає для себе корисним або вигідним [12]. Таким чином, представники першого типу схильні до накопичення статків, адже метою їх життя є власна вигода. Для представників другого типу найціннішим є родинний зв'язок, а тому вони схильні до формування родинних кланів у бізнесі і політиці. Якщо індивід схильний до компромісів задля досягнення мети, він обере таку модель поведінки, як співпраця. Егоїсти завжди ставлять власне «его» вище вигоди

і родинних зв'язків й репрезентують відповідну поведінку в соціумі і політиці. Людина, основним мотивом вчинків якої є альтруїзм, буде дбати про добробут інших навіть наперекір своїм інтересам.

Тепер про кожен із типів більш детально. Так, поведінка, основана на принципі «власної користі», має спільні риси з егоїстичною поведінкою. У цьому випадку важливо зазначити, що егоїзм важко визначити як чітку та послідовну стратегію поведінки, адже однією з основних проблем є те, що в моральному сенсі егоїзм асоціюється з багатьма речами, які мають негативне забарвлення. Звісно, якщо б всі без винятку люди спрямовували свою діяльність на благо інших, світ став кращим. Але варто зазначити, що дуже часто в процесі повсякденної життєдіяльності люди віддають перевагу власним інтересам, ігноруючи інтереси навколишніх. А тому функціональне визначення власної вигоди звучить як «дії, які призводять до отримання актором вагомих переваг». При цьому варто підкреслити, що таке визначення включає в себе всі дії, що приносять очікувану «чисту вигоду» для актора, незалежно від того, чи вважають їх виправданими або морально допустимими в соціумі чи політичному середовищі.

Другий тип поведінки об'єднує прихильників формування фінансових і політичних кланів за принципом кровної спорідненості. Одним із найгрунтовніших розробників цієї проблематики серед біополітиків є, безперечно, В. Гамільтон. Саме він поклав в основу своїх досліджень «соціальних тварин» (до яких належить і людина) принцип «спорідненого відбору» [9]. Біополітики, як і політантропологі, спробували знайти першопричини такого явища і дійшли висновку, що першоджерело варто шукати у формуванні моральних норм поведінки, згідно з якими допомога дітям й іншим родичам, зазвичай, вважається позитивною характеристикою людини, а то й взагалі загальноприйнятою моделлю поведінки. Проте не варто забувати, що така «допомога» в державному управлінні і політичній сфері має негативне забарвлення, яке проявляється у клановості, кумівстві, протекціонізмі тощо.

Третій тип поведінки – співпраця або співробітництво – має надзвичайне значення для існування суспільства. При цьому вважається, що співробітництво основане на взаємній вигоді, «коли один індивід робить щось корисне для іншого і отримує за це винагороду». Однак і ця група відзначена як позитивними моментами, так і негативними, наприклад, це може бути співробітництво з метою здійснення корупційних дій.

Четвертий тип поведінки – егоїзм. При цьому Тулберги називають його «накопичувальним егоїзмом» [12], а В. Гамільтон характеризує його представників як «егоїстичне стадо» [9]. Важливо зазначити, що в цьому випадку головною метою

є індивідуальний інтерес, а основним інструментом виступає оточення. Як зазначають Тулберги: «Людське суспільство включає в себе безліч дій і інститутів, які можуть бути віднесені до «групового егоїзму». Він включає в себе більшу частину діяльності в людському суспільстві, від невеликих банд до народів, від профспілок до бізнес-підприємств» [12]. При цьому біополітичні дослідження свідчать про те, що існує принаймні один потужний механізм формування і регуляції групової поведінки – це ідеї або цінності, які пропагуються і захищаються групою. При цьому незгодні з ними не допускаються або виключаються із групи. У цьому контексті не можна не згадати виключення з вітчизняних партій певних депутатів з формулюванням «діє у розріз з партійною лінією».

Біополітики наполягають на проведенні чіткої грані між представниками типу «співпраця» і типу «егоїзм», адже іноді їх доволі легко переплутати. Наприклад, якщо дія приносить користь людям однієї й тієї самої професії – це не співпраця, а «накопичувальний егоїзм», адже в цьому випадку група демонструє солідарність і взаємну допомогу тільки по відношенню до тих, хто розділяє їх погляди. Тільки належності до певної групи не достатньо, вирішальне значення має покарання за порушення його норм. А тому, як зазначають Я. і Б. Тулберги, «надважливого значення набуває система відбору групи, яка акумулює людей зі спільними поглядами» [12].

Останій тип поведінки – це альтруїзм. Альтруїзм розглядається як «дії, які не мають на меті отримання особистої або родинної користі» [12]. Таким чином, такі типи, як «співпраця» і «кровна спорідненість» не мають із цим типом спільних точок перетину. Натомість провести відмінність між альтруїзмом і груповим егоїзмом значно складніше. Цілу низку, наприклад, солдатів-добровольців, які беруть участь у війні, захищаючи свою країну, варто віднести до альтруїстів. Однак не треба забувати про те, що у них існує чітке уявлення про своїх-чужих, чіткі цінності, чітка мета, результатом якої може бути загибель інших людей, а це вже елементи «колективного егоїзму». Ще один приклад – це волонтерство, коли людина купує щось за власний кошт та віддає тим, хто цього потребує. Спірний момент полягає в тому, чи отримує вона при цьому моральне задоволення від таких дій. Якщо так, тоді альтруїстичний акт перетворюється на особисту вигоду, нехай тільки моральну. Наступний приклад – донорство, коли, наприклад, людина віддає іншій свою нирку для того, щоб врятувати життя. Однак знову ж таки, якщо цей акт направлений на родича, це вже не альтруїзм, а «спорідненість». Водночас, коли людина виступає донором крові, вона віддає її незнайомій людині, а отже, цей приклад може бути використаний для ілюстрації альтруїзму.

І тут виникає закономірне запитання: що ж тоді можна вважати альтруїзмом, а що – егоїзмом? Ми погоджуємося з тезою біополітиків про те, що «якщо дія приносить стороннім людям користі більше, ніж самому актору, дія альтруїстична».

Вважається, що термін «альтруїзм» вперше був запропонований О. Контом як протиположність егоїзму. Його основною тезою є: «Живи для інших» [3]. Пізніше І. Бентам і Дж. Міль ввели і розвинули термін «утилітаризм», який дослівно перекладається як «користь». У цьому випадку альтруїзм розуміється як «обмеження особистого інтересу на користь загальному». Але нас більше цікавить теза біополітиків про те, що альтруїзм не є власне людською якістю. За словами Ч. Дарвіна, альтруїзм властивий багатьом видам тварин. Таким чином, людський альтруїзм має біологічні передумови. За словами П. Кропоткіна, «людство проходило в своєму становленні груповий відбір на моральність». А виживали ті групи, у індивідів яких з'являється і закріплюється взаємодопомога як модель поведінки.

Класифікація, запропонована вище, є вельми цікавою, але не повною. Адже існує ще один різновид поведінки, який викликає цікавість біополітиків, – це агресія, без уточнення чи є вона вмотивованою, чи ні. Головна мета – завдати фізичної або моральної шкоди іншим людям. А отже, агресія є шостим типом поведінки в нашій класифікації.

Взагалі феномен агресії цікавить не тільки біополітиків, а й філософів, соціологів, антропологів, психологів та етологів. Проте біополітичний підхід до феномена агресії має свої особливості, адже вона розглядається не як емоція, а як модель (тип) поведінки. При цьому біополітики наголошують на тому, що агресія, як і егоїзм, закладена в людину природою, але може бути приборкана в процесі соціалізації і виховання.

Із біополітичної позиції агресія має різний характер і може бути конструктивною або деструктивною. Одним із перших про це заговорив психоаналітик Е. Фромм. У праці «Анатомія людської деструктивності» він виокремив «доброякісну» (конструктивну) і «злроякісну» (деструктивну) агресію, а також детально проаналізував їх витоки (біологічні, соціальні, психологічні, екзистенціальні) та чисельні форми прояву. «Злроякісна» агресія – це: жорстокі ритуальні практики, спонтанні форми агресії, «деструктивність помсти» (агресивність за мотивами помсти), «деструктивність характеру» (садизм); «екстатична деструктивність» (екстаз під час агресивних дій), «деструктивне поклоніння» (ідеологізація і шанування культу сили і жорстокості) тощо. Доброякісна «псевдоагресія» – це, насамперед, оборонна агресія як фактор біологічної адаптації.

Так звана «доброякісна агресія», за словами біополітиків, є нормальним явищем для суспільної

еволюції. Адже недовірливе ставлення до незнайомих, поділ на «своїх» і «чужих» є універсальним механізмом, властивим як тваринам, так і людям. Нашим предкам рідко доводилося входити в контакт з людьми протилежних поглядів засобами відмінними від зброї, тому наш природний інстинкт – припускати, що кожен, хто не належить до нашої групи, неправий із цієї самої причини. Цей психологічний феномен називається «ілюзією асиметричної проникливості» і пояснює, чому одні соціальні групи вважають себе кращими за інших, а будь-яка політична боротьба зводиться до змагання та нетерпимості [11].

Один із найвідоміших етологів К. Лоренц вважав, що для майбутнього виду завжди вигідно, щоб область проживання завоював найсильніший із двох суперників: «Якщо спеціальні інтереси соціальної організації не вимагають тісного спільного життя, то з цілком зрозумілих причин найбільш сприятливим є по можливості рівномірний розподіл особин виду в життєвому просторі, в якому цей вид може мешкати» [6].

Причиною виникнення агресії є не лише територіальна та групова диференціація, а й боротьба за виживання власних генів. Про це, зокрема, писав етолог Р. Докінз. Дослідник розумів індивідуум як егоїстичну машину, запрограмовану на те, щоб якнайкраще забезпечувати свої гени в цілому. До того ж, на думку Р. Докінза, машини виживання (люди) здатні бути більш агресивними, якщо відносяться до одного і того ж виду. По-перше, це те, що потенційну долю популяції складають шлюбні партнери або притаманні для експлуатації батьки потомків. По-друге, будучи схожими по введенню однакового образу життя, однакового місця проживання – усе це породжувало агресію для збереження власних генів [2].

На думку М. Бутовської, агресія як поведінка людини в соціумі дає змогу зрозуміти, що агресія є інтегративною частиною внутрішньо групових відносин і може траплятися в умовах налагоджених соціальних відносин. Така модель поведінки людей допомагає повністю інтегрувати конкуренцію та кооперацію в рамках одних і тих же відносин [1]. На нашу думку, агресія у таких спільнотах виступає своєрідним тестом на міцність на ті відносини та ту систему цінностей, яка існувала перед конфліктною ситуацією.

Таким чином, можна сказати, що агресія як поведінка людини відгравала важливе значення для становлення гетероієрархічних структур – недемократичних держав, які під час еволюції використовували агресію як інструмент забезпечення виживання виду, а далі – як спосіб владарювати іншими заради власної вигоди.

Не варто забувати про те, що людська поведінка трансформується під впливом еволюції. Так, перехід від принципу «кровної спорідне-

ності», характерного для традиційних соціумів, до найпоширенішого типу поведінки сучасного індивіда – співпраці – відбулося з появою сучасного індустріального суспільства. Кровна спорідненість, егоїзм та співпраця разом складають великий пласт дій, що «балансують між користю і безкорисливістю».

Важливо зазначити, що перші чотири типи поведінки є домінуючими в сучасному суспільстві, тоді як альтруїзм сприймається як схвальний, але все ж таки виняток у повсякденній практичній діяльності людей. Р. Мастерс, як і Гамільтон, наполягає на тому, щоб додати до вищезазначених типів ще й «взаємну шкоду» [10]. Натомість Тулберги не вважають за необхідне включати «взаємну шкоду» до переліку, адже вона може проявлятися в межах групи взаємодії та егоїзму [12].

Таким чином, біополітики пропонують власне бачення «людини політичної» як соціального примату, продукту біологічно-еволюційного розвитку, що має генетичну схильність до формування ієрархічних структур; у природі людини закладена схильність до соціальної ієрархії, соціального та політичного домінування і підкорення; «людину політичну» відрізняє самосвідомість, культура та мораль, що здатні доминувати над генетичними схильностями. А також пропонують власну типологізацію політичної поведінки, яка основана на егоїзмі, альтруїзмі та агресії. Так, поведінка, основана на принципі «власної користі», має спільні риси з егоїстичною поведінкою. За егоїстичного типу поведінки головною метою є індивідуальний інтерес, а основним інструментом його досягнення виступає оточення. Натомість альтруїзм розуміється як обмеження особистого інтересу на користь загальному. Людина, основним мотивом вчинків якої є альтруїзм, буде дбати про добробут інших, навіть наперекір своїм інтересам. Біополітичний підхід до феномена агресії має свої особливості, адже вона розглядається не як емоція, а як модель поведінки. При цьому біополітики напо-

лягають на тому, що агресія, як і егоїзм, закладені в людині природою, але можуть бути приборкані в процесі соціалізації та виховання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бутовская М. Язык тела: природа и культура (эволюционные и кросс-культурные основы невербальной коммуникации человека) / М. Бутовская. – М. : Научный мир, 2004. – 440 с.
2. Докинз Р. Эгоистичный ген / Р. Докинз ; пер. с англ. – М. : АСТ:CORPUS, 2013. – 512 с.
3. Конт О. Дух позитивной философии / О. Конт ; пер. с фр. И. Шапиро. – Ростов на Дону : Феникс, 2003. – 256 с.
4. Кропоткин П. Взаимная помощь как фактор эволюции / П. Кропоткин. – Петербург : Товарищество «Знание», 1907. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://iph.ras.ru/elib/Kropotkin_Vzaimopom.html.
5. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм ; пер. с англ. Э. Телятникова, Т. Панфилова. – Мн. : ООО «Попурри», 1999. – С. 9–10.
6. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло») / К. Лоренц ; пер. с нем. Г. Швейника. – Москва : Прогресс, 1994 – 556 с.
7. Axelrod R. The evolution of co-operation / R. Axelrod, W. Hamilton // Science. – 1981. – Vol. 211. – P. 1390–1396.
8. Campbell D. «The conflict» between biological and social evolution / D. Campbell. – NY : American Psychologist, 1975. – Vol. 30(12). – P.1103–1126.
9. Hamilton W. The genetical evolution of social behavior / W. Hamilton // Journal of Theoretical Biology. – 1964. – Vol. 7. – P. 1–52.
10. Masters R. The biological future of the slate / R. Masters // World Politics. – 1983. – Vol. 35. – P. 161–193.
11. Service E. Primitive Social Organization. – N.Y., 1962 [Electronic resource]. – Access mode : <https://books.google.com>.
12. Tullberg B. A model of actions and norms: an integrated evolutionary perspective on normative ethics and human behavior / B. and J. Tullberg // Peterson S., Somit A. Biology and politics: The cutting edge. – UK : Emerald Group Publishing, 2011 – 231 p.

Осипова С.А.

Детерминанты процесса государствообразования на современном этапе политической истории

В статье анализируются детерминанты процесса государствообразования в современном политическом поле. По мнению автора, государствообразование как политический процесс вписывается в концепцию детерминизма, то есть развивается в рамках объективной закономерной взаимосвязи и взаимообусловленности явлений и процессов, представленных в общественной жизни. Автор рассматривает внутренние и внешние детерминанты исследуемого процесса, а также сложные виды детерминаций (системную, структурную и целевую), характеризующие процесс возникновения новых государств на современном этапе политической истории.

Ключевые слова: детерминизм, причина, следствие, процесс государствообразования, внутренние и внешние детерминанты, системная детерминация, структурная детерминация, целевая детерминация.

У статті аналізуються детермінанти процесу державотворення в сучасному політичному полі. На думку автора, державотворення як політичний процес вписується в концепцію детермінізму, тобто розвивається в межах об'єктивного закономірного взаємозв'язку та взаємозумовленості явищ і процесів, представлених у

суспільному житті. Автор розглядає внутрішні та зовнішні детермінанти досліджуваного процесу, а також складні види детермінацій (системну, структурну й цільову), що характеризують процес виникнення нових держав на сучасному етапі політичної історії.

Ключові слова: детермінізм, причина, слідство, процес державотворення, внутрішні й зовнішні детермінанти, системна детермінація, структурна детермінація, цільова детермінація.

The paper analyzes the determinants of the process of state formation in the modern political arena. According to the author, state formation as a political process fits into the concept of determinism, that is developing in the framework of the objective laws of interconnection and interdependence of phenomena and processes presented in public life. The author examines the internal and external determinants of the test process, as well as complex types of determinations (systemic, structural and landing), characterizing the process of the emergence of new states at the present stage of political history.

Key words: determinism, process of state formation, cause, effect, internal and external determinants, system determinants, structural determinants, target determinants.

УДК 341.218.1

Осипова С.А.,
кандидат политических наук,
доцент кафедры политологии
и политического управления
Приднестровского государственного
университета имени Т.Г. Шевченко

Как политический процесс государствообразование вписывается в концепцию детерминизма, то есть развивается в рамках объективной закономерной взаимосвязи и взаимообусловленности явлений и процессов, представленных в общественной жизни. В процессе государствообразования явно просматривается причинность – такая связь явлений, в которой одно явление (причина) при вполне определенных условиях с необходимостью порождает другое явление (следствие). Возникновение нового государства – всегда результат хитросплетений некоторой совокупности причин и предпосылок, в свою очередь развитие нового государства влечет за собой отличающиеся степенью значимости последствия: от изменения конфигурации государственных границ до кровопролитных многолетних гражданских войн.

Социальный (политический) организм на протяжении всей истории в своем генезисе детерминирован по крайней мере на трех уровнях. На первом уровне общество рассматривается как естественнoисторический процесс, в котором основным детерминантом выступает характер и уровень развития производительных сил. Второй уровень вскрывается тогда, когда формирование и проявление закономерностей в обществе обуславли-

вается деятельностью масс, классов, личностей, наделенных волей и сознанием (при этом источниками детерминации выступают как политическая система, так и формы общественного сознания). Наконец, третий уровень основан на логике тех объектов, которые должен усвоить каждый человек, чтобы стать «общественным (политическим) существом» (такими детерминантами являются очеловеченная природа, язык, мышление) [4, с. 10].

Целеполагание как важнейшая составляющая любого политического процесса, в особенности процесса государствообразования, служит основой для второго уровня детерминации и начинается после того, как потребности и интересы переводят объективную детерминацию в субъективную [4, с. 11].

В политических исследованиях принято использовать два подхода к пониманию детерминизма, которые имеют свои особенности:

1) с позиций механического детерминизма любое событие однозначно определено еще в сколь угодно далеком прошлом. Сторонники такого понимания детерминизма утверждают принципиальную возможность полного и точного предсказания будущих событий и состояний, поскольку основным условием объекта служит воздействие внешнего фактора. В наиболее развитой форме

механический детерминизм отражен в классическом марксизме, который исходит из объяснительного принципа зависимости политической жизни от тех или иных факторов внешней по отношению к политике среды, прежде всего экономической [3]. В своем крайнем варианте механический детерминизм принимает форму фатализма, представляя упрощенную линейную картину общественной эволюции;

2) диалектический детерминизм, утверждая закономерную обусловленность явлений, включает в себя не только необходимость, но и случайность. Сторонники диалектического детерминизма считают, что общественное развитие нельзя представить как систему с жестко определенными связями, поскольку в нем переплетаются однозначность с неоднозначностью, порядок с хаосом, необходимость со случайностью и так далее, а основным принципом такого развития становится взаимодействие – более сложный тип связи явлений и процессов, чем однонаправленная причинно-следственная связь. С позиций диалектического детерминизма причина и следствие взаимно влияют друг на друга и практически одновременно исполняют роль причины и следствия.

Отнесение процесса государствообразования к сложным многомерным явлениям общественной жизни обуславливает применение именно диалектического детерминизма для характеристики его важнейших сторон и проявлений в политической практике. Так, ярким примером служит взаимосвязь экономических изменений, выступающих базовыми посылами к организационному структурированию общества в государство, с политической идеологией, сущностной особенностью которой является целеполагание: именно идеология формулирует отношение как к формам собственности на средства производства, так и к экономическим изменениям в целом.

Кроме того, в политических системах, какой является и государство, проявляется так называемый принцип «обратной связи»: взаимодействие политических явлений и процессов предполагает наличие и прямых, и обратных связей, которые позволяют не только осуществлять политическое управление, но и учитывать ответную реакцию составляющих систему элементов, что необходимо для эффективного развития системы.

По отношению к социальной (политической) системе детерминанты ее развития классифицируются на внешние и внутренние. К первым относятся природно-климатические условия и связанные с ними ресурсное обеспечение и способ производства материальных благ. Ко вторым – национальная идея, идеологические теории, система политических ценностей, которые служат ориентиром и основанием в целеполагании политической деятельности; наличие развитых прямых и обратных

связей, позволяющих политической элите своевременно реагировать на внутренние вызовы; временная согласованность политических реформ с экономическим и социальным развитием и так далее. Поступательное развитие социальной (политической) системы обусловлено гармоничной совокупностью внешних и внутренних факторов, однако ее устойчивость и эффективность функционирования в большей степени определяются внутренними адаптивными механизмами, позволяющими ей адекватно реагировать на внешние детерминанты. Это означает, что способность социальной (политической) системы, в том числе и государства, к новациям и трансформированию определяется внутренними детерминантами.

Влияние внешних факторов на систему тем значительнее, чем меньшую роль играет ее внутренняя детерминация, степень которой определяется такими факторами, как уровень развитости внутренних структурных механизмов, уровень разнообразия, информационная емкость и так далее. Чем сложнее система, тем большее значение получает действие внутренних детерминантов, а с определенного момента они становятся определяющими факторами изменения системы.

Анализ процесса государствообразования в современном мире показывает, что влияние на него внешних детерминантов становится все более опосредованным, и если в эпоху первичного образования государств они выступали в качестве основной причины, то на этапах вторичного образования государств, в том числе в XX – в начале XXI вв., они принимают форму условий и пусковых механизмов: с усложнением общества как системы внешние детерминанты развязывают, усиливают или тормозят внутренние процессы, которые в итоге приводят к возникновению новых государств. Однако следует иметь в виду, что в открытом обществе значение внешних детерминантов усиливается, что далеко не всегда оказывает положительное воздействие на развитие его политической системы (примером может служить так называемый «экспорт революций»). Поэтому задача политической элиты (или других субъектов процесса государствообразования) состоит не только в том, чтобы реагировать и учитывать внешние детерминанты, коррелируя и согласовывая их с внутренними процессами, но и в том, чтобы выстраивать собственную систему координат, детерминирующую мировые процессы, включая реформирование государственной системы и создание нового государства в случае, если «старое» перестает эффективно выполнять свои функции.

На современном этапе политической истории внешним детерминантом политического процесса в целом и процесса государствообразования в частности выступает глобализация, при этом роль глобализации как детерминирующего начала обще-

ственного развития и ее влияние на различные политические субъекты, в том числе государство, далеко не однозначна. Место государства в мировом политическом пространстве в системе координат «центр – периферия» определяется также совокупностью воздействующих на него детерминантов. По мнению Т.В. Карадже, одни и те же факторы по-разному воздействуют на социальные (политические) системы: страны, находящиеся в авангарде цивилизационных процессов, являются также политическими лидерами со всеми преимуществами этого положения; страны, находящиеся на периферии или в так называемом межцивилизационном пространстве, являются зоной не только политических, экономических, но прежде всего социокультурных, этнических и религиозных конфликтов, что усиливает тяжесть положения аутсайдера [2, с. 182]. Сложившееся положение в определенной степени генерирует процессы государствообразования в периферийных регионах, однако и относительно устойчивые страны не застрахованы от возникновения в них предпосылок процесса государствообразования в форме зон распространения сецессии.

Оценивая процесс государствообразования в современном мире, политическая история апеллирует к понятиям «повод» и «причина». Поводы – это явления, которые сами по себе не вызывают того или иного следствия, но срабатывают как «пусковой механизм», активирующий действие всего причинного комплекса. Будучи незначительным событием, повод может стать импульсом к разрыву сложной, мощной по своим последствиям (вплоть до катастрофы) явлений. Так, во многих странах поводом к самоопределению населения тех или иных территорий (регионов) и, как следствие, сознания государств стало принятие законов о государственном языке. При отсутствии разделов (или статей) о статусе региональных языков такие законы воспринимаются этническими группами, компактно проживающими на этих территориях и не совпадающими с титульной нацией, как акт дискриминации по языковому и этническому признаку.

Причинное основание – совокупность всех обстоятельств, при наличии которых наступает следствие и к которым относятся явления различного детерминирующего уровня: собственно причины, поводы, стимулы и условия. Наиболее сложный характер имеет причинная детерминация самоорганизующихся систем, какой является и государство. Существенную роль в них играет так называемая самодетерминация – обусловленность состояния системы не только воздействием среды, но и ее собственными предшествующими состояниями. В исследуемом нами процессе государствообразования примерами самодетерминации могут служить установки на экономические, социальные и политические реформы, организационное струк-

турирование системной и внесистемной оппозиции, различные формы протестного поведения масс и так далее. При этом причинно-следственные связи могут иметь не только необходимый, жестко обусловленный, но и случайный либо вероятностный характер.

Процесс государствообразования в таком контексте выступает как характеристика динамично развивающейся политической реальности, в которую вторгаются как объективно обусловленные, так и случайные, а также неучтенные факторы, сочетание которых в совокупности приводит к тотальному изменению политического поля посредством возникновения в нем новых государств. Вновь возникшие государства, начиная функционировать и развиваться, в свою очередь создают новые посылы к политическим изменениям. Более того, даже потенциальную возможность возникновения нового государства можно рассматривать как детерминирующее начало общественного развития.

Определяя процесс государствообразования как объективный в зависимости от степени случайности применительно к возникновению конкретного государства, можно говорить о двух видах закономерностей:

– динамической закономерности, которая представляет собой форму причинной связи, при которой взаимоотношение между причиной и следствием однозначно (зная изначально состояние той или иной системы, можно точно предсказать ее дальнейшее развитие) [2, с. 173]. Такая закономерность работает в процессе государствообразования в рамках всемирной истории: на смену догосударственному закономерно приходит государственно организованное общество, феодальное государство уступает место буржуазному, империи распадаются или трансформируются в федеративные государства и так далее;

– статистической закономерности, которая представляет собой диалектическое единство необходимых и случайных признаков (последующие состояния той или иной системы следуют с определенной степенью вероятности, что затрудняет точное предсказание ее дальнейшего развития) [2, с. 173]. Право народов на самоопределение и даже провозглашение этого права не создают стопроцентно благоприятные для возникновения и успешного функционирования государства условия. Спрогнозировать, насколько устойчивым окажется новое государственное образование, практически невозможно, поскольку здесь велика роль субъективных факторов и случайностей, которые относительно сложно предсказать. Спектр таких случайностей, как показывает политическая практика, весьма разнообразен: от наличия харизмы у политического лидера, возглавившего процесс государствообразования, до политического давления, вплоть до вооруженного вмешательства, со

стороны международного сообщества или отдельных сильных геополитических игроков, в сферу интересов которых входят территория либо иные атрибуты нового государства.

Если вернуться к классификации детерминантов процесса государствообразования на внешние и внутренние, то стоит заметить, что в условиях современного мира отношение к их пониманию также изменилось. В рамках классической политической теории для моделей социальных (политических) систем была характерна некоторая идеализация как первых, так и вторых: политическая система (в том числе государство) рассматривалась как закрытая (изолированная) система, внутри которой существует идеальное равновесие (собственно и означающее изолированность, так как внешние факторы потенциально могут его разрушить), а внешнее воздействие если и допускалось, то тоже в идеализированной форме, не нарушающей равновесие системы. Современные методологические подходы, напротив, направлены на исследование открытых социальных (политических) систем, когда динамика внешних воздействий может нарушать равновесность и создавать в системе качественно иные состояния. При этом внешнее воздействие не навязывает социальной (политической) системе свою определенность, а преломляется в ее внутренней природе, обеспечивая таким образом условия перехода в неустойчивость и формирование в этой неопределенности новой структуры, соответствующей природе той системы, на которую оказывается внешнее воздействие, и новым условиям. В конечном итоге это приводит к взаимодействию внутренней и внешней причинности.

В социосинергетических системах, таких как государство (и общество в целом), выявляются сложные типы детерминации:

1) системная детерминация, которая характеризует обусловленность самой системой состояния, поведения, свойств ее элементов, и наоборот, зависимость системы от ее элементов [2, с. 175]. Если рассматривать политическую систему, то системная детерминация проявляется в относительно редкий период, когда система пребывает в состоянии стабильности и устойчивости. К примеру, политический режим как совокупность способов и методов осуществления власти в государстве определяет особенности функционирования и развития не только политической системы, но и всех сфер общественной жизни; однако в то же время экономические, социальные и духовно-нравственные отношения служат основой для складывания того или иного типа режима, а также для формирования предпосылок его свержения в случае неэффективного политического управления или возникновения признаков кризиса. Системная детерминация, таким образом, является важным методологическим принципом

исследования функционирования политической системы, ее элементов и их взаимодействия. Однако в фазе бифуркации механизмы, обеспечивающие взаимодействие и взаимозависимость элементов системы, нарушаются, поэтому применение системной детерминации в анализе общества в условиях политического кризиса некорректно, а исследование различных трансформаций политической системы как следствия развития кризиса ставит вопрос о структурной детерминации;

2) структурная детерминация, которая предполагает формирование новой локальной структуры, входящей в состояние взаимодействия со старой структурой, что может привести как к изменению последней, а позднее и к трансформации всей системы, так и к уничтожению зарождающихся элементов новой структуры [2, с. 175]. Преобразование структуры может происходить следующим образом: введение в систему относительно небольшого количества новых элементов приводит к возникновению новой сети взаимодействия между ее компонентами, к образованию локальной альтернативной структуры, которая вступает в противоречие, начинает конфликтовать со старым способом функционирования системы. Если система структурно устойчива относительно вторжения новых элементов, то новый режим функционирования системы не устанавливается, а сами локальные инновации погибают. Однако если новые структуры успешно «приживаются», если их размножение идет достаточно быстро по сравнению с распадом и они успевают «захватить» систему до того, как погибнут, то вся система перестраивается на новый лад, ее режим функционирования и активность подчиняются новому «синтаксису» [1, с. 67]. К примеру, политическая оппозиция как инноватор (новый элемент) политической системы может быть уничтожена властью, а может со временем стать лидирующей политической группой, активно влияющей на социально-политическую структуру общества в соответствии с новыми идеологическими и ценностными установками, а при определенных обстоятельствах – инициатором создания нового государства;

3) целевая детерминация, которая возможна только в самоорганизующихся открытых системах, а внутренние и внешние факторы развития в таком случае взаимодействуют в соответствии с целью [2, с. 177]. Целевая детерминация раскрывает ситуацию, при которой на развитие социальной (политической) системы оказывают влияние две структуры: актуальная, реально проявляющая себя во времени и пространстве, и потенциальная, не имеющая пространственно-временных характеристик, но оказывающая воздействие на направленность и динамику процессов, разворачивающихся в социальной (политической) системе. Важным

свойством потенциальной структуры является ее вариативность – наличие различных (вплоть до взаимоисключающих) тенденций развития; при складывании определенных условий какой-либо из вариантов актуализируется, приобретает устойчивость и заменяет прежнюю структуру, ставшую неустойчивой. Примером реализации целевой детерминации в процессе государствообразования может служить распад социалистических федераций, имевший место в конце 1980-х – в начале 1990-х гг. и протекавший на фоне системного кризиса социализма. События политической истории того времени показывают, наверное, наиболее значимое свойство целевой детерминации: даже не актуализировавшаяся в конкретном институциональном или идеологическом выражении потенциальная структура детерминирует развитие социальной (политической) системы. По факту новые государства постсоветского и постъюгославского пространства выходили из союзного государства в «политическое никуда», сама политико-правовая процедура, например, упразднения советского государства прошла как-то обыденно, история словно «мимоходом», «невзначай» перевернула политические судьбы территорий и народов, создав благоприятные условия для провозглашения новых независимых государств. Принятие или непринятие оппозицией (или иной социальной, этнической, конфессиональной, территориальной группой), даже если она не является институционально оформленной, проводимых реформ может воздействовать на политические стратегии.

Кроме того, существует так называемый «эффект самоорганизации»: в особых ситуациях малые внешние воздействия на социальную (политическую) систему могут вызвать в ней значительные изменения, в том числе структурные. Когда значения параметров политического развития близки к критическим, то достаточно небольшого воздействия на систему, чтобы она скачком перешла из существующего состояния, ставшего неустойчивым, в новое устойчивое состояние, изменив способ поведения. На практике это означает, что политика, проводимая в государстве, может привести к ухудшению жизни населения, маргинализации большей его части, однако революционных перемен в обществе не произойдет; ситуация долгое время способна оставаться неизменной, например, до тех пор, пока не появится лидер либо не сложится спонтанный конфликт, которые выступят мотиваторами активных действий, связанных с насильственным свержением существующего политического режима или правящей партии, а

в своей крайней форме – с образованием нового государства.

Особое значение для исследования причин процесса государствообразования в современном мире имеет политическая ситуация, которая не только определяет совокупность причинно-следственных связей в рамках обозначенного политического действия, но и отражает значимость тех или иных детерминантов в конкретных обстоятельствах политического развития.

Анализ политической практики показывает, что взаимодействие детерминирующих факторов в политических процессах можно классифицировать на два типа:

– устойчивый тип, характеризующий такое взаимодействие совокупности детерминантов, которое всегда проявляет себя в аналогичных ситуациях, то есть имеет форму постоянно действующей закономерности;

– динамичный тип – такое взаимодействие совокупности детерминантов, которое действует применительно к конкретной ситуации, а при других обстоятельствах элементы этого взаимодействия могут измениться [2, с. 179–180].

Оба типа проявляются в процессе государствообразования: первый обуславливает объективный характер, а второй – субъективный компонент исследуемого нами процесса.

В связи с этим стоит упомянуть широко распространенный афоризм о политике как «искусстве возможного», означающий способность учитывать необходимость и использовать случайность, для реализации которой важно представлять широкий спектр детерминирующих политику факторов, которые в большей или меньшей степени воздействуют на ход политического развития, в полном объеме. Правда, следует помнить, что политика представляет собой область целеполагания, поэтому действие целевых детерминантов является приоритетным.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Казаринов М.Ю. Детерминизм в сложных системах управления и самоорганизации: [монография] / М.Ю. Казаринов. – Л.: ЛГУ, 1990. – 166 с.
2. Карадже Т.В. Политическая философия: [учеб. пособие для вузов] / Т.В. Карадже. – М.: Мысль, 2007. – 512 с.
3. Маркс К. К критике политической экономии / К. Маркс // Маркс К. Сочинения: в 50 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – пер. с нем. – 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1955–1981. – Т. 13. – 1961. – С. 1–167.
4. Щербина А.И. Специфика социального детерминизма: автореф. дисс. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.01 / А.И. Щербина; МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 2002. – 15 с.

Сандул В.А.

Технології діяльності політичних акторів: комунікативний вимір

У статті досліджено технології діяльності політичних акторів в умовах становлення інформаційної епохи. Визначено сутність та складники комунікативного виміру процесу діяльності політичних акторів, в основі якого є політична комунікація. Особливу увагу приділено комунікативним технологіям політичної діяльності, зокрема політичній рекламі, пропаганді та зв'язкам із громадськістю. Із позицій політичної науки окреслено основні підходи до визначення сутності процесу діяльності політичних акторів, політичної комунікації, комунікативних технологій та ін.

Ключові слова: діяльність політичних акторів, технології політичної діяльності, комунікативні технології, політична комунікація, комунікативна взаємодія.

В статье исследованы технологии деятельности политических акторов в условиях становления информационной эпохи. Определены сущность и составляющие коммуникативного измерения процесса деятельности политических акторов, в основе которого находится политическая коммуникация. Особое внимание уделяется коммуникативным технологиям политической деятельности, в частности

сти политической рекламе, пропаганде и связям с общественностью. С позиций политической науки обозначены основные подходы к определению сущности процесса деятельности политических акторов, политической коммуникации, коммуникативных технологий и др.

Ключевые слова: деятельность политических акторов, технологии политической деятельности, коммуникативные технологии, политическая коммуникация, коммуникативное взаимодействие.

In the article the technology of political actors in the context of the establishment of the information age. The essence and components of communicative dimension of the process of political actors, which is the basis of political communication. Special attention is paid to ICT political activity, including political advertising, promotion and public relations. From the standpoint of political science outlines the main approaches to defining the essence of the activity of political actors, political communication, communication technologies, etc.

Key words: activities of political actors, technology, politics, communication technology, political communication, communicative interaction.

УДК 321.02

Сандул В.А.,
аспірант кафедри соціальних теорій
Навчально-наукового інституту
інформаційних та соціальних технологій
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Процес технологізації політичної діяльності, який розпочався в епоху модерну, поступово поширювався не лише на виборчі змагання (електоральні технології), а й охопив увесь політичний простір. У постіндустріальному суспільстві технологізація політичної діяльності детермінує відносини між суспільством та владою.

Демократизація взаємодії влади та громадян, розвиток політичного плюралізму та конкуренції, ухвалення рішень у публічному адмініструванні, ротація політичних еліт та лідерів – усе це неможливо уявити поза процесом «технологізації» діяльності політичних акторів. На етапі становлення інформаційного суспільства технології політичної діяльності зазнають суттєвих змін: індивідуальні та колективні політичні актори активно використовують комунікацію задля отримання й утримання влади, налагодження ефективної взаємодії із суспільством та іншими політичними інституціями.

Дослідження технологій діяльності політичних акторів у посткомуністичних країнах пов'язуються, передусім, із увагою до інституційного та конституційно-правового вимірів. Це зумовлено потребою (на певних етапах історичного розвитку) у технологічному супроводі впровадження демократичних інституцій влади та громадянського суспільства, формування відповідної правової бази, пошуку демократичних механізмів взаємодії інститутів публічного адміністрування задля ухвалення та

реалізації легітимних та ефективних політичних рішень.

Сучасний політичний процес характеризується зростанням впливу інформації та комунікації на політичних акторів, що визначає конфігурацію політичного простору, темп та напрями реформ, хід та результат політичної діяльності. Отже, на особливу увагу заслуговує комунікативний вимір технологій діяльності політичних акторів.

Процес політичної діяльності в умовах інформаційної епохи потребує встановлення та підтримки постійної взаємодії між інститутами публічної влади, політичними партіями, громадськими організаціями, об'єднаннями, лобістськими групами, мас-медіа, окремими громадянами. Комунікація дає змогу подолати такі негативні явища у пострадянській політичній взаємодії між владою та суспільством, як недовіра громадян до влади, відсутність консенсусу щодо напряму внутрішньої та зовнішньої політики, неузгодженість дій окремих гілок влади, нездатність створити ефективну парламентську коаліцію, недостатня координація між діями державної та місцевої влади тощо.

Також варто враховувати, що в умовах інформаційної епохи відбувається перевантаження інформацією як окремих акторів, так і політичних інституцій. Так званий «інформаційний шок» (тобто нездатність раціонально сприймати та вчасно обробляти інформацію, кількість якої постійно зростає) стає на заваді ефективній діяльності політичних акторів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Проблема застосування комунікативних технологій у процесі діяльності політичних акторів пов'язується із широким колом питань, які стосуються усіх складових та структурних елементів політичного простору. Вона характеризується наявністю багатьох аспектів: від діяльності політичних інститутів до структурування поля політичної комунікації, від інституціоналізації громадянського суспільства до свободи слова у мас-медіа.

Діяльність політичних акторів безпосередньо пов'язана із відносинами влади, які в умовах інформаційного суспільства розуміються не лише як засіб підкорення та панування (як свого часу вважали Т. Гоббс, М. Вебер, К. Шмітт та ін.), а й як комунікативний процес узгодження групових інтересів (Г. Арендт, Ю. Габермас та ін.). Відповідно, зазнають змін і технології діяльності політичних акторів – від силових засобів та використання насильства задля здобуття влади до комунікативних технологій, спрямованих на переконання та пошук компромісів.

Проблематика визначення комунікативного виміру діяльності політичних акторів потребує звернення до маркетингового підходу, складниками якого виступають теорія обміну (Дж. Хоманс та ін.) й теорія раціонального вибору (Д. Блек, Дж. Бюкенен, К. Ероу, У. Нісканен, М. Олсон та ін.).

Дослідженню комунікативного аспекту політичної діяльності у своїх працях приділяли увагу такі зарубіжні автори, як П. Бурдьє, Ю. Габермас, Е. Гіденс, Дж. Лалл, Г. Ласуел, Н. Луман, М. Мак-Комбс, Дж. Пітерс, О. Тоффлер та ін.

У вітчизняній політичній науці дедалі більше уваги приділяється процесу політичної діяльності, зокрема, її комунікативному виміру. Ґрунтовний аналіз комунікативного виміру технологій політичної діяльності здійснено у працях таких вітчизняних дослідників, як Є. Бистрицький, В. Бортніков, В. Вовк, В. Горбатенко, О. Зернецька, Л. Климанська, Б. Потятиник, Г. Почепцов, М. Томенко, Ю. Шайгородський, Д. Яковлев та ін. Серед досліджень технологій діяльності політичних акторів варто відзначити роботи І. Кресіної, П. Кузьміна, М. Михальченка, С. Наумкіної, Р. Павленка, Ф. Рудича, Ю. Сурміна, В. Цвиха, Г. Щедрової та ін.

У процесі діяльності політичних акторів їх різні позиції у політичному просторі стають основою для комунікації. Варто погодитись із тим, що «основою для комунікації у політичній реальності є відмінності у трактуванні «суспільного блага» і шляхів його досягнення. Внаслідок комунікативного протиставлення виникають конфлікти, єдиний політичний вихід із яких у сучасному світі лежить в галузі комунікації і реалізується (або не реалізується) у формі політичного діалогу» [6, с. 118].

Постановка завдання. Мета статті – дослідити комунікативний вимір технологій діяльності політичних акторів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У періоди суспільних змін та політичних трансформацій виникає необхідність підвищення ефективності технологій діяльності політичних акторів, забезпечення їх спрямованості на захист інтересів окремих індивідів та соціальних груп. Великий потенціал щодо вирішення цього важливого завдання мають політичні комунікації. Їх значення особливо рельєфно проглядається у виборчих кампаніях та у процесі публічного адміністрування.

Увага до комунікативного виміру діяльності політичних акторів передбачає відповідне розуміння політичної діяльності. Наголос робиться на комунікативному процесі взаємодії влади та громадян у процесі ухвалення політичних рішень, на необхідності горизонтальної та вертикальної комунікації, що передбачає відповідь суспільства на діяльність політичних акторів.

У процесі діяльності політичних акторів в умовах інформаційного суспільства значно зростає роль політичних комунікацій. Зокрема, у виборчих кампаніях переважно застосовуються комунікативні технології та стратегії формування іміджу. Щодо публічного адміністрування, то «закритість» владних інституцій і небажання чиновників прислуховуватися до думки громадськості в ухваленні політичних рішень так і залишились неподоланим спадком радянської системи.

О. Соловійов у статті «Політична комунікація: до проблеми теоретичної ідентифікації» говорить: «... тільки концепт політичної комунікації здатен “схопити” історичний сенс постіндустріальної епохи та допомогти в осмисленні переходу до нового типу організації влади та політичної спільноти» [4, с. 5].

Дійсно, технологічний розвиток дає нові можливості для удосконалення комунікативної складової частини політичної діяльності як динамічного, безперервного узгодження дій та рішень між владою та суспільством.

Мова йде не тільки про оцінювання діяльності політичних акторів із боку громадян (на референдумі або під час виборів), а й постійного впливу інституцій громадянського суспільства на процес політичної діяльності – від формулювання суспільної проблеми, що підлягає вирішенню, і визначення альтернатив для реалізації політичного рішення та модифікації політики відповідно до отриманих результатів.

Як зазначає Л.Д. Климанська, «технологія – поняття універсальне, існує в будь-якій сфері людської активності, зокрема, може існувати і в людських стосунках. А це означає, що можна говорити про існування комунікативних технологій» [1, с. 239].

Одним із основних складників діяльності політичних акторів виступає комунікація із грома-

дянами, соціальними групами та інституціями громадянського суспільства, яка виражається у застосуванні комунікативних технологій – реклами, пропаганди та зв'язків із громадськістю. Важливим фактором для демократичного політичного процесу виступає готовність громадян не лише отримувати інформацію щодо дій політичних акторів, а й їх бажання та здатність оцінювати дії політиків на основі наявної інформації. Останнє зумовлене важливістю громадського контролю за діяльністю політичних акторів з метою уникнення негативних соціальних наслідків недостатньо ефективного адміністрування. У процесі політичної комунікації вибудовується постійний зворотний зв'язок громадян із владою, що сприяє підзвітності влади та її легітимності.

Без активної позиції громадян неможливо забезпечити політичну комунікацію як двосторонній процес обміну інформацією у процесі політичної діяльності.

На думку Ф. Шаркова, існує три основні підходи до визначення поняття «комунікація»: «По-перше, під цим поняттям розуміють засіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального та духовного світу, тобто певну структуру. По-друге, це спілкування, під час якого люди обмінюються інформацією. По-третє, під поняттям “комунікація” розуміють передачу і масовий обмін інформацією з метою впливу на суспільство і його складові компоненти» [5, с. 53].

У сучасних умовах політична діяльність починається із процесу інтерпретації інформації, а інформаційні повідомлення мас-медіа певним чином впливають на формування громадської думки, структуру та правила політичної гри. Комунікативний вимір діяльності політичних акторів полягає в узгодженні визначення сутності відносин між політичними акторами та суспільством (що можна інтерпретувати як «суспільну угоду»). Простір комунікативної взаємодії формується не лише під впливом діяльності політичних акторів, на нього активно впливають традиційні мас-медіа та соціальні мережі.

Варто погодитись із тим, що «результатом взаємного комунікативного обліку значення речей, подій, дій та інтеракцій, які політичні актори демонструють один одному, виступає загальне комунікативне визначення ситуації, політичного процесу, який виступає в якості безперервного процесу взаємного узгодження дій своїх членів. Значення політичного простору, за такої інтерпретації, закладене не у самому світі політичного, а в його визначеннях, які дійові особи постійно і взаємно демонструють один одному» [6, с. 19].

У сучасних умовах метою застосування технологій діяльності політичних акторів виступає налагодження постійно діючих зв'язків, комунікативних каналів між органами державної влади та інституціями громадянського суспільства з метою

підвищення ефективності адміністрування. Тобто розвинені політичні комунікації – це не лише вертикальні комунікації (наприклад, відносини між державою та суспільством), а й горизонтальні відносини – між різними владними органами та між суспільними групами.

К. Крос і Р. Гакет у роботі «Політичні комунікації та новітні засоби масової інформації у демократичних країнах: конкуруючі підходи» пропонують власне визначення політичної комунікації. Це «... процес соціальної взаємодії за допомогою повідомлень, який стосується державного управління і здійснення влади у суспільстві» [2, с. 5]. Політична комунікація формує порядок денний суспільства та влади, визначає «правила гри» і кордони діяльності політичних акторів, які мають здійснювати владу в інтересах всього суспільства. Завдяки політичній комунікації у процесі політичної діяльності акторів посилюються інтеграційні інтенції та водночас відбувається диференціація політичних позицій, розвиваються конфлікти та досягається консенсус, відбувається інформування громадян щодо мети та завдань політичного розвитку, кристалізуються політичні інтереси, трансформуються політичні цінності й норми.

Розглядаючи політичні комунікації в історичному контексті, О. Соловійов виділяє чотири ідеальні матриці, які передбачають різні механізми символізації у процесі діяльності політичних акторів. До них він відносить міф, релігію, ідеологію та зазначає, що на сучасному етапі серед технологій політичної діяльності домінує політична рекламістика [4].

На думку української дослідниці Н. Лютко, політична реклама в Україні характеризується певними особливостями, які впливають на весь процес діяльності політичних акторів. Мова йде про «...застосування реклами як основного інструмента маніпуляції – використання у виборчих кампаніях прийомів НЛП, еріксонівських методів, методу “навішування ярликів”, “ефекту ореола”, прихованої реклами, рейтингів, соціологічних досліджень тощо... незбіг декларованого в рекламі та реальної діяльності суб'єктів виборчих процесів; «непрозорість» фінансування виборчих кампаній... емоційність та персоналізованість української політичної реклами... “розмитість” ідеологічних спрямувань та ціннісних орієнтацій політичних партій в Україні» [3, с. 4].

В основі політичної рекламістики як комунікативної технології лежить формування довіри в процесі політичної діяльності акторів. Із цієї метою вона включає такі процедури: презентація суб'єкта перед аудиторією, статус та імідж, цілеспрямована робота з цільовою аудиторією. На окрему увагу заслуговує вибір каналів комунікації (телебачення, преса, радіо, мережа Інтернет, мобільний зв'язок та ін.), кожний із яких має власну специфіку та методи впливу на аудиторію.

Варто погодитись із О. Соловйовим у тому, що «...політична комунікація є окремим випадком успішної реалізації інформаційних обмінів, спроб комунікатора (наприклад, владних структур) вступити у контакт зі своїм контрагентом... у публічному просторі політика постає як перманентно змінна комутація акторів, яка має здатність перериватися і в основі якої лежать ціннісні розходження або відмінності статусів, позицій, інтересів... у політичній сфері використовуються переважно тексти, які є продуктом колективної творчості і спрямовані на забезпечення інформаційних контактів між політичними групами за строго фіксованою у кожний конкретний момент проблематикою [4, с. 8].

Тобто комунікативні технології, що використовуються у процесі політичної діяльності поєднують технології маніпуляції масовою свідомістю, політичні технології та прийоми, які застосовуються в комерційній рекламі.

Використання комунікативних технологій у процесі діяльності політичних акторів передбачає здійснення таких кроків: визначення мети діяльності (стратегічної та тактичної), конструювання системи критеріїв вибору серед наявних альтернатив щодо реалізації поставленої мети, вибір з-поміж них оптимального варіанта та його впровадження, оцінювання результатів (що фактично є петлею зворотного зв'язку в комунікації).

У цьому сенсі комунікативні технології можуть розглядатись як сучасний «посередник» між суспільством і діяльністю політичних акторів. На думку Л. Климаської, «комунікативні технології... стали індустріальними способами організації комунікативних процесів у суспільстві. Вони не терплять жодного дилетанства, мають розроблятися професіоналами і реалізуються на аудиторіях небачених розмірів. До таких технологій, які досягли свого розквіту якраз у ХХ столітті, можна віднести пропагандистську, рекламну, політичну, переговорну, перформансну, «паблік рилейшнз» тощо» [1, с. 242].

До основних ознак комунікативних технологій належать, передусім, раціональне управління наявними у політичних акторів комунікативними ресурсами, формулювання суспільно значущої мети у процесі комунікативної взаємодії між владою та суспільством, цілеспрямованість та когерентність політичної діяльності акторів, наявність зворотного зв'язку та ін.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, у загальному вигляді дослідження комунікативного виміру технологій діяльності політичних акторів дає змогу побачити

основні закономірності політичного процесу: від формулювання мети політичної діяльності до певного, визначеного у процесі комунікативної взаємодії результату публічного адміністрування.

Комунікативні технології відкривають можливість урахування гуманістичної складової частини, «відповіді» соціальних груп на діяльність політичних акторів, а отже, наголос робиться на необхідності забезпечення політичної участі громадян.

У процесі використання комунікативних технологій варто обов'язково звертати увагу на такі фактори, як диверсифікація джерел інформування (поєднання текстових та аудіовізуальних повідомлень), наявність великої кількості конкуруючих політичних акторів та різноманітних соціальних груп, які мають часто протилежні інтереси.

У комунікативному вимірі технологія діяльності політичних акторів розуміється як активна творча взаємодія між політиком та соціальною групою (суспільством у цілому), що спрямована на досягнення раціональної мети публічного адміністрування. Поява комунікативних технологій політичної діяльності дає змогу посилити гуманітарну спрямованість політики, задовольняти не лише групові, але й індивідуальні потреби. В основі комунікативних технологій – не лише результативність та раціональність, а й рефлексивність та прагнення до діалогу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Климаська Л.Д. Соціально-комунікативні технології в політиці: Таємниці політичної «кухні» : [монографія] / Л.Д. Климаська. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – 332 с.
2. Крос К. Політичні комунікації та новинні масмедіа у демократичних країнах: конкуруючі підходи / К. Крос, Р.А. Гакет. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://soc-gw.univ.kiev.ua/DEM_EDU/LIBRARY.
3. Лютко Н. Політична реклама у виборчих технологіях: аксіологічно-нормативні виміри та принципи : автореф. дис. ... канд. політ. наук / Н. Лютко. – Львів, 2008. – 19 с.
4. Соловьев А.И. Политическая коммуникация: к проблеме теоретической идентификации / А.И. Соловьев // Политические исследования. – 2002. – № 3. – С. 5–19.
5. Шарков Ф.И. Истоки и парадигмы исследования социальной коммуникации / Ф.И. Шарков // Социологические исследования. – 2001. – № 8. – С. 52–61.
6. Яковлев Д.В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д.В. Яковлев. – Одеса : Астропринт, 2009. – 288 с.

Шипунов Г.В.

«Ліво-праве» партійне розмежування: принципи концептуалізації в сучасній політичній науці

У статті на основі дедуктивного (априорного) підходу встановлено, що основоположною ідейною опозицією, яка визначає суть «ліво-правого» розмежування, є протиставлення принципів рівності та соціальної ієрархії (нерівності). З'ясовано, що це розмежування має динамічний, мінливий характер. Визначено індикатори, використання яких дозволить ідентифікувати приналежність певної політичної сили до «лівих» (або «нових лівих»), «правих» (або «нових правих») чи центристських («лівоцентристських»/«правоцентристських») партій.

Ключові слова: «ліво-правий» політичний спектр, політична ідеологія, «ліва» партія, «права» партія, центристська партія.

В статье на основе дедуктивного (априорного) подхода установлено, что основополагающей идейной оппозицией, которая определяет суть «лево-правого» разграничения, является противопоставление принципов равенства и социальной иерархии (неравенства). Обоснован тезис, что это разграничение имеет динамический, изменчивый характер. Определены инди-

каторы, использование которых даст возможность идентифицировать принадлежность определенной политической силы к «левым» (или «новым левым»), «правым» (или «новым правым»), центристским («левоцентристским»/«правоцентристским») партиям.

Ключевые слова: «лево-правый» политический спектр, политическая идеология, «левая» партия, «правая» партия, центристская партия.

The article based on deductive (a priori) approach established that the fundamental ideological opposition, which defines the essence of "Left-Right" distinction, is opposing the principles of equality and social hierarchy (inequality). It is found that this distinction has a dynamic and changing nature. The study defined indicators, the use of which will identify belonging of certain political forces to "Left" (or "New Left"), "Right" (or "New Right") or Centrist ("Center-Left"/"Center-Right") parties.

Key words: "Left-Right" political spectrum, political ideology, "Left-wing" party, "Right-wing" party, Centrist party.

УДК 329.055

Шипунов Г.В.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії
та історії політичної науки
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Виникнувши значною мірою випадково наприкінці XVIII століття у Франції, концепція «ліво-правого» ідеологічно-партійного розмежування сьогодні стала одним із найпоширеніших та найуніверсальніших методів структурування політичного поля, який активно використовують як у політологічних дослідженнях, так і у публіцистичному дискурсі. Відзначаючи важливу роль, яку відіграє ця концепція у сучасній політичній науці, можна також виділити дві основні функції, які вона виконує у реальному суспільно-політичному житті. На колективному рівні вона сприяє соціальній орієнтації та полегшує політичну комунікацію, тобто функціонує як символічна система координат, що дає змогу партіям здійснити своє позиціонування та вирізнити себе з-поміж інших політичних сил, пов'язавши у такий спосіб власну політичну позицію з місцем у вказаній системі. На індивідуальному – допомагає людям зробити на цій основі зважену політичну оцінку та вибір [19, с. 3].

Входження та остаточне закріплення у політологічному дискурсі «ліво-правої» семантики, яка, однак, характеризується несталістю основних понять (вони постійно змінюються, набуваючи нових ознак та змісту, залежно від того чи іншого суспільно-політичного контексту або навіть політичних традицій, які панують у певному регіоні [15, с. 297–298]), дали поштовх тривалій науковій дискусії відносно специфіки концептуалізації зазначеного розмежування та його пізнавального потенціалу [6; 12, с. 74]. Тут треба наголосити, що західна політична наука представлена цілим комплексом

ґрунтовних досліджень специфіки «ліво-правого» розмежування. Про це свідчать праці, зокрема, Н. Боббіо, Д. Яна, Д. Хюбера, Р. Інглхарта, Г. Клінгманна, Г. Кітшельта, М. Макдональда, К. де Врайс. Натомість можемо констатувати, що визначена проблема є мало дослідженою у рамках української політології. Окремі її аспекти аналізують у своїх працях Ю. Шведа, А. Романюк, А. Колодій, М. Кармазіна, А. Глівинський, М. Примуш.

Актуальність цієї проблеми та її недостатня розробленість у рамках вітчизняної політичної науки зумовлює мету нашого дослідження – методологічне уточнення сутнісних характеристик понять «ліве», «праве» і «центр», а також визначення на цій основі критеріїв їхнього розмежування, що, своєю чергою, дасть змогу чітко ідентифікувати «ліві», «праві» та центристські партії.

Сьогодні у політичній науці існує два основні підходи щодо визначення тих проблем і цінностей, які формують змістове наповнення «лівого» та «правого» виміру політичного поля: дедуктивний (априорний) та індуктивний (апостеріорний).

Суть першого полягає у виведенні сутнісних характеристик лівиці та правиці з політичної теорії, тобто з робіт класиків філософсько-політичної думки та визначальних досліджень представників політичної науки. Прихильники другого формулюють критерії «лівих» і «правих» на основі емпіричних спостережень: здійснюються попередні вимірювання партійних та суспільних позицій за цілою низкою проблем, що використовуються в якості індикаторів для створення певних конструк-

цій, які потім інтерпретує дослідник. Відтак сутнісні означення лівиці та правиці тут є результатом такої аналітичної інтерпретації. Іншими словами, в основі цього підходу лежить емпіричне визначення тих проблемних питань, які є спільними для певних партій, що, як наслідок, дає змогу об'єднати їх у єдину «ліву» чи «праву» партійну сім'ю [17, с. 186–187].

Визначаючи індикатори «лівих», «правих» і центристських партій, ми будемо виходити з позицій дедуктивного підходу: звернемося до теорії та класиків політичної науки. Так, у 1957 році Е. Даунс одним із перших застосував просторову аналогію для «ліво-правого» позиціонування партій та ідеологій (у вигляді лінійної шкали). За його словами, основне питання, що дає змогу здійснити таке розрізнення, – ступінь державного втручання в економіку: ліве закінчення шкали представляє тотальний державний контроль, а праве – повністю вільний ринок [8, с.141–142].

Інші представники американської політичної науки С. Ліпсет, П. Лазарсфельд, А. Бартон та Х. Лінц, досліджуючи особливості електоральної поведінки виборців, виходили із таких критеріїв розмежування: «лівими» є ті, хто відстоює соціальні зміни у напрямі більшої рівності – політичної, економічної та соціальної; «правими» – ті, хто підтримує традиційний, більшою чи меншою мірою ієрархічний порядок, а також чинять спротив тим змінам, що ведуть до більшої рівності [19, с. 97].

Перехід передових індустріальних держав на постіндустріальну стадію розвитку, який, зокрема, позначився зміною ціннісних пріоритетів цих суспільств (на перший план вийшли нові, постматеріальні проблеми, пов'язані з якістю життя та самовираженням особи [2]), поставив питання щодо адекватності «ліво-правої» дихотомії за нових суспільно-політичних умов. У цьому контексті Р. Інглхарт та Г. Клінгманн, наголошуючи, з одного боку, що ключові проблеми, які у своїй сукупності визначають «ліво-правий» вимір, зазнають постійних змін, з іншого, «ідентифікували постійну та всеосяжну тему», що дає змогу розрізнити «лівих» і «правих». За їхніми словами, попри те, що значущість економічної рівності дещо зменшилась, «ліві» залишились типовими захисниками змін, які спрямовані на досягнення більшої рівності, особливо наполягаючи на рівноправній участі усіх у політичному та соціальному житті, тоді як визначальною рисою «правих» є наголос на ієрархічному порядку. Відтак невід'ємною дилемою політики є опозиція між рівністю та традиційним (ієрархічним) порядком [13, с. 258–259].

Саме питання рівності, за твердженням італійського мислителя Н. Боббіо, є постійною кінцевою цінністю, яка й визначає «ліво-праве» розмежування [7, с. 58-59]. Називаючи «лівих» егалітаристами, а «правих» антиегалітаристами, він під-

креслює, що перші, хоч і не відкидають факту, що люди є настільки ж рівними, наскільки і нерівними, надають більшого значення тому, що робить їх рівними, ніж нерівними. Тоді як другі, виходячи з того ж положення, за тих же обставин надають більшого значення тому, що робить людей нерівними, ніж рівними. Контраст між варіантами кінцевого вибору, на його думку, найкраще маркує «лівих» та «правих».

На практиці це розмежування перетворюється на відмінність в оцінці того, що є релевантним для виправдання або заперечення дискримінації, тобто йдеться про визначення критерію (критеріїв) дискримінації. Це залежить від ставлення до ступеня важливості певних форм відмінностей, які одні (антиегалітаристи) вважають достатньою підставою для неоднакового ставлення, а інші (егалітаристи) – ні: егалітаристи прагнуть нівелювати відмінності (зменшити кількість підстав для дискримінації), тоді як антиегалітаристи схильні перебільшувати їхнє значення (збільшувати кількість підстав для дискримінації) [7, с. 66–70].

Концептуальний підхід Н. Боббіо здобув широку популярність у сучасній політичній науці. Попри наявність певних скептичних поглядів щодо його емпіричної адекватності в контексті визначення сутнісних відмінностей між «лівими» та «правими», він ліг в основу багатьох подальших досліджень цієї опозиції [9, с. 6–9]. Зокрема, німецький дослідник Д. Ян, спираючись на нього, розробив оригінальну концепцію «ліво-правого» розмежування.

На нашу думку, тут треба звернути увагу передусім на такі її методологічні принципи: по-перше, для розв'язання внутрішньо суперечливої проблеми стабільності та змінюваності сутнісних означень лівиці та правиці необхідно виокремити стрижневі й пов'язані з ними додаткові характеристики «лівих» і «правих». Адже стрижневі компоненти є стабільними і валідними у будь-якому часі та контексті, що дає змогу завжди чітко здійснювати це розрізнення. Додаткові ж змінюються з плином часу та у певних контекстах, що дає змогу зафіксувати особливості «ліво-правого» поділу у різні часові періоди та його національну специфіку (залежність від історико-політичного контексту країни чи регіону).

По-друге, встановлюючи стрижневі та додаткові характеристики, треба чітко визначити ступінь їхньої «лівизни» і «правизни», тобто здійснити ранжування від найсильніших (тих, які найбільшою мірою зумовлюють приналежність до «лівих» чи «правих») до найслабших. Інакше партію, яка формує декілька поміркованих «лівих» тверджень та одну сильну «праву» заяву, можуть класифікувати як «ліву» за вагомих підстав припускати зворотне [15, с. 298–299; 14, с. 749–750].

По-третє, «праві» не є однорідною силою та відрізняються у своєму ставленні до нерівності.

Погоджуючись з Н. Боббіо, що основна лінія розмежування між «лівими» і «правими» пролягає у їхніх відмінних онтологічних позиціях в оцінці ідеалу рівності, Д. Ян, водночас, наполягає на необхідності диференціації «правих»: одна частина «правих» вважає соціальну нерівність штучною, а інша – природною.

Таке розмежування, з одного боку, між «лівими» і «правими», а з іншого – між самими «правими» знаходить своє відображення у трьох великих класичних ідеологіях: соціалізмі, лібералізмі та консерватизмі. Тоді як «ліві» (соціалісти) концентруються на питаннях рівності, «праві» (ліберали і консерватори) у різний спосіб обґрунтовують об'єктивність існування нерівності: консерватизм розглядає її як таку, що дана самою природою, а лібералізм виходить з того, що місце людини в суспільстві визначається виключно її власною діяльністю [14, с. 751].

Цей підхід, що робить можливим уточнення ознак «ліво-правого» поділу, має переваги як у теоретичному, так і у емпіричному вимірі. Адже він дає змогу адекватно осягнути його мінливість, зокрема включити до концептуального означення «лівих» і «правих» нові питання постматеріального характеру. Тут ми виходимо з методологічної позиції про співіснування традиційних і нових визначень лівиці та правиці, які не витісняють одне одного з політичного дискурсу, а лише стають більш чи менш значущими в контексті певної соціально-політичної та економічної ситуації [11, с. 228]. Це створює підстави для переосмислення традиційного погляду на «ліво-праве» розмежування політичного простору у форматі одновимірної лінійної поділу. Йдеться про необхідність врахування матеріальних та постматеріальних питань у визначенні сутнісних ознак «лівих» та «правих», що перетворює його на двовимірний, у рамках якого і відбувається «ліво-праве» позиціонування політичних сил: за одних умов з упором на економічні питання, за інших – на соціокультурні.

Отже, спираючись, передусім, на методологічні підходи Н. Боббіо та Д. Яна, виходячи з визначального значення принципу рівності/нерівності у контексті розмежування «лівих» та «правих» політичних партій, можемо виділити такі їхні індикатори, які розподілимо за двома кластерами.

«Ліві» політичні партії.

Перший кластер індикаторів – «традиційний» (матеріальний). Головна теза: основним джерелом соціально-економічної та суспільно-політичної нерівності в суспільстві є капіталістична система, фундамент якої становлять вільний ринок і приватна власність. Відтак прагнення до подолання нерівності зумовлює необхідність зміни наявної системи відносин та впровадження нової, яка би базувалась на інших засадах.

Сутнісні ознаки нової системи видозмінюються залежно від ступеня «лівизни» вимог, який визна-

чається ідеологічними позиціями політичних партій. Ці ознаки з відповідними вимогами розташуємо у порядку зменшення вказаного ступеня: 1) суспільна власність на засоби виробництва (вимоги тотальної націоналізації та ліквідації приватної власності); 2) всеохопний державний контроль та регулювання соціально-економічної сфери (категоричне заперечення принципів вільного ринку, вимоги встановлення планових засад організації та ведення економіки, дотримання принципу всезагальності у наданні соціальних благ і послуг); 3) змішана власність (можливість ефективного співіснування приватної та державної власності, вибіркова націоналізація); 4) частковий державний контроль та регулювання ринку (соціальна ринкова економіка, вимоги повної реалізації засад держави загального добробуту, дотримання принципу широкої вибіркової у наданні соціальних благ та послуг усім нужденним верствам населення, тобто тим, чий матеріальний стан не дає змоги їх придбати).

Зазначені вимоги, а отже, зміна капіталістичної системи, можуть бути реалізовані засобом революції або реформування. Революційний (радикальний) шлях передбачає використання насильницьких методів політичної боротьби та реалізації доктринальних установок. Це означає, зокрема, заперечення основоположних демократичних принципів політичної конкуренції, а також готовність (доцільність) до порушення індивідуальних, політичних і громадянських прав та свобод задля досягнення ідеологічних цілей. Натомість реформістський (поміркований) шлях визначає повагу до фундаментальних прав та свобод громадян, визнання та використання демократичних механізмів як єдино можливих інструментів політичної боротьби, що окреслює широке поле можливостей для ефективного політичного діалогу з поміркованими ідеологічними опонентами.

Другий кластер – «новий» (постматеріальний). Головна теза: принципи, які визначають сутнісні параметри функціонування сучасного розвинутого індустріального суспільства, детермінують соціальну нерівність, а отже, мають бути відкинута та замінені на такі, що створять нову соціальну реальність з максимальним нівелюванням нерівності.

Зауважимо, що тут принцип рівності прагне виявити себе не тільки і не стільки у економічному вимірі, а набути якості тотальної емансипації людини, вивільнення її від усіх традиційних форм залежностей і обмежень, які накладає на неї сучасне ринкове суспільство, отримання рівних прав у всіх сферах суспільного буття. Тобто відбувається збільшення простору необхідної емансипації, боротьба за яку сьогодні позбавилась суто економічного (матеріального) та соціально-класового характеру.

Це виявляється у прагненні: 1) максимально розширити простір індивідуальної автономії та рівно-

правності людини (індивідуально-правова емансипація – відстоювання права на вибір індивідуальних стилів життя та боротьба за зменшення критеріїв для дискримінації: статеве, сексуальне, расове та національне вивільнення); 2) забезпечити якомога ширшу та рівноправну участь громадян у політичному процесі (політична емансипація – боротьба за вивільнення індивіда з-під контролю, ієрархізованих, бюрократизованих та олігархізованих політико-владних структур держави загального добробуту; протиставлення елітарній партисипаторній моделі демократії; як наслідок, заперечення принципу «сильної держави» і вимоги організації державно-політичного життя на засадах автономності, солідарності та децентралізованих мереж); 3) нівелювати неприйнятні модернізаційні ризики і небезпечні ситуації сучасності, які несуть у собі загрозу людському життю та оточуючому середовищу (екологічна емансипація – вимоги налагодження рівноправних відносин між людиною та природою, вивільнення індивіда від небезпек, які утворюють для нього безвідповідальне (споживацьке) ставлення до оточуючого середовища та милітаризація); 4) гарантувати безперешкодний доступ усіх громадян до інтелектуальних ресурсів (інтелектуальна емансипація – вимоги скасування усіх обмежень на шляху отримання людиною необхідної для неї інформації та знань).

Також треба звернути увагу на додаткові індикатори, які безпосередньо зумовлені основними, такі як 1) критика ідеологічного союзу між капіталом та робітниками, який був укладений у розвинутих індустріальних суспільствах, унаслідок чого останні перетворились на опору буржуазного способу життя та стали «сублімованими рабами розвинутої індустріальної цивілізації» [3, с. 27, 42-43]; 2) критика традиційних «лівих» політичних партій, які, де-факто, перестали бути «лівими» через: а) компроміси з ідеологічними опонентами, спільну участь у владі та інтеграцію в політичну систему; б) відступ від доктринальних засад діяльності та, як наслідок, втрату історичної ідеологічної місії; в) надмірну ієрархізацію, бюрократизацію та централізацію партійних структур; 3) критика істеблішменту за узурпацію народного суверенітету та фактичну монополізацію процесу ухвалення політико-державних рішень.

Окремого уточнення потребує питання ставлення до революції та насильства як методів політичної боротьби і реалізації ідеологічних установок. Тут треба абсолютно чітко розуміти, що ідея революції в сучасному розвинутому суспільстві зазнала глибокої делегітимізації, тобто вона не визнається більшістю громадян як ефективний метод здійснення соціально-економічних та суспільно-політичних змін, а використання насильства у якості засобу політичної боротьби розглядається як вияв екстремізму та тероризму [4, с. 33]. На цьому тлі практичне звернення до цих засобів

стало долею маргіналізованих нелегальних або напівлегальних ультралівих політичних угруповань та соціальних рухів. Відтак апеляція до ідеї революції сьогодні для багатьох ультралівих є, скоріше, теоретичною даниною ідеологічної традиції, ніж безпосереднім керівництвом до практичної політичної дії. За таких умов відбувається переосмислення цієї ідеї у дусі концепції «молекулярної агресії в ядро культури» А. Ґрамші [1, с. 65]. Тобто революційна стратегія розглядається вже не в контексті насильницького повалення системи унаслідок протистояння класів, а як копітка боротьба за зміну думок і настроїв у свідомості кожної людини.

«Праві» політичні партії.

Перший кластер індикаторів – «традиційний» (матеріальний).

«Праві» (ліберали). Головна теза: вільний ринок створює простір рівних можливостей та шансів для реалізації індивідами своїх здібностей і талантів. Соціальна нерівність є штучною. Це означає, що місце рівних від природи у своїх правах і свободах людей у суспільній ієрархії визначається винятково результатами їхньої діяльності: більше отримує той, хто більше працює. Можливість реалізації особою свого потенціалу корелюється із захистом індивідуальних свобод, що, насамперед, передбачає звільнення від державного втручання.

Указані положення розкриваються та конкретизуються у таких показниках, як 1) вільна ринкова економіка та приватна власність як основа організації суспільного життя (пріоритет приватної ініціативи; вимоги мінімізації інтервенції держави у соціально-економічну сферу, максимальне обмеження її контролюючих та регулюючих функцій; інтерпретація соціальних функцій держави як порушення свобод громадянина та перекладення відповідальності щодо його власної долі на рівень суспільства); 2) обмеження державою загального добробуту (необхідність дотримання принципу вузької вибіркової у наданні соціальних благ та послуг задля мінімізації державних витрат на це: допомога лише тим категоріям населення, які мають об'єктивні проблеми з можливістю реалізації своїх шансів (наприклад, сироти, неповносправні, неповні родини тощо)); 3) ефективне поєднання засад вільного ринку та держави загального добробуту (обґрунтування можливості втручання держави у економічне життя та розширене трактування її соціальних функцій з метою подолання безробіття та бідності в суспільстві, більш справедливої реалізації принципу «рівності шансів»).

«Праві» (консерватори). Головна теза: соціальна нерівність є природною. Місце індивіда в ієрархічній структурі, яка невід'ємно притаманна органічному суспільству, визначають традиції та природний соціальний порядок.

Тут необхідно зазначити, що в економічному вимірі консерватори, так само як і ліберали, є

послідовними прихильниками вільного ринку та приватної власності. Однак вони розглядають їхню значущість під дещо специфічним ракурсом: як інститути, що визначають суспільну дисципліну, сприяють стабільності у соціумі, а також допомагають збільшити рівень незалежності та самореалізації людини.

Особливими є також погляди щодо ролі держави: у соціально-економічному плані підходи у рамках різних напрямів консерватизму варіюються від категоричних вимог щодо максимального обмеження втручання держави у економічне життя та скорочення соціальних програм до визнання необхідності участі держави у економічних процесах задля забезпечення певного життєвого рівня усіх громадян, поєднання засад поміркованого консерватизму та соціального лібералізму (характерно для християнсько-демократичних партій). Водночас зауважимо, що у суспільно-політичному вимірі консерватори є апологетами сильної державної влади (іноді навіть авторитарної), оскільки саме вона забезпечує організацію та порядок у суспільстві, а також гарантує дотримання правових норм і традиційних цінностей.

Притаманний для консерваторів ідеологічний пріоритет традиції та порядку розкривається і конкретизується у таких показниках, як 1) традиція та мораль як фундаментальна основа суспільства, його ефективного розвитку (вимоги заборони таких індивідуальних стилів життя та типів поведінки, які не вписуються у загальноприйняті традиційні моральні рамки (тобто, оцінюються як аморальні); підтримка та популяризація традиційної сім'ї як основоположної цінності; визнання особливої ролі релігії та релігійних інститутів у суспільному житті); 2) етноцентризм, культивування національного способу життя (народ як вища цінність; проголошення традиційних національних цінностей основою суспільного розвитку; формулювання та підтримка на цій основі національної ідеї; заклики до патріотизму та націоналізму); 3) соціальна гармонія (необхідність забезпечення та підтримки гармонії у соціально неоднорідному суспільстві засобом дотримання природного, тобто наперед визначеного суспільного порядку).

Ступінь радикалізації зазначених вимог є прямо пропорційним ступеню заперечення фундаментальних ліберальних та демократичних принципів організації суспільно-політичного життя, передусім це стосується ставлення до усілякого роду меншин та методів ведення боротьби зі своїми ідеологічними опонентами, що, власне, і визначає приналежність таких партій до категорії крайніх «правих».

Другий кластер – «новий» (постматеріальний). Переходячи до виокремлення другої групи індикаторів, зауважимо, що вони визначатимуть приналежність політичної сили передусім до нових

ультраправих партій, ідейним натхненником яких став метаполітичний інтелектуальний рух «нових правих».

Протиставляючи себе ціннісним основам «нових лівих», «нові праві» привнесли у політичний дискурс постматеріальні питання правого толку. За справедливим зауваженням С. Флангана та Р. Інглхарта, «нові ліві» потіснили з політичного порядку денного економічні питання, але, водночас, вони спровокували виникнення цілого набору «нових правих» питань [10, с. 1308].

Головну тезу в рамках цього блоку можна сформулювати так: формування нової, ліберальної соціокультурної реальності постіндустріального суспільства, що заснована на принципах емансипації та егалітаризму, супроводжується відходом від традиції та моральних цінностей, а також зумовлює занепад природного соціального порядку, в основі якого лежить суспільна нерівність. Усе це веде до руйнування інституту традиційної сім'ї, морально-духовної деградації людини, кризи національно-культурної ідентичності, розмивання державного суверенітету, послаблення національної держави, глибоких політичних та економічних криз. Виходом із такого стану є здійснення політики, спрямованої на відновлення соціокультурного статус-кво, повернення до традиції, моральності та природної соціальної гармонії, що у своїй сукупності втілюється в ідеї побудови культурно та етнічно гомогенної національної держави.

Ця стратегія розкривається та конкретизується у таких положеннях: 1) націоналізм та антиіммігрантська політика (відстоювання принципу привілеїв (на підставі етнічного походження) у питаннях надання громадянства та політичних прав; вимоги встановлення більш жорсткого імміграційного контролю та репатріації безробітних іммігрантів); 2) авторитаризм як інституційне втілення та реалізація ідеї сильної влади та держави. Як підкреслює бельгійський дослідник К. Мюдде, авторитаризм у цьому контексті треба розглядати, зокрема, як віру в жорстко організоване суспільство з сильною владою, що забезпечує законність та порядок [18, с. 22–23] (вимоги гарантування високого ступеню внутрішньої безпеки держави; посилення ролі держави у справах забезпечення законності та порядку; можливість призупинення дії певних прав та свобод з метою захисту держави від підіривної діяльності); 3) національний капіталізм та «велферний шовінізм» (протидія пануванню іноземного фінансового капіталу; протекціонізм, підтримка національного виробника, дрібного та середнього бізнесу шляхом надання податкових привілеїв; гарантування високого рівня життя, доступ до соціальних благ і послуг, працевлаштування лише для громадян, які належать до корінної нації); 4) ізоляціонізм, антиглобалізм чи євроскептецизм (нега-

тивне ставлення до мультикультуралізму; вимоги посилення та збереження національної ідентичності та культури за допомогою ізоляціонізму і зміцнення національної гомогенності).

Серед додаткових індикаторів «нових правих» політичних партій можемо виокремити такі, як 1) критика традиційних «правих» партій за ідеологічне відступництво, перехід на позиції лібералізму, компроміси з ідейними опонентами, унаслідок чого вони стали співучасниками творення нової соціокультурної реальності з її відходом від традиції та моралі; 2) критика істеблішменту (антиістеблішментська позиція) за «антинародну політику» та «корумпованість».

Виступаючи проти правлячої еліти та партій, вони, на відміну від «старих» праворадикальних сил, не ставлять собі за мету повалення політичної системи, функціонуючи у її рамках. Ефективні засоби з ненасильницької зміни сучасного суспільства були запропоновані «новими правими» у контексті переосмислення суті революції. Цікаво, що для цього вони звернулись до своїх ідеологічних опонентів – «лівих». Йдеться про стратегію «правого грамшизму», яку розробив один із інтелектуальних лідерів «нових правих» А. де Бенуа на основі згаданої концепції А. Грамші. Її суть полягає у необхідності подолання «лівого» дискурсу, що домінує в сучасній західній політичній культурі, засобом вироблення конкурентоспроможної за нових соціокультурних обставин «правої» ідеології, втіленням якої у практичне життя мають зайнятись інтелектуали [5, с. 91–92].

Політичні партії «центру».

Виокремлення та аналіз партій «центру», на нашу думку, передбачає необхідність дотримання таких методологічних принципів: по-перше, розуміння «центру» як зони ідейно-політичного зближення, дотику та взаємодії поміркованих «лівих» і «правих» політичних сил. По-друге, концептуалізація «поміркованості» як: а) відходу від ідеологічного фундаменталізму (ідеологічна поміркованість), що виявляється у доктринальному синтезі в тому чи іншому пропорційному співвідношенні низки програмних положень «лівих» та «правих» політичних партій. Яскравим прикладом такої ідеологічної конвергенції можуть бути концепції ліберального соціалізму (провокує рух «лівих» партій вправо, відповідно, до «центру») та соціалістичного лібералізму (зумовлює зміщення «правих» партій вліво, тобто, також до «центру»); б) відмови від насильницьких засобів реалізації програмних цілей та визнання встановлених правил політичної гри (інструментальна поміркованість). Це виявляється у повазі до основоположних ліберально-демократичних принципів загалом і методів ведення політичної боротьби зокрема, готовності до широкого діалогу та досягнення компромісу зі своїми політико-ідеологічними опонентами.

По-третє, концептуалізація ідеологічної поміркованості як частково-синтезованої доктринальної спільності з «лівими» і «правими» розкривається та конкретизується у таких положеннях: 1) необхідність часткового державного контролю та регулювання ринку, змішана власність (можливість ефективного співіснування приватної та державної власності, вибіркова націоналізація, соціальна ринкова економіка, вимоги повної реалізації засад держави загального добробуту, дотримання принципу широкої вибіркової у наданні соціальних благ і послуг) – «лівий центр»; 2) необхідність ефективного поєднання засад вільного ринку та держави загального добробуту (можливість втручання держави у економічне життя та розширене трактування її соціальних функцій з метою подолання безробіття та бідності в суспільстві, більш справедливої реалізації принципу «рівності шансів») – «правий центр» (ліберали); 3) необхідність участі держави у економічних процесах задля забезпечення певного життєвого рівня усіх громадян, поєднання засад поміркованого консерватизму та соціального лібералізму – «правий центр» (християнсько-демократичні партії).

Відзначимо, що основні лінії дотику як між самими центристськими партіями, так і між ними та «лівими» і «правими» партіями пролягають у «традиційному» (матеріальному) вимірі. Тобто ідеологічні спільності тут формуються навколо питань власності, ролі держави у економічному житті, принципів економічного розподілу та надання соціальних благ і послуг. Проблеми ж, які не пов'язані з цієї сферою (наприклад, «традиційна мораль», «свобода», «децентралізація»), меншою мірою стають об'єктом ідеологічних компромісів [16, с. 138].

Це дає підстави стверджувати, що формування партій «центру» («лівоцентристських» та «правоцентристських») є результатом укладення широкого ідейно-політичного компромісу у сучасному ліберальному суспільстві стосовно засадничих основ його розвитку та, як наслідок, зближення виключно між традиційними («старими») «лівими» і «правими» партіями (переважно в аспекті соціально-економічних питань), за що, як уже було зазначено, їх критикують, відповідно, «нові ліві» та «нові праві». Тому ми не можемо говорити про ідеологічну конвергенцію у «новому» (соціокультурному) вимірі, а отже, і про існування певної партії «нового центру», яка б була розташована між «новими лівими» та «новими правими».

Отже, здійснення дослідження дало нам змогу: по-перше, застосовуючи дедуктивний (апріорний) підхід, встановити, що основоположною ідейною опозицією, яка визначає суть «ліво-правого» ідеологічно-партійного розмежування, є протиставлення принципів рівності та соціальної ієрархії (нерівності).

По-друге, з'ясувати, що зазначене розмежування має динамічний, мінливий характер. Тобто, треба враховувати, що змістове наповнення понять «ліве» та «праве» не є сталим, а змінюється залежно від особливостей того чи іншого етапу соціальної еволюції та суспільно-політичної специфіки певного регіону або окремої держави. Це зумовлює необхідність визначення основних і додаткових характеристик лівиці та правиці. Основні є стабільними і валідними у будь-якому часі та контексті, що дає змогу чітко здійснити «ліво-праве» розрізнення, а додаткові зазнають змін залежно від часу та контексту, що, своєю чергою, дозволяє зафіксувати особливості «ліво-правої» дихотомії у різні часові періоди та його національну специфіку.

По-третє, визначити, що на сучасному етапі суспільно-політичної еволюції, в умовах переходу передових індустріальних держав на постіндустріальну стадію розвитку, відбувається зміна традиційного розуміння «ліво-правого» розмежування у форматі одновимірного лінійного поділу. Йдеться про його ускладнення. Відтак ми обґрунтували необхідність врахування під час визначення сутнісних ознак «лівих» і «правих» як «традиційних» (матеріальних), так і нових (постматеріальних) питань. За таких обставин цей поділ набуває двовимірної, ортогональної структури, у межах якої одна вісь відображає традиційне розмежування, засноване на матеріальних (економічних) питаннях, а інша – нове, що базується на постматеріальних (соціокультурних) проблемах.

По-четверте, виходячи зі згаданих методологічних установок, сформулювати каталоги індикаторів, використання яких дозволить ідентифікувати приналежність певної політичної сили до «лівих» (або «нових лівих»), «правих» (або «нових правих») чи центристських («лівоцентристських»/«правоцентристських») партій.

Усе це окреслює перспективні напрями подальших досліджень. Так, актуальним та важливим видається проаналізувати особливості «ліво-правого» ідеологічно-партійного розмежування в умовах перехідних режимів пострадянських країн, у тім числі й України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грамши А. Тюремные тетради. В 3 ч. Ч. 1 / А. Грамши // Пер. с ит. – М.: Политиздат, 1991. – 560 с.
2. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт // Полис. – 1997. – № 4 – С. 6-32.
3. Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Маркузе // Пер. с англ. А. Юдина. – М.: REFL-book, 1994. – 368 с.
4. Рясов А. Политическая концепция М. Каддафи в спектре «левых взглядов» / А.Рясов. – М.: Институт востоковедения РАН, 2008. – 330 с.

5. Тэвдой-Бурмули А. Правый радикализм в Европе / А. Тэвдой-Бурмули // Современная Европа. – 2005. – № 4. – С. 86–98.

6. Холодковский К. Противостояние левые-правые: анахронизм или смена координат? / К. Холодковский // Полис. – 2006. – № 6. – С. 81–96.

7. Bobbio N. Left and Right: The Significance of a Political Distinction / N. Bobbio // Translated and Introduced by A. Cameron. – Chicago: The University of Chicago Press, 1997. – 124 p.

8. Downs A. An Economic Theory of Political Action in a Democracy / A. Downs // The Journal of Political Economy. – April 1957. – Vol. 65, Is. 2. – P. 135–150.

9. Ferreira A.R. Left and Right: Critical Junctures / J.C. Rosas, A.R. Ferreira // Left and Right: The Great Dichotomy Revisited // J.C. Rosas, A.R. Ferreira (eds.). – Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2013. – P. 2–20.

10. Flanagan S.C. Value Change in Industrial Societies / S.C. Flanagan, R. Inglehart // The American Political Science Review. – December 1987. – Vol. 81, № 4. – P. 1289–1319.

11. Hakhverdian A. The Dynamics of Voters' Left/Right Identification: The Role of Economic and Cultural Attitudes / C.E. de Vries, A. Hakhverdian, B.Lancee // Political Science Research and Methods. – December 2013. – Vol. 1, Is. 2. – P. 223–238.

12. Huber J. Expert Interpretations of Party Space and Party Locations in 42 Societies / J.Huber, R. Inglehart // Party Politics. – 1995. – Vol.1, № 1. – P. 73–111.

13. Inglehart R. Party Identification, Ideological Preference and the Left-Right Dimension among Western Mass Publics / R. Inglehart, H.D. Klingemann // Party Identification and Beyond: Representations of Voting and Party Competition // I. Budge, I. Crewe, D.J. Farlie (eds.). – Colchester: ECPR Press, 2010. – P. 243–274.

14. Jahn D. Conceptualizing Left and Right in Comparative Politics: Towards a Deductive Approach / D. Jahn // Party Politics. – 2011. – Vol. 17 (6). – P. 745–765.

15. Jahn D. What is Left and Right in Comparative Politics? A Response to Simon Franzmann / D. Jahn // Party Politics. – 2014. – Vol. 20 (2). – P. 297–301.

16. Keman H. The Search for the Centre: Pivot Parties in West European Party Systems / H. Keman // West European Politics. – October 1994. – Vol. 17, № 4. – P. 124–148.

17. Marks G. The Struggle over Dimensionality: A Note on Theory and Empirics / C.E. de Vries, G. Marks // European Union Politics. – 2012. – Vol. 13(2). – P. 185–193.

18. Mudde C. Populist Radical Right Parties in Europe / C. Mudde. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 385 p.

19. Weber W. Behind Left and Right. The Meaning of Left-Right Orientation in Europe [Electronic resource] / W. Weber // Mode of access: <http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/107624/tww.pdf?sequence=1>.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Білоусов О.С.

Досвід політичного передбачення (за Д. Беллом) та необхідність його втілення в сучасну політичну практику

У статті проаналізовано основні теоретичні положення наукових робіт відомого дослідника парадигми політичного прогнозування Д. Белла та досвід можливості їх впровадження в сучасну політичну практику. Показано основні складники процесу політичного прогнозування та їх вплив на політичний процес в цілому.

Ключові слова: політичне передбачення, політичне прогнозування, сучасне суспільство, політична практика, суспільно-політичне життя, соціально-політичне перетворення, суспільна свідомість.

В статье анализируются основные теоретические положения научных работ известного исследователя парадигмы политического прогнозирования Д. Белла и опыт возможности их внедрения в современную политическую практику. Показаны основные составляющие процесса поли-

тического прогнозирования и его влияние на политический процесс в целом.

Ключевые слова: политическое предвидение, политическое прогнозирование, современное общество, политическая практика, общественно-политическая жизнь, социально-политическое преобразование, общественное сознание.

In the article the substantive theoretical provisions of the advanced studies of the known researcher of paradigm of political prognostication of D. Bell and experience of possibility of their introduction are analysed in modern political practice. The basic constituents of process of political prognostication and his influence are shown on a political process on the whole.

Key words: political foresight, political prognostication, modern society, political practice, social and political life, socio-political transformations, public consciousness.

УДК 323.2:327

Білоусов О.С.,
доктор політичних наук,
професор кафедри правознавства
Одеського національного
політехнічного університету

Кожне сучасне суспільство живе завдяки нововведенням та соціальному контролюванню змін і намагається передбачати майбутнє задля попереднього планування. Це покладання сподівань на соціальний контроль вводить у суспільно-політичне життя потребу в плануванні й передбаченні, а тому саме зміна в усвідомленні природи нововведень є тим, що робить соціально-політичне прогнозування в цілому та політичне передбачення зокрема вирішальним чинником усіх перетворень у суспільстві.

Аналізуючи досвід політичного передбачення, необхідно, перш за все, звернутися до найвідомішої роботи Д. Белла, яка має підзаголовок «Досвід соціального передбачення». У вступі до неї автор детально обґрунтовує, чим викликане саме таке жанрове визначення. І у зв'язку з доречністю і важливістю його визначення цей вислів цитується повністю: «Цей нарис є твором про суспільне передбачення. Але чи можна передрікати майбутнє? Поставлене питання вводить в оману. Звичайно ж, неможливо, хоча б на тій логічній підставі, що такої речі, як “майбутнє”, просто немає. Використовувати термін таким чином – значить уречевлювати його, припускаючи, що така сутність є реальністю. Слово “майбутнє” є співвідносним терміном. Можна обговорювати лише майбутнє чогось. Ця праця стосується майбутнього розвинених індустріальних суспільств» [1, с. 159].

Пояснюючи свій термінологічний вибір, Д. Белл наполягає на необхідності розрізнення поняття

«передбачення (forecasting)» від поняття «провіщення (prediction)». Хоча це розрізнення й доволіне, все ж, на думку, дослідника, його варто встановити. Так, провіщення мають справу з подіями (хто, наприклад, переможе на виборах, вступить чи не вступить країна у війну, хто здобуде перемогу у війні тощо). Крім того, такі провіщення у своїй більшості не можуть бути формалізовані, тобто, на думку Д. Белла, підпорядковані правилам. Події є перетином суспільних векторів (інтересів, сил, тисків тощо). Коли можна якоюсь мірою дати окрему оцінку силі кожного з цих векторів, виникатиме потреба в «соціальній фізиці» для переддрікання точних точок перетину, де поєднання рішень і сил не лише утворить подію, але ще й спрогнозує можливі наслідки цих подій. «Тому провіщення (і “кремленологія” є добрим прикладом) залежать здебільшого від знання ситуації зсередини і є висновками, котрі походять від тривалого спостереження за розвитком подій» [1, с. 3–4].

На відміну від провіщення, за Д. Беллом, передбачення можливе там, де існує упорядкованість і повторюваність явищ (що трапляється рідко), або там, де є усталені напрями розвитку подій, спрямованість, якщо неточна траєкторія яких може бути окреслена за допомогою статистичних часових рядів чи сформульована у вигляді історичних тенденцій. Тому неодмінно доводиться мати справу з ймовірностями і сукупністю можливих проєкцій. Але й обмеженості передбачення також очевидні. Так, за Д. Беллом, що далі, то більше простяга-

ється вже цілий комплекс передбачень, зростають гранично припустимі межі помилковості. І, що ще істотніше, у вирішальних моментах ці загальні напрями розвитку подій починають підлягати виборів (у сучасних суспільствах вони дедалі більшою мірою стають ділянкою свідомого втручання з боку наділених владою людей), а рішення (прискорити, повернути вбік або відхилити такі тенденції) є політичним втручанням, яке здатне утворити поворотний пункт в історії країни чи інституції.

Тому передбачення можливе лише там, де можна припустити високий ступінь раціональності з боку людей, які справляють вплив на події, – схвалення цін і обмежень, спільне прийняття або визначення правил гри, взаємна згода дотримуватися цих правил, готовність бути послідовними. Так, навіть тоді, коли існує конфлікт, становище може бути залагодженим завдяки проведенню переговорів і досягненню компромісів, якщо відомі пріоритети інтересів кожної зі сторін. Але в багатьох випадках, особливо якщо мова йде про політичні події, на карту ставляться привілеї й передсуди, і тому ступінь раціональності або послідовності не є ефективним і доцільним.

Розглядаючи можливу користь від передбачень, варто пам'ятати, що хоча вони не можуть провіщати точні результати, але можуть встановлювати обмеження або рамки, всередині яких політичні рішення можуть бути ефективними. І, за Д. Беллом, варто надати належне людському бажанню контролювати свою історію – це є цілком певним здобутком суспільної самосвідомості.

Визнаючи, що передбачення має багато різних способів, Д. Белл характеризує особливості основних із них. Так, соціальне передбачення відрізняється від інших способів передбачення за своїми масштабами й техніками. Його найістотніша відмінність полягає в тому, що соціологічні змінні, звичайно, є незалежними або екзогенними змінними, які справляють вплив на поведінку інших змінних. І, маючи найбільший обшир, а потенційно й найвеличнішу силу порівняно з іншими способами передбачення, вони є найменш визначеними.

Даючи побіжний огляд цих різноманітних способів передбачення, Д. Белл ілюструє на конкретних прикладах зі значного емпіричного матеріалу, що технологічне передбачення має справу з темпами змін або перестановками й поєднаннями факторів усередині класів подій. Тому так само, як неможливо провіщати події, неможливо передбачати й певні винаходи. Однак можна передбачати необхідні наступні кроки послідовності змін у межах замкненої системи. Такі побудови здійсненні, позаяк технологіям властиві кінцеві параметри, вони визначені фізичними обмеженнями, пояснює він.

Що стосується економічного передбачення, то цей спосіб передбачення Д. Белл розділяє на три

типи: «Перший тип є простим вивченням ринку, оснований на даних надходження, віковому складі населення, утворенні домашніх господарств і очікуваних потребах, які використовуються фірмами для вгадування наперед вимог споживання, складання підсумкового інвентаризаційного опису та схвалення нової продукції. Другий і найбільш стандартизований тип є створенням часових послідовностей макрозмінних – наприклад, показників оптової торгівлі й споживацьких цін, промислової продукції, продуктивності сільського господарства, обсягу незайнятості й тисячі інших пунктів, які слугують показниками ділової активності, об'єднуються для здійснення передбачень про стан економіки. Третій і найбільш ускладнений тип є економетричною моделлю, котра завдяки визначенню дійсної взаємодії вирішальних змінних у системі прагне відтворити реальну економічну систему в цілому» [1, с. 6].

Проте найбільш невизначеним з усіх способів передбачень є політичне передбачення. Адже хоча у деяких суспільствах певним структурним рисам властивий високий рівень сталості, і завдяки підсумовуванню громадської думки можна зробити деякі цілком вірогідні передбачення стосовно політичних подій у сталих демократіях, але найважливіші політичні наслідки містять у собі конфліктні ситуації, у яких провідні гравці змушені робити непевні або ризиковані припущення один щодо одного. Тому дуже важливо знати і розуміти те, якою мірою здійснюються вирішальні політичні рішення, які, на превеликий жаль, нерідко залежить від якостей керівників та їх вольових зусиль; а подібні особистісні аспекти нелегко обрахувати, особливо в критичних ситуаціях.

Що стосується типів соціального передбачення, то Д. Белл виділяє також три – екстраполяція суспільних тенденцій, розпізнавання історичних «ключів», які відкривають нові важелі суспільної зміни, і проєктивне перенесення змін на ширші суспільні устрої. Найбільш звичайним, особливо для короткотермінового передбачення, є проєктування соціальних індикаторів: рівня злочинності, кількості тих, хто здобуде освіту, даних про здоров'я і смертність, міграції тощо. Але таким даним властиві істотні недоліки: головний із них полягає в тому, що багато з них нелегко співвіднести за значущістю.

Варто звернути увагу на те, що зміни в цінностях і виникнення нових суспільних процесів є провісниками великих соціальних змін, спрямованість яких протягом історичного плину часу може бути приблизно окреслена. У зазначеному контексті варто згадати двох найбільш значущих авторів у рамках цього дискурсу – Алексіса де Токвіля, чия «Демократія в Америці», видрукувана 1835 року, є яскравою працею, якв і сьогодні все ще здається новаторською, позаяк її автор розпізнав одну з головних «нездоланих» сил перетворення сус-

пільства: рух до рівності, та Макса Вебера, який встановив, що процес бюрократизації є процесом перетворення організації та адміністративних структур суспільства, але він також зумів побачити цю зміну, яка революціонізувала трудове життя й суспільні взаємини більшості осіб у суспільстві у ролі складника всеосяжного процесу раціоналізації всього життя в суспільстві.

Упродовж останніх майже двох століть соціальна напруженість західного суспільства створювалася саме цими суперечливими пориваннями до рівності й до бюрократії, які породжувалися політикою та соціальною структурою індустріального суспільства.

Зміни в соціальних системах, за Д. Беллом, є великомасштабними й вони не дають змоги точно встановити окремі деталі майбутніх суспільних устроїв. Коли такі зміни назрівають, вони дають змогу нам не передрікати майбутнє, а розпізнавати «питання порядку денного», з якими зіткнеться суспільство та які йому доведеться вирішувати, бо соціальні устрої є не «відображеннями» суспільної дійсності, а концептуальними схемами. Історія – це плін подій, а суспільство – переплетення багатьох різних типів стосунків, відомих не просто завдяки спостереженню [1, с. 9–11].

У сучасному суспільстві політика керує соціальною структурою і перетворюється в регулюючий механізм змін. Але при цьому люди слідуєть різним принципам справедливості, різноманітним ієрархіям цінностей і прагнуть втілити їх у формі соціальних відносин. На переконання Д. Белла, політична сутність сучасного постіндустріального суспільства має комунальний характер тією мірою, якою його соціальні цілі та пріоритети, а також національна політика спрямовані на реалізацію відповідних цілей. Причому серед останніх домінують вже соціальні, а не суто економічні (як раніше) цілі, тому що критерії індивідуальної корисності та максимізації прибутку стають підпорядкованими більш широким концепціям соціального добробуту та інтересам спільноти.

Надзвичайно важливим у теоретичних міркуваннях Д. Белла є те, що він сам застерігає від механічного сприйняття його ж власної концепції та наголошує на тому, що його узагальнення є скоріше певним ідеальним типом, ніж відбитком конкретного суспільства. Сучасне суспільство – це аналітична конструкція, а не картина специфічного чи конкретного соціуму. Вона є деякою парадигмою, соціальною схемою, що виявляє нові осі соціальної організації та стратифікації у розвинутому варіанті. Суспільні структури не змінюються водночас, а інколи для того, щоб революція повністю завершилась, потрібно ціле століття. Будь-яке конкретне суспільство являє собою поєднання багатьох різних соціальних форм – окремих економічних укладів різних політичних структур і т. ін., і саме тому необхідний багатогранний підхід, здатний розглянути суспільство з різних позицій, застосувати різні аналітичні схеми, і на цій науковій основі прогнозувати подальші події і їх наслідки [2].

На наш погляд, незважаючи на поживавлення загальнотеоретичної та методологічної дискусій в останні роки, дослідження конкретних соціальних проблем домінує сьогодні і буде домінувати протягом найближчого десятиліття в рамках сучасного спрямування та прогнозування. І справа тут не тільки в необхідності більш глибокого узагальнення нових фактів, але й набагато більшою мірою в незавершеності самих процесів, які позначили б якесь нове русло в розвитку політичної прогностичної парадигми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – пер. с англ. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Academia, 2004. – 788 с.
2. Білоусов О.С. Інформаційне суспільство як соціальне середовище формування нового типу громадської участі в сучасній Україні : дис. ... доктора політичних наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О.С. Білоусов. – Одеса, 2014. – 436 с.

Бурдяк В.І.

Формування інститутів влади у посткомуністичних країнах

Автор доводить, що оксамитові революції 1989 р. у країнах ЦСЄ і розпад СРСР у 1991 р. не лише започаткували перехід до демократичних форм правління, а й виявили труднощі цього процесу. Майже чверть століття країни переживають перетворення найвищої змістовної напруги й інтенсивності. Найпомітніше це відбувається в політичній сфері суспільств, де радикально змінюються інститути політичного управління та соціально-політичні ідеї. Розвиток країн довів, що формування інститутів влади відбувалося своєрідно. Із початком трансформації більшість країн запровадила інститут президентства. Обрані для порівняння Болгарія, Україна і Білорусь демонструють, що в кожній із них президент має різну повноту влади. У переважній частині країн склалася парламентські республіки, і новий інститут президента має зазвичай представницькі функції, хоч у деяких країнах діє жорстка інституція президентства. Там же, де сформувалися президентські чи напівпрезидентські республіки – президент має значно більше важелів впливу.

Ключові слова: Болгарія, Україна, Білорусь, трансформація, інститути влади, президентські, напівпрезидентські республіки.

Автор доказывает, что бархатные революции 1989 г. в странах ЦВЕ и распад СССР в 1991 г. не только положили начало перехода к демократическим формам правления, но и обнаружили трудности процесса. Почти четверть века страны переживают преобразования высшего содержания напряжения и интенсивности. Заметнее всего это происходит в политической сфере обществ, где радикально меняются институты политического управления и социально-политические идеи. Развитие стран доказало, что формирование институтов власти происходило своеобразно. С началом транс-

формации большинство стран ввело институт президентства. Избранные для сравнения Болгария, Украина и Беларусь демонстрируют, что в каждой из них президент имеет разную полноту власти. В преобладающей части стран сложились парламентские республики, и новый институт президента имеет обычно представительские функции, хотя в некоторых странах действует жесткий институт президентства. Там же, где сформировались президентские или полупрезидентские республики, президент имеет гораздо больше рычагов влияния.
Ключевые слова: Болгария, Украина, Беларусь, трансформация, институты власти, президентские, полупрезидентские республики.

The author proves that the velvet revolution of 1989 in Central and Eastern Europe and the disintegration of the USSR in 1991, not only marked the beginning of the transition to democratic forms of government, but has encountered difficulties in the process. Almost a quarter of a century the country experienced higher conversion of substantial tension and intensity. This is most noticeable in the political sphere societies, where is radically changing the institutions of political governance and socio-political ideas. Developing countries have shown that the formation of the institutions of power was peculiar. With the beginning of the transformation, most countries have introduced the institution of the presidency. Selected comparison Bulgaria, Ukraine and Belarus demonstrate that in each of them the President has a different power. In most of the countries had a parliamentary Republic and a new Institute President usually has a representative function, although in some countries has a strong presidency. Where has formed a presidential or napitians Republic – President has a lot more leverage.

Key words: Bulgaria, Ukraine, Belarus, transformation, institutions, presidential, napitians Republic.

УДК 323.2:327

Бурдяк В.І.,
доктор політичних наук,
професор кафедри політології
та державного управління
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Постановка й актуальність дослідження. Оксамитові революції 1989 р. у країнах ЦСЄ, а згодом розпад СРСР у 1991 р. вплинули на перехід до демократичних форм правління і виявили труднощі цього процесу. Нові країни, які утворилися на цих теренах, оголосили про свої наміри повернутися в цивілізаційне русло розвитку, розбудувувати демократичні суспільства та ввійти в європейський і євроатлантичний простір. Вже третє десятиліття поспіль країни переживають перетворення найвищої змістовної напруги й інтенсивності. Найбільш це помітно в політичній сфері життя суспільств, де радикально змінюються всі структурні елементи – владні відносини, інститути політичного управління і соціально-політичні ідеї. Політичні трансформації охопили всі країни, рельєфно демонструючи життєдайність,

реальність низки об'єктивних закономірностей політичного характеру.

Мета статті полягає в дослідженні формування інститутів влади в посткомуністичних країнах ЦСЄ, яка досягнута шляхом порівняння політичних змін і становлення вищих владних структур у Болгарії, Україні та Білорусі.

Останні дослідження і публікації. До дослідження проблем становлення владних відносин звертають свої зусилля і зарубіжні та вітчизняні вчені і дипломати-практики, зокрема, серед них В. Горбатенко, О. Долженков, О. Дудник, Г. Зеленько, М. Кармазіна, І. Кресіна, А. Круглашов, І. Коваль, М. Лендъєл, К. Меркотан, М. Михальченко, С. Наумінкіна, І. Недокус, Ю. Рилач, Ф. Рудич, Ю. Соловйов, Д. Ткач, І. Черінько та ін. Вони досліджують із соціально-політичної позиції регіон ЦСЄ, зауважу-

ючи, що йдеться про дві групи країн – європейські пострадянські та європейські посткомуністичні. Наголошуючи, що в обох групах, раніше подібно у формаційному сенсі облаштованих, політичні закономірності трансформацій мають різні прояви.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На політичний розвиток цих країн великий вплив мають внутрішні та зовнішні фактори – стан зародження і функціонування у кожній країні громадянського суспільства і єдиної державної політичної нації; ступінь завершеності циклів соціальних реформ ринкового типу; міра енергетичної залежності від Росії чи Близькосхідного регіону; межі розбудови в певних країнах демократичної, соціальної і правової держави; геополітичний статус відповідних країн; їх близькість чи віддаленість від європейських і євроатлантичних структур тощо. Кожна країна демонструє своє бачення нового типу форми правління і впродовж постреволюційних років намагається впровадити його в практику. Одним країнам це вдалося здійснити швидко і, очевидно, якісно, оскільки їх здобутки в розбудові демократичних держав з ринковою економікою визнані у світі. Йдеться насамперед про ті країни, які 1 травня 2004 р. та 1 січня 2007 р. увійшли до провідної міжнародної організації – Європейського Союзу, а ще раніше стали членами НАТО.

Серед посткомуністичних країн є такі, що ще не досягли бажаних показників, визначених ними самими, і завдань, які б відповідали тим жорстким критеріям, що їх запровадив ЄС для нових членів. Водночас є низка країн, які прагнуть стати членами ЄС, але їх показники (рівень демократизації, прав і свобод людини, розвитку ринкових відносин, чистоти навколишнього середовища, стану корупованості тощо) набагато відстають від лідерів.

Порівняльний аналіз трансформаційних змін у країнах ЦСЄ на перетині ХХ – ХХІ ст. показав, що політичні закономірності виразно діють у специфіці посткомуністичного буття Республіки Болгарія (РБ), до того ж ця країна досить близька за різними параметрами і до України, і до Білорусі. Аналізуючи специфіку трансформаційних змін у Болгарії, варто вказати, що її модель переходу від тоталітаризму до демократії досить своєрідна. Тут влада й авторитет комуністів були міцніші, ніж в більшості країн ЦСЄ, і раніше не відчували глибоких потрясінь; суб'єкти господарювання не були готові до економічної свободи; демократичні і ліберальні цінності були менше вкорінені у суспільній свідомості. На прикладі Болгарії можна відслідкувати логіку і динаміку основних трансформаційних процесів – соціогромадянських, конституційно-інституціональних, державотворчих, політико-управлінських, регіональних та етнополітичних. Усі аспекти розвитку болгарської політичної трансформації, її взаємини з ЄС, НАТО, іншими міжнародними орга-

нізаціями досить актуальні для більшості пострадянських країн.

У процесі політичної трансформації в Болгарії відбулися зміни форми правління й управління, відчутні вони і в суспільній свідомості, політичній культурі, традиціях. У країні відбувається утвердження гуманістичних, демократичних цінностей. Серед тем політичного дискурсу головними є встановлення факторів, які зумовили позитивні зрушення в демократизації держави, діяльності парламентської форми правління, визначенні ролі гілок влади, звуженні адміністративно-розпорядчої діяльності держави; визначенні ролей і значення політичних акторів, громадянського суспільства, зв'язків із партіями, неурядовими організаціями, профспілками, групами тиску, ЗМІ; виявленні методів узгодження позицій сторін у час підготовки Болгарії до вступу в НАТО й ЄС; аналіз комунікативної стратегії розширення ЄС як інструмента утвердження серед болгар ідеї об'єднаної Європи. Комплексний аналіз цих проблем вказує на прагнення політичної еліти РБ реалізувати вироблені і заплановані інтеграційні стратегії.

Розташована в центрі Балкан, на шляху до трьох континентів, РБ стала зосередженням і спадкоємицею багатьох різних культур – фракійської, давньогрецької, візантійської, слов'янської тощо. Упродовж століть актуальним є феномен полікультурності, а цивілізоване його вирішення дає змогу краще зрозуміти специфіку сучасного суспільно-політичного життя РБ, виявити рівень сприйняття й оцінку соціальних змін болгарами, заради яких вони власне здійснюються, прагнення звільнитися від старих балканських стереотипів і засвоїти нові демократичні традиції, звичні для Європи, до якої нещодавно повернулася Республіка Болгарія.

Практику політичних змін у Болгарії варто розцінювати як різновид досвіду, корисного в контексті сучасних політичних процесів в Україні, які реформують політичні системи суспільства, демократизують усі його сфери. Аналіз державотворення й уповільнення реформ в Україні вимагає вивчення досвіду функціонування політичних систем тих країн, що долають такі труднощі. Практична трансформація політичної системи Болгарії і зміни її основних інститутів (парламенту, президентства, поділу гілок влади, діяльності місцевих органів влади) вже дали позитивні зрушення. Досвід демократизації в РБ свідчить, що для досягнення подібного в Україні треба реформувати зміст, спрямованість, функції, способи реалізації основних повноважень гілок влади.

Перетворення владних відносин у Білорусі розпочалися в другій половині 1991 р. і завершилися обранням президента у червні 1994 р. Цей період відзначався боротьбою за владу і за вибір типу влади. Трансформація системи влади й управління розпочалася з того, що більшість депутатів

Верховної Ради Білорусі (ВРБ), деморалізована після путчу, ухвалювала рішення під тиском порівняно нечисленної опозиції. Так, у цей період було ухвалено рішення про зупинення діяльності Компартії Білорусі і конфісковано її майно, що змінило політичну ситуацію і викликало крах попередньої системи державного управління, занепад її і по вертикалі, і по горизонталі. Е.Ю. Соловйов у 1992 р. писав, що ніхто не передбачив державно-адміністративних наслідків заборони діяльності КПРС. «У країні, де всі управлінські структури приводились у рух не матеріальним інтересом і навіть не чиновницьким користюлюбством, а страхом перед партійним стягненням, дискредитація, знесилення, а згодом заборона правлячої партії повинні привести до повної деструкції влади. Нині все виглядає так, ніби з політичного тіла висмикнули нервову систему. Є головний мозок, є спинний мозок, є живіт і кінцівки, а ніякі сигнали (ні укази зверху, ні слізні скарги знизу) нікуди не надходять» [1, с. 31].

Подібний стан спостерігався і в українському та білоруському суспільствах, а тому в цих умовах особливої актуальності набула проблема вибору форми правління й облаштування державної влади. В Україні, Білорусі, як і в інших посткомуністичних країнах, найгостріше дискутувалося одне питання: впроваджувати парламентську чи президентську форму правління?

У Білорусі чимала частина суспільства підтримувала парламентську форму правління. І в другій половині 1991 р. тут реально розпочався процес становлення парламентської форми правління, адже на той час ВРБ мала всю повноту повноважень. Глава держави – Голова ВРБ – був обраний вищим законодавчим органом країни. Уряд теж був підзвітний ВРБ. Це й пояснює факт, що така форма правління вважалася найбільш оптимальною для Білорусі. Утім про низку переваг парламентської форми правління свідчили і тривалий досвід розвинених країн Заходу, і вже започаткований посткомуністичний розвиток країн ЦСЄ. Основна перевага полягала в тому, що внаслідок всенародних виборів до парламенту громадяни одночасно вирішували питання про якісний склад та напрями діяльності і парламенту, і уряду. Нова форма правління створила реальні умови для «різних парламентських коаліцій, які впливали на персональний склад і спрямованість дій уряду. Шлях формування уряду, що зумовлює його підзвітність парламенту, більш демократичний, хоча певним чином і обмежує незалежність виконавчої влади» [2, с. 28].

Водночас інша частина білоруського суспільства вважала, що на початку 90-х рр. перехід до парламентської форми правління є завчасним. Зокрема, білоруський політолог В.А. Мельник стверджував, що «незважаючи на безперечні пере-

ваги і зовнішню привабливість парламентської республіки, пряме перенесення її механізмів у суспільство, яке ще не стало громадянським, ще не мало стійких традицій партійного життя і ще перебувало в стані затяжної кризи, могло завершитися лише його повною дезорганізацією» [3, с. 229].

Нерішучість глави держави, його побоювання взяти відповідальність на себе, які прикривалися посиленнями на відсутність повноважень, привели до того, що спочатку в прихованій формі, а згодом і у відкритій розпочалося протистояння законодавчої та виконавчої гілок влади, і насамперед самих лідерів Білорусі. На тлі погіршення соціально-економічної та політичної ситуації в країні, за підтримки групи депутатів ВРБ реальна влада стала концентруватися у виконавчих органах влади на чолі з Радою Міністрів Республіки Білорусь. Тоді ж, за прикладом Росії, на пострадянському просторі повсюди стала впроваджуватися президентська форма правління. Очевидно тому й ВРБ двічі у 1993 р. висловлювалася за впровадження посади президента з метою зміни ситуації двовладдя, яке спричинило зниження владного рейтингу в суспільстві, викликало масове невдоволення людей [4, с. 45].

У ЗМІ та на мітингах 1990 р. у Білорусі гостро критикували вищі владні структури, насамперед, партійних лідерів. Результати соціологічних досліджень свідчать, що за довіри ВРБ, Раді Міністрів і місцевим органам влади висловлювалися 30–34% громадян Білорусі. У 1992 р. рівень довіри до вказаних органів влади різко знизився і складав уже 16–18%. На питання анкети: «Якби хтось з прибулих запитав у Вас: хто сьогодні при владі у Білорусі?» – більшість відповіла цілком відсторонено. Відповіді можна згрупувати за такими оцінками: при владі в Білорусі сьогодні колишня партійно-державна номенклатура; у ВРБ опозиція Білоруського Народного Фронту (БНФ), соціал-демократи, буржуазія і т. ін.; частина респондентів зазначала, що не знає, хто сьогодні при владі (не знаю; невідомо хто; не знаю і не хочу знати; ніхто; незрозуміло хто; важко сказати, оскільки чітких програм у сучасної влади немає; не знаю, не чув, але, здається БНФ); багато відповідей вказували на слабкість владних структур того часу (анархія, хаос, дуже слабка влада, безвладдя, ніякої влади, безвідповідальні люди тощо); невдоволення соціальною політикою виражалося в таких відповідях: при владі ті, кому байдужі інтереси людей, які живуть від зарплати до зарплати; дійсної, діяльної, турботливої про народ влади немає; нетямущі люди, які турбуються лише про себе; демократи, які довели республіку до злиднів; недовіра та неповага до владних структур відображена у такому: ошуканці і хапуги, групка кар'єристів, борці за портфелі, перевертні тощо.

Оцінки громадянами вищих ешелонів влади свідчили про значну втрату ними довіри народу.

«Суспільство сьогодні хворе, – писав білоруський юрист В.Г. Тіхія. – Ми близькі до правового безмежжя. Як іржа роз’їдає метал, так неповага до закону рушить суспільство. Виходить парадоксальна ситуація: у великій кількості є закони, але немає належної законності. Якщо проаналізувати анатомію правового безмежжя, то я б зазначив таке. Насамперед, криза економіки і падіння моралі. Далі – слабка виконавча влада. У зв’язку з цим введення посади президента – засіб і, на мій погляд, досить ефективно посилення цієї влади. Зрештою, спроба» [5, с. 102].

Пропозицію політиків і вчених про введення президентської форми правління білоруси на загал і окремі соціальні верстви сприйняли по-різному. На питання анкети: «Чи підтримуєте Ви введення президентської форми правління в Білорусі?» у 1992 р. позитивно відповіли 44,2% громадян республіки, негативно – 21,1% респондентів, а 28,1% – не визначилися з відповіддю. Найактивніше підтримали цю форму правління 69,2% підприємців і кооператорів, 57,1% – студентів, 48,2% – інженерно-технічних працівників і службовців. Аналіз відповідей опитаних на питання щодо владного управління показав, що свої надії на покращення соціально-економічної і політичної ситуації в Білорусі громадяни пов’язували не стільки з інститутом президентства, як з конкретною особистістю на цій високій посаді. Зокрема, на питання: «Чи вважаєте Ви, що з обранням президента Білорусі ситуація в республіці поліпшиться?» – позитивно відповіли лише 3,6% громадян, а 62% вказали, що це може відбутися зважаючи на те, хто буде президентом.

Ситуативна причина, за якої більшість громадян орієнтувалася на особистість президента, очевидно, лежить у попередньому досвіді: традиція особливого ставлення до харизматичних лідерів (таким лідером у Білорусі в минулому був П.М. Машеров), гіперболізоване уявлення про можливість державного діяча і недооцінка системних факторів. Відомо, що психологічний чинник може відігравати значну позитивну роль, коли необхідна мобілізація сил і ресурсів, згуртованість людей, але не позбавлений він і негативного впливу на масову свідомість, особливо при імпульсивному переході, коли з’являються завищені очікування (вже через самий факт їх завищення) і неминучі різні розчарування. Тож кандидатам у президенти варто було обрати тактику дій у сфері масової психології, враховуючи, що кожний четвертий білорус (23,2%) не виявляв сподівань на покращення, а ще 11,2% – не відповіли на питання, що також ближче до негативної відповіді, ніж до позитивної.

Неоднозначно сприймали президентську форму правління і лідери партій Білорусі. На питання «Як, на Ваш погляд, зміниться економічна і політична ситуація в республіці з обранням президента Білорусі?» – лідери всіх партій відповіли,

що все залежатиме від того, кого оберуть президентом. Але лідери БСП вважали, що обрання президента обов’язково викличе конфронтацію і питання про ліквідацію президентства. Лідери БНФ також вважали, що «все залежить від того, хто стане президентом Білорусі. Функція президента бути гарантом соціально-політичної стабільності, прав громадянина, незалежності країни. А Білорусь переживає трансформацію, тож прокомуністичний президент може стати гальмом, а демократичний – локомотивом необхідних політичних і економічних реформ. У будь-якому випадку обрання президента – подія визначальна для країни на найближчі роки» [4, с. 47].

Очільники Партії комуністів Білорусі (ПКБ) стверджували, що «в республіці Білорусь президентство взагалі небажане. Кандидат від лівих сил принесе стабільність і поліпшення економічної ситуації в республіці. Правий президент зіткнеться з протистоянням, оскільки 70% населення його не підтримає» [4, с. 48]. Лідери Партії народної злагоди (ПНЗ) відзначали, що на початковому етапі буде плутанина. «Згодом – через 2–3 роки – настане «хитка рівновага». Громадсько-політичне життя країни, яке склалося історично, непридатне для інституту президентства. До того ж інститут президентства – суспільна ланка, яка відмирає. Крім гальмування, в соціально-економічному розвитку воно нічого не принесе» [8]. Керівники Білоруського християнсько-демократичного союзу (БХДС) підкреслювали, що з обранням президента «кардинального поліпшення ситуації як економічної, так і політичної, очікувати не варто. В економічному відношенні радикально змінити становище на краще в межах сучасних конституційних повноважень не зможе навіть найдмократичніший президент, адже таке поліпшення можливе лише за повної зміни керівних прокомуністичних структур і персоналій, щоб відновити довіру народу. У політичному відношенні становище також ускладниться, адже будь-який президент у сучасних умовах прагнучиме до політики міцної руки, з тією, однак, принциповою різницею, що президент прокомуністичний буде робити це, щоб закріпитися при владі і повністю задушити опозицію, відродити більшовицьку диктатуру, а демократичний буде несхибний у проведенні необхідних реформ, що зародить надію на розвиток подій на краще» [8].

Вважаємо, що вже в 1992 р. у громадській думці Білорусі намітилася тенденція до позитивного сприйняття президентської форми правління. Тому логічним завершенням процесу обговорення і вибору форми правління в країні став перехід до президентської республіки. Нова Конституція Республіки Білорусь, прийнята ВРБ 15 березня 1994 р. [6], законодавчо оформила і ввела новий інститут політичної системи – президентську форму правління, яка після внесення змін до Конституції (це

майже нова Конституція) набула форми жорсткого авторитарного режиму [7, с. 24]. В Основному Законі сформулювали положення про три гілки влади і поділ їх повноважень (ст. 6), що радикально змінило систему владних відносин. Проте прийняття Закону – лише початок його впровадження у життя. Так сталося і в Білорусі: юридично закон існує, але гілки влади фактично не самостійні. Щодо функціонування парламентської форми правління, то зауважимо, що вона в Білорусі не склалася. До того ж у прийнятому згодом ЄС спеціальному зверненні підкреслюється, що в державі встановили диктатуру. Згодом події Білорусі цілком це підтвердили.

У липні 2004 р. у доповіді «Зовнішня політика Республіки Білорусь у новому світі» Президент Білорусі О.Г. Лукашенко дав чудову характеристику офіційної білоруської «реальності»; «суверенна, процвітаюча, демократична за своїми, а не за чужими рецептами Білорусь». Як зазначає В. Фурс, «тут схоплена сама суть, хоча, звичайно, лаконічність формулювання вимагає пояснювальних коментарів, тобто експлікація специфічного значення слів “суверенітет” і “процвітання” у процитованій фразі уявляється цікавим і важливим завданням» [9, с. 15]. Особливої ж актуальності набуває пояснення своєрідності офіційної моделі народовладдя щодо уявлень про демократію, значимих і за межами Білорусі, у зв'язку з виборами президента 2006 р.

Для державних апаратів епохи глобального капіталізму базовою ідеологічною цінністю є стабільність і безпека. М. Фуко пише, що «суспільства безпеки, які складаються нині, терпимо відносяться до низки різновидів поведінки в межах, які відхиляються від норми і навіть антагоністичних один до одного; правда, за умови, що така поведінка виявляється “захисною оболонкою”, яка не допускає таких людей і форм поведінки, що вважаються непідконтрольними і небезпечними. І відмежовувати такі «небезпечні випадки» – справа влади. Але в згаданій оболонці є свобода маневру і деякий плюралізм, до якого відносяться зі значно більшою терпимістю, ніж за тоталітаризму. Це більш спритна і хитра влада, ніж влада тоталітаризму» [10, с. 48]. Міркуючи вслід за М. Фуко, А. Горних вважає, що Білорусь – це молода, ще неосвічена в будь-якому розумінні держава стабільності. Спритність сучасної білоруської влади, зокрема, полягає в тому, що «непроникна оболонка», про яку говорить М. Фуко, готується з ультрасучасних матеріалів – «не стільки стіни в'язниці чи будинку божевільних, скільки мас-медійна оболонка надійно відокремлює “інакомислячих” від усього суспільства. В ім'я стабільності жорстко душиться будь-яка спроба критично налаштованих до влади верств населення знайти публічний голос чи стати видимими в публічному просторі (наметове містечко [березень 2006 р., Мінськ], що

спочатку було “загорнуте” у відповідну мас-медійну оболонку, а потім за цією ширмою “загорнуте” й фізично)» [11, с. 66].

Білоруська влада ледь не першою експліцитно сформулювала цю цінність нового століття: стабільність вище свободи. А. Горних вважає, що білоруська модель довела до абсурду і ефективного примітивізму пізній капіталістичний курс на «стабілізацію», який стримує громадянське суспільство, культурні і професійні еліти Заходу. Нова цінність стабільності йде значно далі подолання досвіду перебудовчих конвульсій комуністичної ідеології, культивує нові сили поліцейського контролю «в ім'я суспільної безпеки», плекає страх дисперсного ворога, що проникає в усі пори «здорового» суспільства, підтримуючи панування олігархічних кланів. Попри общинно-сільську риторику, Білорусь будує свою модель корпоративного капіталізму, де єдина корпорація – держава.

Політичний режим Білорусі прагне не транснаціональної, а національної корпорації, яка за відсутності конкурентності і креативних кадрів використовує специфічні технології управління. Білоруський постмодерн досить швидко і цинічно відкинув те, що творить систему стримувань капіталу Заходу, століттями напрацьоване міською культурою: механізми постійного захисту вільної конкуренції, інститути громадянського суспільства, незалежну принаймні від одного джерела пресу, повноцінну університетську освіту, верстви культурної і професійної еліти, здатність до самокритики і самоіронії, що надають благодості капіталізму Заходу і роблять його відносно стерпним [11, с. 68].

В Україні становлення незалежної самостійної держави також викликало потребу формування нових владних інститутів, найперше інституту Президента з досить широкими повноваженнями та президентську республіку. Згодом під час політичної реформи владні функції Президента дещо скоротили. На думку О. Фісуна, із позиції інституціональних формальних/неформальних правил політичної й економічної гри, Україні й іншим пострадянським державам властива принципова недорозвиненість формальних інститутів і раціонально-легальних зв'язків громадянського типу, яка компенсується та заміщується значною (чи й визначальною) роллю неформальних відносин і практик, що мають неопатримоніальну природу. Він вважає, що ця теза пострадянських суспільств досить точно відбиває їх специфічні особливості та дає змогу розташувати їх у контексті більш широкого політико-історичного й історико-соціологічного порівняльного аналізу різних варіантів переходу до «модерніти» (від традиційних до сучасних суспільств), які добре досліджені на прикладах країн Західної Європи, Азії, Африки й Латинської Америки.

Неопатримоніалізму властивий своєрідний симбіоз деяких елементів традиціоналізму й

сучасної держави, що визначає фундаментальну внутрішню невідповідність між «зовнішнім фасадом» держави (конституція, писане право, парламентсько-партійні інституції, системи виборів) і внутрішньою логікою її функціонування – цілком патримоніальною: політичний центр відокремлений і незалежний від периферії, він концентрує політичні, економічні та символічні ресурси влади, одночасно закриваючи доступ для всіх інших груп і прошарків до цих ресурсів та позицій контролю над ними; державою керують як приватною власністю (патримоніумом) правлячі групи – носії державної влади, які «приватизують» різні громадські функції та інститути, перетворюючи їх на джерела власних приватних прибутків; етнічні, кланові, регіональні і сімейно-родинні зв'язки не зникають, а відтворюються в сучасних політичних та економічних відносинах, визначаючи способи та принципи їх функціонування [12, с. 235].

Висновки. Розвиток посткомуністичних і пострадянських країн із кінця ХХ ст. довів, що становлення політичних владних інститутів у кожній із них відбувалося своєрідно. Вже в перші роки постсоціалістичної трансформації у більшості країн було введено інститут президентства, але в кожній країні Президент мав і має різну повноту влади. У більшій частині країн зрештою склалися парламентські республіки і новий інститут президента має зазвичай представницькі функції, хоча в деяких діє жорстка інституція президентства. Там же, де сформувалися президентські чи напівпрезидентські республіки – Президент має значно більше важелів впливу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Россия и Запад: взаимодействие культур (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 1996. – № 6. – С. 3–49.

2. Василевич Г.А. Проблемы создания сильной законодательной власти / Г.А. Василевич // Проблемы формирования правового государства в Беларуси: сб. научных трудов. – Мн., 1994. – С. 26–32.

3. Мельник В.А. Республика Беларусь: власть, политика, идеология / В.А. Мельник. – Мн. : Академия МВД РБ, ОНИГН НАНБ, 1998. – 240 с.

4. Основы идеологии белорусского государства : [учебное пособие для вузов] / под общ. ред. С.Н. Князева, С.В. Решетникова. – Мн. : Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2004. – 491 с.

5. Тихиня В.Г. Тернистый путь к правовому государству / В.Г. Тихиня. – Мн. : Право и экономика, 1995. – 217 с.

6. Конституція Республіки Білорусь // Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. – К. : Право, 1996. – С. 87–118.

7. Беларусь сценарии реформ. Европейский выбор для Беларуси / под научной редакцией Руты Вайниене, Эльжбеты Круликовской, Юзефа Плонконки, Владислава Романова. – Варшава : Фонд им. Стефана Батория, 2003. – 368 с.

8. Котляров И.В. Политические партии Беларуси между прошлым и будущим / И.В. Котляров. – Мн. : Изд-во МИУ, 2003. – 98 с.

9. Фурс В. «Власть народа»: современные представления о демократии и Белорусская модель «народовластия» / В. Фурс // Топос. – 2006. – № 2. – С. 15–24.

10. Фуко М. Интеллектуалы и власть: избранные политические статьи, выступления и интервью / Мишель Фуко ; пер. с франц. Б.М. Скуратова ; под общей ред. В.П. Большакова. – М. : Праксис, 2006. – Ч. 3. – 320 с.

11. Горных А. Вечное возвращение по-белорусски / А. Горных // Топос. – 2006. – № 2. – С. 55–69.

12. Фісун О. Політико-режимна трансформація України: дилеми неопатримоніального розвитку / О. Фісун // Україна в сучасному світі. Конференція випускників програм наукового стажування у США. – К. : Стило, 2003. – С. 234–243.

Вакарчук К.В.

Іспанська модель децентралізації: досвід для України

У статті розглянуто іспанський досвід децентралізації, основні напрями реформування та перехід до демократичної форми правління держави. Проаналізовано формування іберійської моделі місцевого самоврядування та процесів децентралізації в регіонах з різними культурними, історичними та мовними особливостями на прикладі моделі місцевого самоврядування, яка впроваджена в Іспанії, Португалії та латиноамериканських країнах. Опіраючись на досвід децентралізації в Іспанії, зроблено висновок про те, що застосування елементів досвіду децентралізації можливе і в Україні.

Ключові слова: місцеве самоврядування, децентралізація, регіон, іберійська модель, автономія.

В статье рассмотрены испанский опыт децентрализации, основные направления реформирования и переход к демократической форме правления государства. Проанализировано формирование иберийской модели местного самоуправления и децентрализации в регионах с различными культурными, историческими и языко-

выми особенностями на примере модели местного самоуправления, которая внедрена в латиноамериканских странах. Опираясь на опыт децентрализации в Испании, сделан вывод о том, что применение элементов опыта децентрализации возможно и в Украине.

Ключевые слова: местное самоуправление, децентрализация, регион, иберийская модель, автономия.

The Spanish experience of decentralization, the main directions of reform and transition of democratic form of government are describes in the article. The formation of the Iberian model of local self-governant and decentralization in the regions with different cultural, historical and linguistic features of the example model of local self-government, which is implemented in the Ibero-American countries. The experience of decentralization in Spain and the use of elements of the experience decentralization will be possibly use in Ukraine.

Key words: local self-government, decentralization, region, iberiyska model, autonomy.

УДК 323.2

Вакарчук К.В.,
кандидат політичних наук, доцент
кафедри міжнародних відносин
Одеського національного
університету імені І.І. Мечникова

Для нашої держави термін «децентралізація» – поняття нове, але достатнього відоме та широко впроваджене в багатьох країнах Європейського Союзу. Актуальність теми в Україні набирає обертів не тільки серед політиків, але й науковців, експертів, вчених, ведуться дискусії, проводяться круглі столи, семінари, тренінги з питань децентралізації та деконцентрації влади. Початок становлення наявної в Україні системи територіальної організації влади можна пов'язати з виборами до місцевих рад весною 1990 р., і сьогодні постійно проходять процеси реформування та пошуки оптимальної моделі відносин між центром та регіонами.

Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду децентралізації на прикладі Іспанії та іберійської моделі місцевого самоуправління. Важливе значення щодо використання зарубіжного досвіду місцевого самоврядування серед російських авторів мають наукові праці К. Баранової В. Воронкової, В. Єремяна, Д. Кокорева Я. Старцева, О. Черкасова та ін. Дослідженнями моделей місцевого самоврядування займалися й іноземні дослідники, а саме А. Гессер, М. Голдсміт, К. Балдерсхайм, О. Оффердал. Серед українських дослідників-вчених можна виділити таких авторів, як О. Бориславська, В. Борденюк, І. Коліушко, А. Ткачук та ін.

Для втілення ідеї децентралізації в повному обсязі потрібно звертатися і до досвіду країн, де традиції права сформувалися значно раніше і стали моделями прообразами для майбутніх поколінь. Саме досвід Іспанії сьогодні може стати в пригоді зі своїми проблемами надання більшої фінансової та матеріальної самостійності, бажан-

ням бути віддаленими та незалежними від центру. Звісно, певні аналогії ми можемо бачити у вирішенні статусу особливих територій і в Україні, їх автономізації та наданні більшого ступеня самостійності.

Оптимальна модель для кожної країни є та, яка сформувалася історично, природно, не втративши самобутності, але водночас, можливо, пройшла етапи змішування власної традиції з наявними класичними моделями, а саме горизонтальної, дуалістичної та змішаної.

У багатьох країнах формування відносин між центром та регіонами відбувається на основі поєднання рис, притаманних різним моделям місцевого самоврядування. Їх формування зумовлюють різноманітні чинники, найрозповсюдженішими серед яких стали: колоніальний вплив колишніх країн-метрополій та їх систем врядування, особливості адміністративної опіки чи державного контролю; територіальне зростання держави з послідовною централізацією через ліквідацію місцевих звичаїв самоврядування; змінення адміністративно-територіального устрою та встановлення нових форм взаємодії місцевих спільнот із центром та ін.

Формування іберійської моделі місцевого самоврядування відбувалося в межах території колишньої Іспанської Америки і в більшій частині країн континенту, що обрали шлях централізації. В країнах Латинської Америки склався унітарний устрій, що в конкретно-історичних умовах сприяв консолідації національних суспільств, формуванню національної державності, укріпленню національного суверенітету і політичної самостійності. Система

місцевого самоврядування в цих країнах має два види: правовий статус адміністративно-територіальних утворень, які складають державу, визначається центральною адміністрацією або центральна влада здійснює контроль за діяльністю органів публічної влади на місцях.

Незважаючи на унітарний устрій у Латинській Америці, трапляються достатньо гнучкі та різноманітні системи місцевого управління. В більшості країн в Конституціях кінця ХХ ст. закріплені та гарантовані права населення на місцеве самоврядування. У законодавстві низки країн визнається можливість державного втручання – «інтервенції» – у справи місцевого управління.

Системи місцевого самоврядування в країнах ібероамериканського світу сьогодні об'єднані в межах «іберійської моделі», яка передбачає, що управління на всіх субрегіональних рівнях здійснюють обрані населенням представницькі органи влади місцевого самоврядування – ради, і відповідні головні посадові особи місцевого самоврядування – мери, префекти, алькальди. Ці посадові особи стають головами Рад і одночасно затверджуються центральними органами державної влади як представники державної ради в адміністративно-територіальних одиницях. У сучасній Іспанії обраний населенням, а згодом затверджений урядом, а інколи призначений Головою держави голова муніципальної адміністрації, який називається алькальдом, виконує адміністративні і деякі судові функції.

Органи місцевого самоврядування в Іспанії тісно пов'язані з історичною традицією місцевої самостійності. Іспанці здавна віддані своїм місцевим громадам, а потім вже регіону і країні в цілому, що й створювало підводні течії у формуванні системи місцевого самоврядування Іспанії. Держава ніколи по-справжньому не об'єднувала регіони навколо панівного центру. У середні віки в різноманітних королівствах на території майбутньої Іспанії (Кастилія, Арагон, Каталонія, Наварра та ін.) створювалися збірники законів, які, як правило, мали лише місцеве значення. Найбільш відомим був збірник правових норм «Фуеро хуего». Фуерос – право, привілеї, а також закони, які підтверджують права провінцій та муніципалітетів.

Упродовж ХІХ – ХХ ст. в Іспанії точилися регіональні конфлікти, громадянська війна 1936–1939 рр. ще більше посилила регіоналістські настрої у країні. Після повалення репресивного щодо регіонів режиму каудильйо Франко і переходу до демократії в державі виникла вимріяна регіональна автономія і самоврядування [2, с. 144]. Тому для запобігання регіональних конфліктів та об'єднання країни в Іспанії був встановлений унітарний устрій, але прагнення регіонів до автономії завжди мали місце. Фіксація традиційного права привела до того, що система місцевого самоврядування сформувалася на основі традицій та зви-

чаїв, але модель була накладена континентальна з централізованою вертикаллю влади. Іспанська правова система була сформована на основі рецепції римського права і традицій германського общинно-племінного самоврядування, а в подальшому – французькою системою адміністративного управління.

До прийняття Конституції 1978 р. в Іспанії діяла французька модель. Федеральні міністерства діяли в містах через громадських губернаторів та представників у місцевій адміністрації. Процеси демократизації в Іспанії також супроводжувалися децентралізацією і запровадженням самоврядування на регіональному й місцевому рівнях. За формою державного устрою внаслідок «фуеролістичної» традиції права Іспанія є де-юре унітарною державою, проте де-факто визнана «регіоналістською державою» або державою «квазіфедералістичною». Нова система розподілила владу між центральним, регіональним і місцевим рівнями. Конституція Іспанії передбачає трирівневу систему територіально-адміністративного поділу країни з новими владними органами на другому рівні. Відтоді уряд наділений повноваженнями організації муніципалітетів, провінцій та автономних областей. На місцевому рівні самоврядування функціонує через низку виборних органів влади і спеціальних міжмуніципальних та субмуніципальних одиниць.

Після тривалого періоду надцентралізованої диктатури, мирного переходу до демократії та активної європеїзації, пов'язаної зі вступом до Європейської економічної спільноти у 1986 р., Іспанія пройшла шлях глибоких соціальних трансформацій. В економічній сфері Іспанія стала однією з небагатьох держав у групі індустріально розвинутих демократичних країн, якій вдалося успішно реалізувати стратегію щодо прискореного подолання відставання від середньоєвропейських показників.

Після завершення диктатури генерала Франко стрімко зріс запит на регіональне самоврядування, який базувався б на історичних засадах автономії націй і регіонів Іспанії. Усі демократичні партії, які боролися проти режиму Франко, його культурних утисків, репресій та переписування історії, не змогли розробити чітку модель децентралізованої держави, за яку вони виступали. Однак вони погоджувалися з тим, що легітимна демократична владна система повинна відображати потреби й інтереси різних національностей і регіонів [1, с. 74].

У Конституції Іспанії лише побіжно згадуються два перші рівні місцевого самоврядування – муніципалітети й провінції, але Конституція гарантує їх автономію з правом створення міжмуніципальних спеціальних округів, а також у загальних рисах визначає джерела місцевого фінансування. Основні контрольні та регулятивні функції розподілені між центральним урядом, який ухвалює основні

загальнодержавні закони та має значні бюджетно-фінансові повноваження, і автономні області, які мають право встановлювати й корегувати муніципальні кордони, створювати нові муніципалітети та об'єднувати їх. На практиці багато функцій, закріплених за регіональними урядами, виконуються нині спільно з органами місцевого самоврядування.

Сьогодні Іспанія поділяється на 17 автономних територій зі своїми органами влади, які були створені відповідно до положень Конституції 1978 р. Ці регіони відрізняються за багатьма критеріями, включаючи історію, культуру, мову та економічні умови. Дохід на душу населення та ВВП відрізняється в різних регіонах, хоча розходження не такі великі, як і в інших європейських країнах, таких як Франція, Італія чи Німеччина. Найбагатший регіон Мадрида має лише більш ніж удвічі вищий ВВП на душу населення, ніж найбідніший регіон Естремадура. Центральний уряд намагався допомогти бідним регіонам за допомогою державних інвестицій та розробки спеціальних планів розвитку. Однак ефективність цих заходів була помітна лише у вигляді короткотермінового ефекту, а в довготривалій перспективі їх ефективність не було доведено [1, с. 75].

Автономії поділяються на провінції та муніципалітети, провінції управляються обраними Радами, які підпорядковуються урядам автономних спільнот. Провінції є допоміжними і координуючими органами щодо муніципалітетів. Найвищі муніципальні чиновники і місцеві депутати обираються прямо, а мер – Радою зі свого складу; як правило, це голова партії більшості. Компетенція місцевого самоврядування визначається загальним законодавством про місцеве самоврядування, а також галузевими законами. Органи місцевого самоврядування мають право оспорювати в судах адміністративної юрисдикції будь-які державні чи регіональні нормативні акти, які приймаються не на користь місцевої автономії.

Розвиненість бюджетно-фінансового складника самоврядування відстає від політичної. У регіонів, провінцій та міст мало доходів із власних джерел. Місцева і регіональна влада контролюють в основному дрібні місцеві податки, тому податкові надходження доповнюються суттєвими дотаціями за рахунок державних коштів. За законом 1988 р. про місцеві фінанси муніципалітети мають змогу самостійно встановлювати розмір майнових податків. Центральний уряд встановлює базу і ставки місцевого податку на підприємництво, але муніципалітети на свій розсуд можуть стягувати додатковий податок. Субсидії муніципалітетам надаються Мадридом через адміністративні одиниці без попередніх умов [2, с. 144].

Отже, незважаючи на управлінський потенціал та багаті традиції самоврядування, у перехідні періоди тут поширилася жорстка централізована

система місцевого управління. Для латиноамериканського муніципалізму характерна тенденція концентрації політичної влади, яка закріпила унітарний устрій з яскраво вираженою централізованою системою адміністрації, але зберігаючи місцеве самоврядування зі своїми особливостями.

Цікавим є факт, що іберійська модель частково була впроваджена і в Україні. Практика самоврядування у місті зі спеціальним статусом Києва – це практика поєднання змішаної горизонтальної (французької) та іберійської моделей. Тут голова місцевої ради, що обиралася прямим голосуванням населення міської громади, згодом отримувала статус голови державної адміністрації, як алькальди в іберійській моделі вона одночасно поставала і як посадова особа місцевого самоврядування, і як посадова особа держави.

Таким чином, українська модель є змішаною, спрямованою на суміщення найбільш природних, традиційних для української політичної культури елементів. Така модель обґрунтовується в теорії «муніципального дуалізму» та закріплюється в конституційно-правовому визначенні обсягом прав та статусом органів місцевого самоврядування.

Взагалі формування нової системи регіональної політики в Іспанії супроводжувалося конфліктами між центральними органами влади та місцевою владою. Налагодити ситуацію вдалося тільки після підписання Пакту про автономії, у яких зазначалися принципи регіонального самоуправління та міжрегіональної солідарності. Прийняття цього пакту дещо зменшило градус напруги між центром та регіонами.

Підбиваючи підсумок, можна сказати, що для проведення ефективної регіональної політики в Україні та процесів децентралізації державотворцям потрібно проводити будь-які реформи з урахуванням місцевих особливостей. Адже кожному регіону притаманна самобутність, яка прагне до стійкості, постійності та культурного самовизначення. Самобутність регіонів часто приводила до конфліктів. Усвідомлення належності до цієї місцевості та регіону може привести до протистояння щодо інших територій. Важливо враховувати специфіку, традиції, звичаї, цінності та соціальні відносини, які склалися протягом тривалого часу на цій території.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бориславська О. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / О. Бориславська, І. Заверуха, Е. Захарченко та ін. ; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К. : ТОВ «Софія». – 2012. – 128 с.
2. Полях Л. Визначення і розмежування повноважень між органами держави і місцевого самоврядування: досвід романської Європи / В.П. Полях // Людина і політика. – 2002. – № 2. – С. 139–149.

Гнатенко Н.Г.

Декларування інтересів як механізм попередження конфлікту інтересів у парламентській практиці: європейський досвід та українські реалії

У статті досліджено проблему декларування інтересів членами парламенту як правовий механізм попередження конфлікту інтересів. Шляхом синтезу європейського досвіду впровадження правового обов'язку члена парламенту реєструвати приватні інтереси та норм українського законодавства у частині запобігання та врегулювання конфлікту інтересів означено напрями вдосконалення правової бази діяльності Верховної Ради України.

Ключові слова: парламент, корупція, конфлікт інтересів, незаконне збагачення, добросовісність.

предотвращения и урегулирования конфликта интересов обозначены основные направления усовершенствования правовой базы деятельности Верховной Рады Украины.

Ключевые слова: парламент, коррупция, конфликт интересов, незаконное обогащение, добросовестное поведение

The problem of the Interest declaration by the members of parliament as a governance mechanism of the prevention of conflicts of interest has been researched in the article. The ways for improving the legal framework of the Verkhovna Rada of Ukraine have been defined as a result of the synthesis of European experience of the introduction of legal obligation by the member of parliament to register the private interests and norms of the Ukrainian legislation in the prevention and the settlement of conflicts of interest.

Key words: parliament, corruption, conflict of interest, unlawful enrichment, virtue.

УДК 328.34

Гнатенко Н.Г.,
здобувач відділу правових
проблем політології
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького
Національної академії науки України

В статье исследуется проблема декларирования интересов членами парламента как правовой механизм предотвращения конфликта интересов. Путем синтеза европейского опыта внедрения правовой обязанности членов парламента регистрировать частные интересы и норм украинского законодательства в части

Постановка проблеми. 14 жовтня 2014 року було ухвалено два Закони України, які визначають правові механізми попередження і протидії корупції у публічній сфері: «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» [1] та «Про запобігання корупції» [2]. Це стало одним із вагомих кроків української влади на шляху до імплементації взятих на себе міжнародних зобов'язань щодо розроблення та реалізації антикорупційної політики, у тому числі в частині виконання Плану дій з лібералізації візового режиму з Європейським Союзом [3].

Водночас у питанні попередження конфлікту інтересів антикорупційне законодавство встановлює лише рамкові вимоги та обмеження. Це пов'язано із тим, що державна служба і представницький мандат мають різну природу і Закон не може застосовувати однакові механізми правового регулювання щодо усіх категорій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Тому дослідження проблеми декларування інтересів у парламентській практиці як одного із механізмів попередження конфлікту інтересів має не лише теоретичне, але й практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні проблему конфлікту інтересів науковці досліджують у різних аспектах: як одну із форм корупції (В. Шакун, О. Базалук, Ю. Сапелкін, А. Михненко, Є. Невмержицький тощо), як етичну проблему публічної служби (Д. Гудков, Т. Василевська, тощо),

як проблему корпоративного сектора (А. Педько) тощо. Лише окремі дослідники аналізують проблему запобігання конфлікту інтересів у контексті депутатської діяльності [4].

Метою статті є дослідження проблеми декларування інтересів як одного із правових механізмів попередження конфлікту інтересів у депутатській діяльності. Для її досягнення планується проаналізувати європейський досвід вирішення проблеми та вітчизняну нормативно-правову базу з цього питання.

Вперше в Європі обов'язок членів парламенту декларувати свої інтереси було встановлено у Великобританії шляхом ухвалення у 1974 році Резолюції Палати громад про запровадження реєстру фінансових інтересів депутатів. Він передбачав декларування інтересів, які з великою ймовірністю могли б впливати на дії, промови та голосування члена парламенту. До цього часу добросовісність «високоповажного члена парламенту» визначалась виключно традиціями та етичними нормами і втілювалась у формі «самоутримання» від зловживань депутатським мандатом в особистих інтересах (так званий принцип «no paid advocacy» rule).

Упродовж наступних тридцяти років у більшості європейських держав питання декларування інтересів та/або активів народних обранців отримало правове регулювання.

Залежно від поставлених цілей виділяють дві моделі регулювання декларування інтересів та

активів: «запобігання конфлікту інтересів» та «запобігання незаконному збагаченню» [5, с. 6–7]. Метою першої є запобігання виникненню конфлікту інтересів та корупції через встановлення чітких орієнтирів доброчесної поведінки для посадовця. Друга модель передбачає формування інституційних (створення спеціалізованого незалежного антикорупційного органу) та процедурних (проведення порівняльного аналізу декларацій) механізмів контролю за рівнем добробуту посадовців з метою виявлення фактів приховування та розкрадання активів і притягнення винних до адміністративної або кримінальної відповідальності.

Модель «запобігання конфлікту інтересів», насамперед, притаманна країнам сталої демократії, де вкорінені традиції доброчесності. Тут особливу увагу приділяють чіткому визначенню поняття «конфлікт інтересів», прописуванню механізмів запобігання його виникненню та усунення. При цьому члену парламенту не заборонено здійснювати позапарламентську, у тому числі оплачувану, діяльність, якщо вона не суперечить суспільним інтересам. Це пов'язано із двома аспектами парламентської практики: необхідністю підтримувати зворотний зв'язок із різними соціальними групами задля підвищення якості роботи та підтримкою професійної компетенції, оскільки мандат члена парламенту не є довічним.

Загальним для країн сталої демократії є правовий підхід, коли обов'язок декларування інтересів врегульовується нормативно-правовим актом, дія якого поширюється лише на членів парламенту. Це може бути Кодекс поведінки члена парламенту, Закон про статус члена парламенту, Регламент парламенту чи спеціальний акт парламенту як, наприклад, Правила добровільної реєстрації зобов'язань та фінансових інтересів членів парламенту у Данії.

Розглянемо особливості правових підходів до питання декларування інтересів у країнах сталої демократії на прикладі Великобританії та Німеччини.

Після ухвалення у 1974 році рішення про формування реєстру фінансових інтересів членів парламенту у Великобританії кілька десятиліть точилися дискусії щодо його змістового наповнення та механізмів контролю за дотриманням відповідних вимог. Сьогодні основні засади попередження конфлікту інтересів та корупції в діяльності депутата, включаючи вимоги щодо декларування членами парламенту приватних інтересів, врегульовані Кодексом поведінки членів парламенту [6].

Згідно з його положеннями, обов'язкової реєстрації підлягає дванадцять категорій фінансових інтересів, серед яких, зокрема, інформація про: керівні посади в державному та приватному секторах, фінансові інтереси, послуги, надані членом Палати іншим особам, «спонсорську» допомогу (у тому числі пожертви під час балотування), подарунки, закордонні подорожі члена Палати та його дружини, позапарламентські заробітки, прибуткову

власність, пакети акцій, кредити та позички, а також інші інтереси, що виходять за межі переліку, але відповідають меті реєстру [6, с. 14–24].

Декларація фінансових інтересів реєструється впродовж місяця з дня обрання члена парламенту шляхом її подання незалежній посадовій особі – парламентському Комісару з питань стандартів (Parliamentary Commissioner for Standards). У подальшому депутат подає декларацію лише в разі зміни відомостей, зазначених у першій декларації.

Також кожен член парламенту до свого виступу на пленарному засіданні, на засіданні в одному з постійних комітетів чи у спеціальному комітеті повинен заявити про будь-які минулі, теперішні або майбутні фінансові інтереси, що мають стосунок до розгляду справи.

Право подавати скарги на недоброчесну поведінку депутатів мають як пересічні громадяни, так і самі члени Палати. Якщо в результаті розслідування Парламентський комісар виявить надані скаржником докази достатніми, він повідомляє про це Комітетові з питань стандартів та привілеїв (незалежний орган, що стежить за дотриманням етичних вимог у діяльності публічних службовців). Останній ухвалює відповідні Рекомендації і надає їх Палаті громад, яка, у свою чергу, може ухвалити рішення по застосуванню санкції до порушника. Найчастіше це тимчасовий недопуск порушника до роботи в парламенті. Також може бути ухвалено рішення про зниження заробітної плати, що, по суті, рівнозначне стягненню штрафу.

У Німеччині загальний обов'язок уникати конфлікту інтересів опосередковано визначено у статті 38 Конституції, де вказано, що депутат є представником усього народу, він не зв'язаний наказами виборців і під час ухвалення рішень покладається лише на свою совість. Норми Закону про статус депутата Бундестагу уточнюють, що за наявності діяльності, яка породжує конфлікт інтересів, про неї варто публічно оголосити [7, ст. 44b].

Проте основні правові обов'язки парламентаря, пов'язані із запобіганням конфлікту інтересів, визначені Кодексом поведінки членів Бундестагу (додаток до Регламенту Бундестагу). У ньому вказано, що кожен депутат має подати спікеру нижньої палати декларацію про свою діяльність до набуття мандату, а саме про попередні місця роботи, членство у керівних, наглядових, адміністративних дорадчих та інших органах юридичних осіб публічного права або комерційних компаній. При цьому вказано, що декларація має бути подана впродовж трьох місяців від моменту набуття повноважень, а також щоразу, коли відповідна інформація змінюється [8].

Відповідно до статті 1 Кодексу, член нижньої палати повинен подати також декларацію інтересів Президенту палати із зазначенням інформації про: а) будь-які оплачувані види діяльності, включа-

ючи діяльність, що була розпочата до набуття мандата; б) надання консультативних, представницьких послуг; надання експертних висновків, здійснення викладацької роботи чи написання книг (якщо дохід від цих видів діяльності перевищує мінімальну суму, встановлену Президентом); в) діяльність як члена ради директорів, наглядової ради, дорадчої ради чи інших органів юридичних осіб публічного права або комерційних компаній (підприємств); г) частки у статутному капіталі господарських товариств, якщо через них може здійснюватися вплив на діяльність таких товариств (розмір частки визначається окремими актами Президента Бундестагу); д) існування угод, які передбачають надання членом Бундестагу послуг або отримання ним фінансових доходів як впродовж каденції, так і після закінчення мандата. Також член нижньої палати інформує про доходи від перерахованих видів діяльності, якщо їхній розмір перевищує 1 000 євро на місяць або 10 000 євро на рік.

Окрім того, відповідно до статті 6 Кодексу, член Бундестагу має повідомити членам комітету про існування особистої фінансової зацікавленості у розгляді питання перед внесенням такого питання на голосування на засіданні комітету, якщо він не задекларував відповідні інтереси у поданій декларації.

За порушення вимог Кодексу, відповідно до статті 44а Закону про статус депутата Бундестагу, передбачено накладання адміністративного штрафу у розмірі до 50% річної зарплати депутата.

Отже, у країнах сталої демократії законодавство робить акцент, насамперед, на розкритті інтересів члена парламенту, які потенційно можуть привести до ситуації конфлікту інтересів. Формою розкриття інтересів виступає подання відповідної декларації та/або оголошення про наявність конфлікту інтересів під час розгляду питань під час засідань парламенту та/чи парламентського комітету. При цьому реєстрація, адміністрування приватних інтересів члена парламенту та ухвалення санкцій у разі ситуації конфлікту інтересів здійснюється переважно в межах парламентських інститутів.

Ефективність такої моделі попередження корупції у діяльності члена парламенту ґрунтується на загальносуспільній культурі доброчесності, дієвих механізмах парламентського та позапарламентського (громадського) контролю за дотриманням відповідних вимог.

У посткомуністичних країнах законодавці, як правило, імплементують модель «запобігання незаконному збагаченню», яка акцентує увагу на розкритті активів членів парламенту та їх родин. Одним із елементів такої моделі є створення незалежного антикорупційного органу, який здійснює контроль за повнотою та достовірністю наданої у декларації інформації, виявляє факти незаконного збагачення, здійснює роз'яснення ситуацій конфлікту інтересів тощо.

Правовою формою, що регулює порядок декларування активів у більшості випадків виступає загальний антикорупційний закон, дія якого поширюється як на державних службовців, так і на обраних осіб (Болгарія, Чехія, Словенія, Румунія, Естонія, Латвія тощо). Проте існують винятки, так у Польщі основні обмеження та вимоги до депутатів сформульовано у Законі про статус депутата, а також в ухваленому спеціальному документі про етичні принципи, якими повинні керуватися члени парламенту.

Польський Закон про виконання мандату депутата і сенатора наголошує, що член парламенту не має права займатися додатковою діяльністю та отримувати подарунки, які можуть підірвати довіру до нього виборців як виразника загальнонародних інтересів [9, ст. 33]. Цей принцип «відсутності власного інтересу» зафіксовано в положеннях «Етичних принципів депутата», згідно з якими член парламенту у своїй діяльності повинен керуватися загальносуспільними інтересами, не використовувати свої повноваження для отримання переваг для себе чи своїх близьких родичів [10, ст. 3]. Також відповідно до статті 4 документа, депутат у своїй діяльності повинен дотримуватися принципу прозорості, який передбачає декларування наявності особистого інтересу під час обговорень і ухвалення парламентських рішень.

У Польщі нормами Закону про виконання мандату депутата і сенатора передбачено, що член парламенту має регулярно: 1) декларувати власні активи та спільні активи подружжя (ст. 35); 2) реєструвати власні інтереси та інтереси подружжя (ст. 35а). Реєстр включає інформацію про: 1) усі посади і діяльність депутатів як в державних, так і приватних організаціях, за яку вони отримують плату, а також про власну професійну діяльність; 2) факти матеріальної допомоги у здійсненні публічної діяльності депутата; 3) подарунки, отримані від співвітчизників чи іноземців, якщо їх вартість перевищує 50% розміру мінімальної заробітної плати станом на грудень попереднього року; 4) подорожі на території країни та за її межі, не пов'язані із виконанням службових обов'язків, якщо вони не оплачуються самим депутатом, його дружиною або установою, де вони працюють, чи політичною партією/об'єднаннями громадян, членами якої вони є; 5) інші доходи, сума яких перевищує 50% мінімальної заробітної плати, і які не пов'язані із посадою, діяльністю чи фахом; 6) участь депутатів в акціонерних товариствах, навіть якщо вони не отримують за це винагороди.

Реєстр інтересів ведеться Маршалком Сейму і є доступним широкому загалу, а раз на рік виходить у друкованому вигляді. Аналізом декларацій займаються відповідна комісія, Державне казначейство та спеціалізований незалежний антикорупційний орган – Центральне антикорупційне бюро. Декларації членів парламенту порівнюють із відповідними податковими деклараціями і подаються до Президії

Сейму. Відсутність декларації тягне за собою дисциплінарну відповідальність та неможливість брати участь у засіданнях парламенту. А надання неправдивих відомостей карається згідно зі статтею 233 Кримінального кодексу.

У цілому в більшості посткомуністичних країн законодавство вимагає від члена парламенту декларувати активи. Лише в окремих країнах, зокрема Польщі, передбачено реєстр інтересів членів парламенту та їх подружжя.

У жовтні 2016 року в рамках нового антикорупційного законодавства в Україні пройшла кампанія з публічного декларування особами, уповноваженими на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, своїх активів. Це, з одного боку, підвищило рівень транспарентності політичного процесу, а з іншого – дезавувало дихотомічну (поляризовану) структуру українського суспільства. Сьогодні рано робити висновки, наскільки дієвим буде такий правовий обов'язок публічних службовців із позиції боротьби з корупцією. Водночас можна констатувати, що він не вирішує проблеми попередження конфлікту інтересів у діяльності членів парламенту.

Загальний обов'язок уникнення конфлікту інтересів у діяльності народних депутатів України визначено нормами статті 79 Конституції України, де вказано, що перед вступом на посаду народні депутати України складають присягу, якою зобов'язуються дбати про благо Вітчизни і добробут українського народу та виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників.

Закон України «Про запобігання корупції» визначає такі поняття: «потенційний конфлікт інтересів» як наявність в особи приватного інтересу у сфері, у якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість ухвалення нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень та «реальний конфлікт інтересів» як суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість ухвалення рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень [2, ст. 1]. При цьому не вказано, за яких умов потенційний конфлікт інтересів переходить у стадію реального («наявний» приватний інтерес входить у «суперечність» із представницькими повноваженнями). До того ж у Законі вказано, що правила врегулювання конфлікту інтересів, який виникає в діяльності окремих категорій осіб, зокрема народних депутатів України, мають визначатися законами, які регулюють статус відповідних осіб та засади організації відповідних органів [2, ч. 1, ст. 35]. Тобто мова йде про Закони України «Про статус народного депутата України» [11] та «Про Регламент Верховної Ради України» (далі – Регламент) [12].

У першому відсутні поняття потенційного/реального конфлікту інтересів, лише вказано на «непустимість» використання депутатського мандата всупереч загальноновизаним нормам моралі, правам і свободам людини й громадянина, законним інтересам суспільства і держави чи в особистих, зокрема корисливих, цілях [11, ст. 8]. За порушення цих вимог жодні санкції не передбачені.

У Регламенті разом із поняттями потенційного/реального конфлікту інтересів вживається поняття «конфлікт інтересів», який не має правового визначення. Так, у статтях 31-1 та 37 зазначено, що в разі наявності «конфлікту інтересів» народний депутат має публічно про нього оголосити перед обговоренням відповідного питання на пленарному засіданні та перед голосуванням. Окрім того, у разі можливості виникнення реального чи потенційного конфлікту інтересів народний депутат не може бути обраний до складу тимчасової спеціальної комісії [12, ст. 85] та тимчасової слідчої комісії [12, ст. 87]. Про потенційну можливість такого конфлікту інтересів народний обранець має повідомити сам.

Жодних обмежень у зв'язку із наявністю потенційного/реального конфлікту інтересів у діяльності депутата як члена парламентського комітету не вказано ні в Регламенті, ні в Законі України «Про комітети Верховної Ради України».

Водночас у ч. 2 ст. 35 Закону України «Про запобігання корупції» вказано, що в разі виникнення реального/потенційного конфлікту інтересів у посадової особи, яка входить до складу колегіального органу (комітету, комісії, колегії тощо), вона не має права брати участь в ухваленні рішення цим органом. Про конфлікт інтересів такої особи може заявити будь-який інший член відповідного колегіального органу або учасник засідання, якого безпосередньо стосується питання, що розглядається. Якщо неучасть посадової особи в ухваленні рішень цим органом приведе до втрати правомочності колегіального органу, участь такої особи в ухваленні рішень має здійснюватися під зовнішнім контролем. Рішення про здійснення зовнішнього контролю приймається відповідним колегіальним органом.

Як видно із попереднього аналізу, українське законодавство в питанні попередження конфлікту інтересів серед депутатського корпусу потребує синхронізації та чіткішого визначення санкцій за його порушення. Адже, як зазначає Голова українського відділення Transparency International О. Хмара: «... більшість парламентарів живуть у постійному конфлікті інтересів» [13].

Наведемо один приклад. У складі VII та VIII скликань Верховної Ради України членом Комітету з питань аграрної політики та земельних відносин є народний депутат Г. Бобов. На момент обрання він обіймав посаду генерального директора ТОВ «Панда» – компанії, що контролює групу цукрових заводів у Черкаській області і є одним із най-

більших виробників цукру в країні. Окрім того, як зазначено в автобіографії, з 2007 року він входить до складу президії всеукраїнської профільної організації «Укрцукор». Як показує аналіз законодавчих ініціатив члена парламенту, він двічі у VIII скликанні парламенту виступав як автор/співавтор законопроектів, спрямованих на підтримку цукрового бізнесу: «Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» (щодо встановлення стимулів для збереження і розвитку цукрової галузі України)», «Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру». Відповідні ініціативи не були ухвалені, проте це лише один із прикладів латентного конфлікту інтересів у парламентській діяльності. І це стосується не лише членів аграрного комітету, які, за словами народного депутата Лещенка, у більшості своїй є родичами та менеджерами сільськогосподарських олігархів [14], а Верховної Ради України в цілому.

Висновки. Єдиних стандартів у питанні декларування інтересів членами парламенту немає. У різних країнах Європи ця проблема врегульовується по-різному як із позиції змістового наповнення, так і з позиції правової форми.

Науковці виділяють дві загальні моделі регулювання питання: 1) «запобігання конфлікту інтересів» (притаманний країнам сталої демократії), яка робить акцент на розкритті потенційно корупціогенних інтересів члена парламенту шляхом встановлення чітких орієнтирів доброчесної поведінки та запровадження реєстру приватних інтересів; 2) «запобігання незаконному збагаченню» (притаманний посткомуністичним країнам), у фокусі якої розкриття активів членів парламенту та їх родин, встановлення інституційного та процесуального контролю за рівнем добробуту посадовців, виявлення фактів приховування та розкрадання активів. Проте сьогодні існує тенденція до поєднання елементів двох моделей у межах національного законодавства.

В Україні у жовтні 2016 року пройшла перша кампанія з публічного декларування активів. Рано робити висновки, наскільки дієвим буде цей інститут, але можна констатувати, що він не вирішує проблеми попередження конфлікту інтересів у діяльності членів парламенту.

Аналіз українського законодавства засвідчує потребу синхронізувати норми законів, які визначають основи діяльності парламенту в частині запобігання конфлікту інтересів. Також загальне антикорупційне законодавство потребує уточнення і деталізації в контексті парламентської практики. Пропонується встановити правовий обов'язок члена парламенту реєструвати власні інтереси та інтереси членів родини, які з великою ймовірністю можуть впливати на об'єктивність його дій та голосувань. Механізм реєстрації, адміністрування реєстру та

механізми парламентського і громадського контролю за додержанням законодавства, на нашу думку, мають бути визначені у Регламенті.

Перспективним напрямком дослідження в частині удосконалення правових механізмів запобігання конфлікту інтересів у депутатській діяльності є, зокрема, питання розроблення та ухвалення правил доброчесної поведінки народних депутатів України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.
2. Про запобігання корупції : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
3. План дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244813273.
4. Ковриженко Д. Запобігання конфлікту інтересів та корупції в депутатській діяльності: досвід країн ЄС та пропозиції для України / Д. Ковриженко // Парламент. – К., 2011. – № 3. – С. 2–74.
5. R. Burdescu. Income and Asset Declarations: Tools and Trade-offs / R. Burdescu, G.J. Reid, S. Gilman, S. Trapnell. – Washington, DC : Stolen Asset Recovery (StAR)/World Bank, 2009. – 179 p.
6. The Code of Conduct and Guide to Rules Approved by The House of Commons on 13 July 2005. – London : The Stationery Office Limited, 2010.
7. Abgeordnetengesetz [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bundestag.de/htdocs_e/documents/legal/memlaw.pdf.
8. Anlage 1 – Verhaltensregeln für Mitglieder des Deutschen Bundestages [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bundestag.de/dokumente/rechtsgrundlagen/go_btg/anlage1.html.
9. О wykonywaniu mandatu posła i senatora. Ustawa z dnia 9.05.1996 r. // Dziennik Ustaw. – 2011. – № 117. – Poz. 676.
10. Zasady etyki poselskiej. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 lipca 1998 r. // Monitor Polski. – 1998. – №24. – Poz. 338.
11. Про статус народного депутата України : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>.
12. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>.
13. Корупція і відмивання коштів: буденна річ для Верховної Ради? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/news/media-about-us/5567.html>
14. Лещенко С. Смотрящие БПП заменили смотрящих Януковича [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/leschenko/582c059182d1b/>

Наумкіна С.В., Трач А.С.

Перерозподіл політичних ресурсів сучасної України як відображення взаємодії політичних сил

УДК 321: 323.3

Наумкіна С.В.,
доктор політичних наук,
професор, завідувач кафедри
політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені
К.Д. Ушинського»

Трач А.С.,
кандидат політичних наук

Статтю присвячено проблемам концептуалізації пострадянських політичних трансформацій в Україні. Подано огляд співвідношення тенденцій до поліцентричності та моноцентричності політичного режиму. Проаналізовано еволюцію розстановки сил у владній еліті України.

Ключові слова: поліцентричність, моноцентричність, фрагментація, еліти, політичний режим, політичні ресурси, неопатримоніалізм, патримоніально-бюрократична держава.

Статья посвящена проблемам концептуализации постсоветских политических трансформаций в Украине. Дан обзор соотношения тенденций к полицентричности и моноцентричности политического

режима. Проанализирована эволюция расстановки сил во властной элите Украины. Ключевые слова: полицентричность, моноцентричность, фрагментация, элиты, политический режим, политические ресурсы, неопатримониализм, патримониально-бюрократическое государство.

The article is devoted to problems of conceptualization of post-Soviet political transformations in Ukraine. A review of trends towards polycentric or monocentric political regime is given. The evolution of the balance of forces in the ruling elite of Ukraine is being analysed. Key words: polycentric, monocentric, fragmentation of the elite, political regime, political resources, neopatrimonialism, patrimonial and bureaucratic state.

Трансформації політичних режимів є одним із домінуючих напрямів у порівняльній політології. Цим процесам на пострадянському просторі присвячено досить багато робіт. Зокрема, над цією проблемою працюють зарубіжні науковці – Л. Вей, В. Гельман, А. Кинев, М. Макфол, О. Мельвіль, М. Олкотт, Є. Уїлсон, Д. Фурман, Г. Хейл та інші. Серед вітчизняних дослідників варто назвати О. Долженкова, А. Колодій, М. Михальченка, О. Романюка, Ф. Рудича, О. Фісуна та ін.

Значна частина літератури щодо пострадянських режимних трансформацій лежить у руслі транзитологічної традиції, закладеної Д. Растроу, Г. О’Доннеллом, Ф. Шміттером. Відповідно, увага, як правило, концентрувалася на форматі переходу та проблемі режимної консолідації. Водночас аналіз міжелітних відносин як характеризуюча риса політичного режиму нашої держави перебував у центрі уваги лише поодиноких науковців, серед яких – В. Карлова, І. Лопушинський, О. Манолій, А. Побочий та ін. Таким чином, цей аспект потребує подальших досліджень.

Метою статті є визначення динаміки політичного режиму пострадянської України з урахуванням розстановки політичних сил та впливу їх на подальший перебіг подій.

Виклад основного матеріалу. Політичний режим – одна з проблематичних категорій політичної науки. Незважаючи на те, що зміст концепту досить прозорий, існує кілька варіантів його використання. Однак політичний режим представляється найбільш зручною категорією для окреслення діючих правил політичних взаємодій і балансу сил елітних груп.

Ступінь концентрації влади використовувався для типології гібридних режимів «сірої зони» Т. Карозерса – «домінуючої влади» і «безформного плюралізму» [1]. Рівний розподіл ресурсів розгля-

дається як умова демократизації, верховенства права, боротьби за правилами. А домінування однієї сили в певному просторі сприяє монополізації патрональної мережі [2].

Політичні лідери України з початку надбання нею незалежності у 1991 році почали гру на темі регіональних розколів, що і стало основою їх подальшого ідеологічного ресурсу. Таким чином, результатом переходу за домінування інсайдерів стала департизація політичного процесу і вимушене заміщення ідеологічного ресурсу патрональними мережами і риторикою, що експлуатує регіональні відмінності.

Конституція внаслідок відмінності позицій президентів (Л. Кравчука, а потім Л. Кучми) і Верховної ради була прийнята тільки 28 червня 1996 року. Відповідно, вона закладала конфліктні норми поділу повноважень. Її формат став результатом компромісу панівної еліти зі слабкими фракціями лівих партій, блоків регіональних еліт, а також правих, що апелюють до національної та європейської ідеї.

Конкурентний баланс повноважень резонував із фрагментацією. Промислові групи в союзі з місцевими елітами мали можливість апелювати до регіональних ідентичностей. Формуванню президентського картелю перешкоджав етнокультурний розкол. Так, перехід до незалежності України завершився оформленням режиму конфліктного поліцентризму.

Значимість парламенту в політичній системі та змішана електоральна формула його обрання сприяли партизації політичного процесу й увазі до партій з боку регіональних фінансово-промислових еліт, які просували своїх представників на державні посади в обмін на електоральні послуги. Невисокий бар’єр – 4% і регіональне дроблення еліт підтримували фрагментацію. Лише 2000 року

президенту вдалося сформувати стійку більшість. Велика кількість прем'єр-міністрів у політичній історії України стала прямим наслідком конфліктного інституційного дизайну – подвійної підзвітності уряду. Причому ініціатором звільнень виступав зазвичай сам президент, який побоювався зростання впливу прем'єр-міністра. Політичний режим коливався між конфліктним поліцентризмом і картельним моноцентризмом, зацікавлені групи могли вибирати між підтримкою різних сил і формуванням у ВР залежних фракцій для отримання бонусів від коаліцій. Очікування щодо успіху панівної еліти не були настільки сильні, щоб замикаєти на неї всі мережі. Спроби президента схилити баланс сил на свою користь за допомогою референдуму були заблоковані. На цьому тлі опозиція активно використовувала неконвенціональні стратегії протесту і масові демонстрації, на що правляча еліта відповідала неконвенціональними стратегіями тиску [3].

На виборах 2002 року до ВР лівий блок виявився переможеним електоральними машинами регіональних еліт. Локальні мережі в низці регіонів контролювалися кількома партіями великих підприємців, чий очікування щодо успіху Кучми стали вже більш обґрунтованими завдяки формуванню блоку влади «За Єдину Україну!». У роздробленій ВР більшість в союзі з СДПУ(О) отримали представники цього блоку, в основному одномандатники. У сталому картельному моноцентризмі патрональні мережі поширювалися вже не на окремих великих олігархів, як в перший термін, а на найбільші ФПГ держави. Ставленники цих ФПГ і пов'язаних з ними партій обіймали ключові посади в державному апараті. Відбулося поглинання держави (statecapture) володарями ключового ресурсу.

Однак «криза наслідування» сприяла невизначеності очікувань низки зацікавлених груп та їх готовності підтримати конкурентний проект, що в підсумку привело і до невизначеності результату. Політична криза початку 2000-х і вуличні протести опозиції, що супроводжували оформлення президентського картелю, підірвали очікування щодо успіху «єдиного кандидата» від влади. У цій ситуації панівна еліта воліла піти на передачу президентського поста одному з інсайдерів і конституційну реформу з перерозподілу повноважень на користь парламенту і прем'єр-міністра («політреформу»).

Високі ставки протистояння двох рівних за силою фаворитів прем'єра В. Януковича та експрем'єра В. Ющенко сприяли цінності союзників і розростання коаліцій. Кандидату об'єднаної опозиції В. Ющенку знадобилася підтримка не тільки його блоку «Наша Україна», а й вкорінених в партійній системі Блоку Юлії Тимошенко (БЮТ) і Соціалістичної партії України, а також низки вихідців із панівної еліти і великих підприємців, що поступалися, однак, за фінансовою міццю картелю панівної еліти.

У підсумку президентські вибори в 2004 році вилилися в силове протистояння еліт, так звану «Помаранчеву революцію». Не визнавши перемогу В. Януковича у другому турі, В. Ющенко мобілізував масову підтримку. За підсумками торгу сторін Верховний Суд призначив «переголосовання» другого туру, а ВР прийняла поправки, що обмежували конституційні можливості президента за рахунок посилення ВР і прем'єра. Внаслідок конституційних поправок до весни 2006 року після скликання нового складу Ради президент позбувся безпосереднього контролю над урядом і втратив велику частину виконавчих повноважень, у тому числі повноваження щодо призначення і контролю кабінету. Виникла сильна фігура прем'єра, що спирається на більшість у ВР.

Посилення ВР і затверджений ще при Л. Кучмі перехід до пропорційної формули парламентських виборів зміцнили партизацію політичного процесу. Партії стали головним каналом доступу до виконавчої влади. Підвищення ставок парламентських виборів сприяло консолідації партійної системи, незважаючи на зниження загороджувального бар'єра до 3%. Спочатку висока фрагментація еліт, вкорінена в партійній системі, інституціональні стимули посилення партій, доступність риторики культурно-територіального розколу перешкоджали консолідації еліт навколо одного центру. У результаті патрональні мережі з електоральними машинами були консолідовані основними гравцями.

Роздвоєність виконавчої влади та міжелітні розбіжності перешкоджали злиттю БЮТ і «Нашої України» і формуванню єдиної «партії влади». Уже до осені 2005 року стався розрив В. Ющенко і Ю. Тимошенко, і «революційний уряд» на чолі з Ю. Тимошенко було замінено «технічним» кабінетом Єханурова. Пізніше нову панівну групу покинула низка тактичних союзників, які при посиленні у 2006 році В. Януковича перейшли на його сторону.

Зниження фрагментації еліт зменшило можливості президента контролювати ситуацію за допомогою маневрування. Консолідація партійної системи і ефекти прем'єрсько-президентської форми правління з захищеним парламентом привели до появи декількох вето-гравців, які могли блокувати силові стратегії і претензії однієї зі сторін на домінування.

Режим захищеного поліцентризму фактично підтримувався внаслідок непевності перемоги президента В. Ющенко і відсутності у нього стійкої підтримки парламенту. Після переходу до пропорційної електоральної формули і консолідації партійної системи політична еліта України стала менш фрагментованою.

Це стало причиною порівняно демократичного переходу влади до лідера опозиції В. Януковича на виборах 2010 року. Проте ним був відразу взятий курс у бік моноцентризму. Рішенням Конституцій-

ного Суду України було відновлено чинність Конституції від 28 червня 1996 року, а з Регламенту Верховної Ради вилучили главу «Парламентська опозиція».

Склалася конфігурація конституційно обмеженого моноцентризму. Парламент зберіг відносно самостійний статус, навіть попри формування картельної пропрезидентської більшості. Фрагментація режиму підтримувалася союзом регіональних еліт з політичними брокерами.

Після президентських виборів 2010 року та формування пропрезидентської більшості парламентська опозиція практично була позбавлена можливостей впливу на законодавчий процес, значно обмежені її можливості в реалізації контрольної та інших функцій Верховної Ради.

Вибори депутатів Верховної Ради України в 2012 році лише посилили контроль президента над законодавчою владою і, як наслідок, можливості виконавчої вертикалі влади, що привело до нівелювання ролі опозиції в центральних органах влади.

Отже, період 2010–2013 рр. можна назвати часом жорсткої конфронтації між опозицією та владою з тотальним політичним домінування останньої. Такий перехід до штучного моноцентризму викликав нове звернення опозиції до «вуличної» альтернативи. Президентське правління П. Порошенка, що постало внаслідок революційних подій 2014 року, характеризується поверненням до ситуації поліцентризму, про що свідчить поновлення дії конституційної реформи і підсумки парламентських виборів 2014 року, що значно посилили фрагментацію парламенту.

І тому стверджувати, що Україна йде шляхом подальшої демократизації, на превеликий жаль, дуже варто. Не кожен дослідник готовий назвати подібний режим демократією. Як вже зазначалося, Т. Карозерс називає країни, у яких політичний транзит стагніював в проміжному стані між демократією і авторитаризмом, «сірою зоною», а більшість вітчизняних дослідників, висловлюючи свою згоду з Т. Карозерсом, характеризує український політичний режим як квазидемократичний з наступними притаманними йому рисами: легітимізація режиму базується на поєднанні формальних демократичних принципів з поверненням до підданської психології та політичної культури; рівень практичного використання демократичних процедур варіюється; режим є олігархічним і спирається не на державну партію, а на «партію влади»; служби державної безпеки використовується для захисту інтересів правлячої олігархії, у тому числі проти її економічних і політичних опонентів.

Дефіцит демократії зумовлений тим, що демократичні механізми (наявність опозиції, елементи незалежного громадянського

суспільства, регулярні вибори і демократичні інститути) не є репрезентативними.

Також у зв'язку з визначенням політичного режиму незалежної України можна звернутися до теорій українського вченого О. Фісуна, який вважає застосовним поняття «неопатримоніалізм» (відповідно до термінології Ш. Ейзенштадта). У цьому випадку береться за основу поняття «патримоніалізму», що використовується М. Вебером. М. Вебер мав на увазі авторитарний режим, за якого лідер сприймає адміністрацію і силові структури як свої інструменти влади. За такого режиму неформальні механізми переважають над безособовими формальними (бюрократичними) [4]. О. Фісун, а також російська вчена К. Малигіна схильні називати неопатримоніальною патримоніально-бюрократичну державу, у якій неформальні (патримоніальні) і формальні (бюрократичні) механізми розділені де-юре, але де-факто співіснують і є взаємозамінними [5]. Неопатримоніалізму притаманні дві базові риси: клієнтелізм і патронаж. Підкреслюються відмінності цих понять: клієнтелізм передбачає політичну підтримку в обмін на індивідуальну вигоду (наприклад, пропозиція або збереження роботи в обмін на голоси), у той час як патронаж – це забезпечення політичної підтримки цілої групи в обмін на колективну вигоду (наприклад, будівництво доріг, шкіл і т. ін.). Необхідно розуміти, що не мається на увазі повне переважання неформальних правил. Мова йде про те, що кордони між формальними і неформальними механізмами розмиті, і формальні правила є панівними лише до певного ступеня. У результаті, як вказує П. Д'Аньєрі, виникає не «правова держава», а «інструментальне управління правом», по-іншому зване «політикою з позиції сили», що неминуче призводить також до корупції. Подібну позицію поділяє і низка вітчизняних дослідників.

Теорія неопатримоніалізму органічно та доцільно поєднується з теоріями «делегованої демократії» Г. О'Доннелла і «неліберальної демократії» Ф. Закарії і дає змогу пояснити ситуацію, що склалася в незалежній Україні.

А. Мельвіль називає державну спроможність передумовою демократизації, а найважливішою характеристикою державної спроможності є, на його думку, якість інститутів. Дослідник узагальнює висновки А. Пшеворського і Дж. Хеллмана щодо причин стагнації демократичного транзиту. Проблема таких режимів полягає у виникненні так званої «долини транзиту»: неможливість продовжувати демократичні реформи через різке погіршення соціально-економічного становища населення. Причиною подібної стагнації є небажання еліт, що успішно взяли участь у перерозподілі власності, змінювати досягнутий статус-кво. Отже, у цих еліт відсутні мотиви для підвищення якості інститутів,

що приводить до неможливості побудувати консолідовану демократію.

Висновки. Таким чином, із позиції розстановки сил та взаємовідносин всередині владної еліти можна зробити висновок про наявність фундаментальних факторів фрагментації еліт, зокрема, сильної регіоналізації політичного життя та політичної конкуренції впливових бізнесових груп. Спроби руху в бік моноцентричного режиму завжди відбуваються у нелегітимній формі, навіть за чинними внутрішньосистемними правилами, та породжують масовий протест. Таким чином, український політичний режим, попри всі коливання, тяжіє до поліцентризму.

І якщо брати до уваги варіанти можливого розвитку політичних режимів в країнах, подібних Україні, які залежать від цілей і ресурсів конкретних політичних сил і взаємодії між ними, то утворення інституційної архітектури майже завжди відображає існуючий баланс сил, внаслідок чого велике значення надається опозиції, здатній впливати на процес перетворень. Тому під час руйнування авторитарного режиму можуть виникнути різні конфігурації політичних сил, ресурсів і цілей, і не кожна з них сумісна зі

встановленням демократичного режиму. Перерозподіл політичного ресурсу під час децентралізації може деякою мірою наблизити Україну до європейських стандартів публічної політики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Carothers T. The End of Transition Paradigm / T. Carothers // *Journal of Democracy*. – 2002. – Vol. 13. – № 1. – P. 5–21.
2. Фисун А. Постсоветские неопатримониальные режимы: генезис, особенности, типология / А. Фисун // *Отечественные записки*. – 2007. – № 6. – С. 8–28.
3. Хейл Г. Президентский режим, революция и демократия / Г. Хейл // *Pro et Contra*. – 2008. – № 1. – С. 6–21.
4. Darden K. Blackmail as a Tool of State Domination: Ukraine Under Kuchma / K. Darden // *East European Constitutional Review*. – 2001. – № 2–3. – P. 67–71; Darden K. The Integrity of Corrupt States: Graft as an Informal State Institution / K. Darden // *Politics and Society*. – 2008. – № 1. – P. 35–60.
5. Фисун О. Неопатримониализм проти демократії в Україні / О. Фисун // *Віче: Теоретичний і громадсько-політичний журнал*. – 2008. – № 17. – С. 4–7.
6. Malygina K. Ukraine as a neo-patrimonial state: understanding political change in Ukraine in 2005-2010 / K. Malygina // *Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*, 2010. – № 1. – P. 23–39.

Піддубний С.А.

Трансформація органів місцевого самоврядування в сфері сімейної політики у 2010–2016 рр.

Розглядається реформування органів місцевого самоврядування в питаннях здійснення Україною сімейної політики. Висвітлено проблеми адміністрування соціальної політики у регіонах в умовах реформи і децентралізації органів соціального захисту.
Ключові слова: органи соціального захисту, сімейна політика, органи місцевого самоврядування, децентралізація.

в умовах реформи і децентралізації органів соціальної захисту.

Ключевые слова: органы социальной защиты, семейная политика, органы местного самоуправления, децентрализация.

The author examines the principles of organization of local self-government in matters of implementation by Ukraine of family policy. Highlights administration issues of social policy in the region in terms of reform and decentralization of social protection.

Key words: social welfare agencies, family policy, local self-government.

УДК 321.015:364.075.2 (063)

Піддубний С.А.,
аспірант
Маріупольського
державного університету

Рассматривается реформирования органов местного самоуправления по вопросам осуществления в Украине семейной политики. Освещены проблемы администрирования социальной политики в регионах

Одним з актуальних завдань України в умовах імплементації Угоди про асоціацію є трансформація політичних інститутів. При цьому серед провідних напрямів реформування є децентралізація виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Законодавець передбачає, що місцеве самоврядування отримає реальні можливості для здійснення своїх повноважень. Разом із вирішенням комплексу питань (забезпечення гідного рівня освіти, охорони здоров'я, розвитку інфраструктури) на порядку денному стоїть питання підтримки сім'ї та молоді. Демографічна стагнація та стрімке падіння рівня життя в Україні робить важливою реалізацію положень сімейної політики не тільки на загальнонаціональному, а й на місцевому рівні.

Дослідженням проблеми розвитку системи органів соціального захисту в Україні займалися А. Балтачова, О. Березовська-Чміль, Ю. Борисова, В. Деріга [3], М. Їжа, О. Кіндратець, С. Корецька, М. Кравченко. Регіональний рівень державної сімейної політики та органи місцевого самоврядування досліджували О. Іляш [6], В. Брич, С. Миколюк [2]. Реалізацію державних програм на національному і місцевому рівні проаналізовано в роботах О. Макарової [9], Е. Лібанової. Проблемі реформування соціальної політики присвячені праці К. Арабаджи [1], О. Лазарева, В. Скуратівського, В. Трощинського, П. Ситника [15], А. Халецької. Попри велику кількість праць, присвячених реформуванню загального змісту соціальної політики в Україні, сьогодні існує потреба в аналізі трансформації державної сімейної політики в умовах децентралізації і посилення ролі органів місцевого самоуправління.

Метою статті є аналіз трансформації адміністративних і політичних механізмів та принципів діяльності місцевих органів, що здійснюють соціальну політику в галузі захисту сім'ї на сучасному етапі євроінтеграції України. Нашим завданням є розгляд політичного процесу зростання рівня

самостійності органів місцевого самоврядування у здійсненні сімейної політики та виявлення позитивних і негативних тенденцій децентралізації органів соціального захисту населення.

Стан українського суспільства вимагає докорінної зміни принципів діяльності органів соціального захисту. Вкрай важка ситуація, у якій опинилася більша частина населення нашої країни, зумовила необхідність переоцінки уявлень щодо механізмів здійснення соціальної політики [10, с. 105].

Державну сімейну політику України можна розглядати в широкому та вузькому політологічному розумінні. Згідно з вузьким підходом, сімейна політика – це допомога та послуги, спрямовані виключно на сімейну пару з дітьми або на самотніх батьків. Вузьке спрямування може включати такі компоненти, як грошова допомога, непряма державна підтримка, декретні відпустки, система установ по супроводу сім'ї. У широкому розумінні – це заходи держави для підтримки благополуччя сім'ї загалом. Це, зокрема, політика у сфері допомоги сім'ям з літніми людьми, політика зайнятості, сімейне законодавство, охорона здоров'я матері і дитини, просвітницькі заходи, гендерні ініціативи. Якщо говорити про сімейну політику як політичний процес, то його можна визначити як заходи держави та інших суб'єктів управління, які спрямовані на утвердження чи зміну сімейних відносин, сім'ї як соціального феномена та зумовлені політичною і суспільною ідеологією щодо сімейних цінностей [1, с. 86]. Держава реально впливає на рівень життя більшості сімей через створення належних або не належних соціально-економічних умов життя громадян.

Українська держава у 2010-х роках вже не може більше утримуватися від докорінної перебудови пострадянської системи соціального захисту, яка вичерпала свої суспільно-регулюючі можливості, і не в змозі виконувати функції соціальної держави ні в широкому, ані у вузькому розумінні сімейної політики.

Об'єктивною умовою реформування системи державної сімейної політики є непропорційний і несистемний розвиток органів соціального захисту сім'ї. За 25 років державотворення засновано велику кількість інстанцій правового і соціального захисту, супроводу, контролю, медіації сім'ї. В Україні постала гібридна система сімейного захисту, яка увібрала розрізнені компоненти всіх відомих в світі моделей державного соціального супроводу сім'ї, але не набула цілісності і структурованості, як у концептуальному, так і в управлінському вирішенні. Як результат, національна система сімейної політики виявилася неефективною у подоланні соціально-демографічної кризи і сформувала у населення позицію відчуження і утриманства. Ця неефективність також пояснюється розбалансованістю у діяльності центральних виконавчих органів та органів місцевого самоврядування. Тому у 2010-х роках набуло актуальності здійснення реформи органів соціального захисту в дусі децентралізації і структуризації, що принципово змінило основи діяльності органів місцевого самоврядування в сфері сімейної політики.

Реформа системи органів соціального захисту в Україні здійснюється з 2010 року, що передбачає перебудову, як організаційну, так і концептуальну. Перший етап реформування – адміністративний, що означає перехід від жорстко централізованої системи до саморегулюючої та адаптованої до регіональних потреб системи органів і установ соціального супроводу та допомоги населенню. Центральним органам залишається здійснення стратегічної і тактичної функцій, що має забезпечити загальнонаціональну перспективу розвитку сім'ї [10, с. 108]. Другий етап передбачав розширення мережі спеціалізованих на соціальному захисті органів самоврядування і надання їм фінансової автономії.

Однією з причин реформування системи соціального захисту на рівні місцевого самоврядування є її неефективність у питанні надання соціальних послуг. Виконавча влада скерувала зусилля у сфері адміністративно-організаційної перебудови системи органів соціального захисту на створення конкурентного ринку надання соціальних послуг, що насамперед могло бути досягнуто лише за умов надання права територіальним об'єднанням громадян безпосередньо здійснювати господарську діяльність у сфері надання соціальних послуг, запровадження механізму соціального замовлення, деінституалізації інтернатних закладів, закладів опіки і пожиттєвого догляду [17]. Відбувалася перебудова як структури, так і принципів діяльності органів місцевого самоврядування і центрального виконавчого апарату, що здійснює соціальну і сімейну політику.

Україна у 2010–2014 рр. здійснювала соціальну політику в умовах фінансового дефіциту місце-

вих бюджетів, що спричинено як загалом економічними негараздами, так і відсутністю податкових джерел для формування фондів і бюджетів органів місцевого самоврядування та надмірну фіскальну діяльність центральних органів. Держава як розпорядник коштів не завжди об'єктивно розподіляє субвенції з центрального бюджету на місцеві потреби. Тому громада залишалася сам на сам з сімейно-демографічними проблемами регіонів. Як наслідок, установи і органи соціального спрямування демонструють сьогодні низький рівень адресності в наданні соціальної підтримки та допомоги населенню. Не останнім показником роботи означених органів як на загальнодержавному, так і місцевому рівні є нераціональність розподілу і використання виділених на сферу соціального захисту бюджетних коштів. Отже, склалася потреба у тому, щоб втручання держави в справи соціального захисту отримало форми достойного фінансування, розумного адміністрування та організаційно збалансованого управління [7]. Місцеві органи та їх виконавчі служби створюють умови для ініціатив громади, використовують методи інноваційної політики, враховуючи, перш за все, людський фактор у розбудові оновленої системи соціальних служб.

Оцінюючи хід реформи, зазначимо, що наразі продовжується процес її здійснення. У більшості регіонів було проведено реорганізацію органів соціального захисту. Замість старої, заплутаної у підпорядкуванні різним галузевим міністерствам системи, заснована більш дієва організація роботи органів і установ соціальної служби. У 2012–2013 рр. в обласних державних адміністраціях були проведені організаційні зміни. Департаменти, їх відділи та управління були виведені з підпорядкування таких міністерств, як Міністерство молоді та спорту України, Міністерство освіти і науки України тощо та введені до складу Міністерства соціальної політики України (далі – Мінсоцполітики). Міністерство при цьому провело роботу з уніфікації системи установ. В адміністраціях областей і районів були ліквідовані відділи сім'ї і молоді, спорту, натомість були створені нові відділи соціальної роботи:

- соціального захисту населення;
- соціального страхування;
- із питань багатодітних сімей, матерів-героїнь;
- із питань молоді;
- протидії насильству і незаконної торгівлі людьми;
- гендерних питань;
- із питань опіки й усиновлення.

Усі перелічені відділи або управління повинні підпорядковуватися Департаменту соціального захисту населення та бути його структурними підрозділами. З 2012 року розпочався процес переходу органів соціального захисту з підпорядкування

голови обласної державної адміністрації до виконавчих комітетів обласних, районних, міських, районних у містах рад. Цей процес не завершений і сьогодні. Неможливість завершити реформу полягає у відсутності загальноприйнятої концепції соціальної політики, реалізованої у правовому регулюванні соціальної сфери. На думку І. Оксьома, спроби розроблення наукових засад соціального захисту сім'ї в Україні є спонтанні і розрізненні через відомчі суперечності і конкуренцію різного рівня органів центральної і місцевої влади [10, с. 106].

На прикладі Донецької обласної державної адміністрації спостерігаємо недосконалість адміністративної реформи органів соціального захисту у 2010–2014 рр. Замість створення єдиного департаменту соціального захисту, до складу якого повинні були увійти відділи з питань сімейної політики, було збережено попередній устрій з дублюючими одне одного обласними державними структурами: Департамент соціального захисту населення, Управління в справах сім'ї і молоді, Служба у справах дітей. Проблемним є те, що Управління у справах сім'ї та молоді є підзвітне та підконтрольне одночасно Міністерству соціальної політики України та Міністерству молоді і спорту України [11]. Це створює недоречні в ході децентралізації труднощі підзвітності органів соціального захисту, непрозорість розподілу державного асигнування.

Проблемним залишається і те, що в структурах місцевого самоврядування Донецької області сімейна політика як вектор соціальної політики не є провідним. Перевагу у здійсненні і фінансуванні мають питання молоді, спорту, протидії насильству, туризму, загального соціального забезпечення. Якщо розглядати районний і міський рівень організації роботи органів соціального захисту, то в більшості комунальні органи з питань сім'ї (відділи, управління, департаменти, сектори) підпорядковані саме органам місцевого самоврядування.

У місті Маріуполі Донецької області виконавчий комітет Маріупольської міської ради має відділ у справах сім'ї та молоді, який одночасно керується у своїй діяльності рішеннями і рекомендаціями Мінсоцполітики України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства молоді і спорту України. Це створює непотрібні адміністративні перешкоди у роботі структури.

Наприклад, питання багатодітних сімей у м. Маріуполі станом на 2016 рік є одночасно компетенцією управління служби з питань дітей, територіальних центрів соціальної служби, відділу у справах сім'ї і молоді, відділу з гуманітарних питань, а якщо ця сім'я має статус внутрішньо переміщених осіб, то додається соціальна служба з питань тимчасових переміщених осіб. Кожна з цих інстанцій проводить правовий та соціальний супровід сім'ї з одних і тих питань, що вимагає від держави більше фінансування на утримання цих

організацій, так і більше клопотів для людей, які збирають документи для отримання пільг.

Основними напрямками діяльності відділу у справах сім'ї і молоді Маріупольської міської ради з питань сімейної політики є:

- реалізація державних і регіональних програм у сфері сім'ї;
- співробітництво з державними органами, органами місцевого самоврядування у питаннях сімейної політики;
- робота з багатодітними сім'ями, облік та надання посвідчень статусу багатодітної родини;
- організація і проведення проектів, виготовлення соціальної реклами з підтримки сім'ї;
- участь у супроводі сімей, які отримують державну допомогу [14].

Проаналізувавши зазначені напрями, ми можемо акцентувати увагу, що більшість напрямків діяльності відділу перебувають у площині інформаційного супроводу соціальної політики, але ніяк не практичного її здійснення. Така сама ситуація спостерігається і у всій Україні. Мінсоцполітики України, звітуючи про реалізацію Державної цільової програми підтримки сім'ї до 2016 року, у регіонах фіксує переважання інформаційних кампаній, круглих столів, семінарів, а також культурно-масових заходів, спрямованих на підвищення цінності сім'ї в суспільстві та підвищення ролі батьків у вихованні дітей [19].

Декларативність діяльності органів місцевого самоврядування пояснюється тим, що більшість функцій передано до органів соціального захисту, соціального страхування, служб з протидії насильству, торгівлі людьми, центрів соціальних служб для сімей, дітей і молоді міста і районів, які є структурними підрозділами центральних органів виконавчої влади. Як наслідок, держава продовжує утримувати велику та громіздку систему органів соціального захисту, яка дублюється на рівнях державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Одним із основних напрямів державної сімейної політики залишився процес створення єдиної соціальної інфраструктури з метою обслуговування сім'ї [3, с. 81]. Внаслідок цього міста, райони і області забезпечувалися великою кількістю служб і високим відсотком соціальних працівників відносно населення. Але реальне соціальне обслуговування населення залишається на низькому рівні і відірване від його реальних потреб. Система адміністрування пільг та обліку категорій громадян, які мають право на отримання пільг, залишається складною, що створює умови для великої кількості зловживань владою [8]. Це породжує у суспільстві негативне сприйняття держави як гаранта соціальної справедливості. Відчуження народу від влади, на думку І. Телилим, стає зручним об'єктом для політичних спекуляцій і підґрунтям для приходу

до влади популістів та людей із корисливими намірами [18, с. 190].

Зі зміною політичної влади на тлі суспільно-політичної кризи в Україні у 2014–2015 рр. реформа системи соціального захисту отримала інше організаційно-фінансове оформлення змісту, а саме набула форми децентралізації. Разом зі збільшенням фінансової самостійності органів місцевого самоврядування, держава прискорила процес передачі своїх функцій громаді. Позитивним моментом цього є залучення все ширших верств населення у соціальну роботу на різних умовах, зокрема, добровільній та волонтерській, підвищення активності і відповідальності як пересічних громадян, так і фахівців, подальша професіоналізація соціальної роботи. Негативним є відсутність повноцінного фінансування та недостатнього організаційного, кадрового та матеріального забезпечення соціальної роботи із сім'ями. Як вважає Ш. Рамон, це пов'язано із загальними для Східної Європи процесами декомунізації системи соціального супроводу сім'ї і здійснення соціальної роботи [13, с. 9].

Після 2015 року органи місцевого самоврядування отримали значні фінансові важелі в реалізації місцевої і регіональної політики, більшість галузевих структурних підрозділів стала більш самостійною в ухваленні рішень та виборі напрямів реалізації загальнодержавних програм. Децентралізація виконавчої влади у сфері соціальної політики набула пріоритетного напрямку у плані роботи Мінсоцполітики України на 2016 рік. Відомство запланувало подальшу передачу функцій центральних органів влади з реалізації соціальних програм на місцевий рівень. Велика увага зосереджується на розбудові соціальних органів новостворених об'єднань територіальних громад із надавання соціальних послуг за місцем проживання. Проблемним залишається запровадження нової моделі соціального захисту у сільській місцевості [5].

Кабінет Міністрів України і профільне міністерство у 2015–2016 рр. продовжило роботу над проектом Закону України «Про соціальні послуги». У системі надання соціальних послуг планується збільшити врахування потреб населення різних адміністративно-територіальних одиниць із взаємодією всіх суб'єктів системи надання соціальних послуг [12]. Не останнім фактором зміни принципу організації діяльності органів місцевого самоуправління у сфері надання соціальної допомоги сім'ї є прийняття (2015 р.) та початок реалізації (2016 р.) нової адміністративно-територіальної реформи, яка оснований на добровільному об'єднанні територіальних громад [4]. Нові адміністративно-територіальні одиниці ще не набули свого повноцінного оформлення в системі управління. Територіальне об'єднання має так само створювати виконавчі

комітети своїх територіальних рад, що приведе до ліквідації старих сільських, селищних, міських і районних служб і управлінь з питань соціального захисту у справах сім'ї, молоді і дітей. Ця оптимізація і уніфікація повинна подолати в майбутньому подвійну звітність органів соціального захисту, дублювання функцій і обов'язків, розширити участь громади у вирішенні більш актуальних для неї соціально-демографічних проблем з урахуванням власне її інтересів.

Разом із незакінченою адміністративно-територіальною реформою, як стверджує О. Стефанова, вимальовується нова необхідність перед центральною владою і органами місцевого самоврядування, а саме залучення до координації не тільки донорів, а й недержавних організацій, що є важливим елементом соціально-економічного та територіального вирівнювання регіонів і громад в умовах виконання Європейської соціальної хартії, Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [16].

Внаслідок процесу реформування соціальної сфери і перебудови принципів діяльності органів місцевого самоврядування у 2010–2016 рр. утворився вакуум управлінської вертикалі, спричинений руйнуванням традиційної системи жорсткого підпорядкування. Органи місцевого самоврядування (відділи, управління, департаменти) стали більш самостійними, а центральні органи стали залежними від виконавчої дисципліни органів у громадах. Це простежується у питаннях вирішення житлової проблеми, оздоровлення, освіти та супроводу членів сімей.

Отже, основними принципами роботи органів місцевого самоврядування у сфері здійснення сімейної політики України є реалізація положень Державних і цільових програм з підтримки сім'ї, діалог центральної і місцевої влади, громади, інформаційний та просвітницький супровід виконання державою соціальних гарантій і дотримання соціальних стандартів. Зазначені принципи організації роботи недостатньо ефективні у вирішенні соціальних проблем сучасної української сім'ї. Органи місцевого самоврядування залишаються неефективними структурними елементами влади у питанні соціального захисту, які лише ведуть облік і спостереження за сім'ями, що опинилися в складних життєвих обставинах.

Альтернативою малоефективній адміністративній реформі соціальної політики 2010–2016 рр. є впровадження концептуально нової моделі та механізму соціальної і сімейної політики в умовах формування нової адміністративно-територіальної системи об'єднаних територіальних громад. В Україні мають бути створені та впроваджені нові суспільно-політичні інституції соціального захисту, а саме: запровадження патронатної, адресної соціальної допомоги та супровід сім'ї на тлі лікві-

дації державної монополії в соціальній політиці і реалізація ідеї перетворення декларативного місцевого самоврядування в діючу систему самообслуговування об'єднань територіальних громад.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арабаджи К.Г. Державна сімейна політика в Україні в умовах соціальних реформ / К.Г. Арабаджи // Держава та регіони. Серія «Державне управління», 2014. – №1(45). – С. 84–88.
2. Брич В.Я. Формування соціальної регіональної політики / В.Я. Брич, С.М. Миколіук // Вісник Прикарпатського університету. Економіка, 2014. – Вип. X. – С. 27–30.
3. Деріга В.В. Соціальна і гуманітарна політика : [навчальний посібник]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – 178 с.
4. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 13 січня 2016 р. № 157-19 // Відомості Верховної Ради України. 2015. – № 13. – С. 91 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
5. Звіт Міністра соціальної політики України Павла Розенко від 23 грудня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua/document/248687735/Rozenko-zvit2015.pdf.
6. Іляш О. Трансформації системи соціальної безпеки України: регіональний вимір : [монографія] / О.І. Іляш. – Л. : ПАІС, 2012. – 592 с.
7. Камаєва В. До питання про діалектичний взаємовплив соціальної політики та соціальної роботи / В.В. Камаєва // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, 2006. – № 56. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_58/Kamajeva.htm.
8. Кошин Р. Реформування системи соціального захисту в Україні / Р. Кошин // Науковий блог НаУ «Острозька Академія». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naub.ua.edu.ua/2015/reformuvannya-systemy-sotsialnoho-zahystu-v-ukrajini/>.
9. Макарова О. Соціальна політика в Україні : [монографія] / О.В. Макарова ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 244 с.
10. Оксьом І. Адміністративно-правовий механізм соціальної політики в державі / І. Оксьом // Підприємство, господарство і право. – 2005. – № 8. – С. 105–108.
11. Положення про управління у справах сім'ї та молоді донецької обласної державної адміністрації.

Розпорядження голови Донецької обласної державної адміністрації від 30 квітня 2013 р. № 232 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://donmolod.gov.ua/component/content/article/1-2010-04-11-22-17-49/1313--l-2013-2017r.html>.

12. Проект Закону України «Про соціальні послуги» від 18 вересня 2015 р. № 3143 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH2FB00A.html.
13. Рамон Ш. Західна і східна Європа: соціальна робота і соціальна політика / Ш. Рамон // Соціальна робота в Україні: перші кроки ; за ред. В.І. Полтавця. – К. : КМ Академія, 2000. – С. 7–28.
14. Реалізація Державної цільової програми підтримки сім'ї до 2016 року. Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=163745&cat_id=163735.
15. Реформування соціальної політики в Україні: проблеми та перспективи : [навч.-наук. вид.] / [авт. кол.: В.А. Скуратівський, В.П. Трощинський, П.К. Ситник та ін.] ; за заг. ред. В.А. Скуратівського, В.П. Трощинського. – К. щ–Львів : НАДУ, 2012. – 368 с.
16. Ферт А. Соціальні послуги та децентралізація: проблеми та перспективи / А. Ферт // Експертне обговорення Бюро соціальних та політичних розробок та Координаційно-експертна рада з питань соціальної політики Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення МСП і НАН України (НДІ ПЗН). 4 грудня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prostir.ua/?news=sotsialni-posluhy-ta-detsentralizatsiya-problemy-i-perspektivy>.
17. Соціальні реформи в Україні. Виступ заступника Міністра соціальної політики України – керівника апарату В'ячеслава Коломійця на 14-му спільному засіданні Підкомітету № 2 «Економічні та соціальні питання, фінанси та статистика» Комітету з питань співробітництва між Україною та Європейським Союзом. Бельгія, м. Брюссель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mlsp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=146352&cat_id=107177.
18. Телилим І. Державна влада на шляху трансформації: від форми до змісту / І.В. Телилим // Політологічний вісник: збірник наукових праць. – К. : «ІНТАС», 2009. – Вип.41. – С. 188–194.
19. Функции и направления работы Отдела по делам семьи и молодежи городского совета [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://marsovet.org.ua/articles/show/article/610>

Posvistak O.A.

Conflict between the intellectuals and authorities in the totalitarian system: historical and political aspect

У статті проаналізовано специфіку політичного конфлікту в тоталітарній системі на прикладі конфлікту, який розгорнувся між владою та інтелігенцією в СРСР. Розглянуто проблеми горизонтальних конфліктів: конфлікту цінностей, конфлікту інтересів і конфлікту ідентифікації та вертикальних політичних конфліктів, які розвиваються за лінією «влада – суспільство».
Ключові слова: політичний конфлікт, конфлікт цінностей, конфлікт інтересів, конфлікт ідентифікації.

политических конфликтов, которые развиваются по линии «власть – общество».
Ключевые слова: политический конфликт, конфликт ценностей, конфликт интересов, конфликт идентификации.

The problem of the political conflict as an integral component of the political and social life is analyzed in the article on the basis of scientific sources and literature. The specificity of political conflicts that unfold in the totalitarian political system is shown through the example of the conflict that unfolded between authorities and the intellectuals in the Union of Soviet Socialist Republics. The problems of horizontal conflicts, such as: conflict of values, conflict of interests and conflict of identification, are investigated. The vertical political conflicts that evolve through the line "authorities – society" are studied.

Key words: political conflict, conflict of values, conflict of interest, conflict identification.

УДК 323.2

Posvistak O.A.,
 PhD (in historical sciences), associate professor of Philosophy and Political Science Department
 Khmelnytskyi National University

В статье анализируется специфика политического конфликта в тоталитарной системе на примере конфликта, который развернулся между властью и интеллигенцией в СССР. Рассматриваются проблемы горизонтальных конфликтов: конфликта ценностей, конфликта интересов и конфликта идентификации и вертикальных

Formulation of the problem. The political process in any country is full of contradictions. Conflicts are the essential components of social and political life, in fact, they are only one of the forms of intraspecific and interspecific struggle for existence, one of the mechanisms of natural selection, which forces us to open fully in the struggle against an opponent. The current stage of society development is considered by many academics as a period of conflicts' escalation with the tendency to their increasing. Conflict management is considered to be one of the most important conditions for social and political stability within the country and on the international stage. Taking into consideration the fact, that the acutest conflicts take place in politics, the problem of political conflict is very important and requires further investigation and searching of new ways of solving. The experience of the 1920s can be very useful. At this time, the Bolsheviks tried to build a stable socially homogeneous society. Totalitarian regimes are characterized by the stability wherein the self-regulation is provided by repressions and violence aimed at eliminating of any existing or potential opposition [1, p. 279].

The purpose of the article. The purpose of this study is to analyze reasons and peculiarities of political the conflict between the intellectuals and the government. The latter refused to search the compromise and resorted to the policy of Sovietization that has led to the gradual increasing of severity during the analyzed period.

State research. In modern political science there is no a certain work where the problems of political conflict development between the government and the representatives of intellectuals at the regional level were discussed, however tangentially, it is con-

sidered in the works of V. Makarova, V. Khrystoforova [2] V. Nesterenko [3], V. Savchuk [4] V. Kas'yanov [5] V. Zhezytskyi [6].

Presenting main material. A political conflict is a clash, a confrontation of different socio-political forces and political subjects in their ambition for realizing their interests and goals related primarily to the struggle for gaining power and its redistribution, change of their political status and also to political prospects of society development. The subjects of the conflict are parties that have realized the contradictions and have chosen collision, struggle and competition as ways of conflict solution [7, p. 240–248]. This method of collisions' solution becomes mostly inevitable when it affects the interests and values of the interacting groups, under open infringement on resources, under the influence in the system of political relations, under the access to making generally valid decisions and under the monopoly of their interests and their recognition as socially necessary [8, p. 112].

The conflicts of totalitarian regimes are primarily characterized by status and role playing moments, they are related to the proximity or remoteness from the political power. The majority of real conflicts becomes hidden and gets latent character. The political conflicts in the totalitarian system are maximally ideological. The ideology becomes an indefeasible value that is above any criticism. The dissent is declared as a political offense.

In view of above-mentioned facts the appearance of conflict between the intellectuals and the Bolsheviks was inevitable, because the intellectuals did not share the ideology of the ruling party in the 1920s, took an active political position and were the base of parties that stood against the Bolsheviks or com-

peted with them in the struggle for power during the revolution. In addition, the confrontation between the Bolsheviks and the intellectuals in Ukraine was complicated by the existence of national question, the solution of which was seen from different perspectives [5, p. 22–23].

The result was that the intellectuals during the national liberation struggle were in the advance team of fighters for Ukraine's independence, and run the rebel and underground movements in the early 1920s [3, p. 155], participated in Petliura and Hetman movements in 1917–1920. Taking into consideration the fact that professionals of “new generation” were almost absent, they had to use the “services” of the “old” intellectuals, which was closely observed by Committee for State Security servicemen [6, p. 15].

Almost all types of conflicts happened to be in the relation between the government and the intellectuals. If social conflicts can be of different types, the most important among political conflicts are the conflicts that are directly related to the distribution of scarce values in the society: power, material goods and social prestige [1, p. 771].

The conflicts of values, interests and identification are pointed out in the science dealing with policy. The conflict of values implies a clash of different value systems. Differences in values are one of the preconditions of conflict, and when they go beyond a certain borders the conflict potential and pre-conflict situation appear.

The confrontation between the party and the intellectuals was inevitable, because the latter aspired to general democratic principles that were contrary to the Bolsheviks' desire to have a monopoly position in the political and ideological life. The totalitarian state tried to impose the values of collectivism, so there had started a struggle for the recognition of Soviet regime's goals and interests as common by the majority of society. The Bolsheviks began to overcome the “counter-revolution in the minds” and a campaign against the dissidents started. Revolutionary tribunals, Extraordinary Commission on Counter-Revolution, Commissions on Political Purges Control and Implementation, Commissions on Emergency State and other emergency authorities were created in the early 1920s as an instrument of pressure on society. The intellectuals, as the spokesmen of public ideas and interest, fell primarily in the sphere of above-mentioned authorities' activity.

The dismissions, arrests and ejections of lecturers, teachers and doctors, whose views were observed by new power as insecure, gained currency beginning from 1921. In particular, Yu. Sitsynskyi, P. Klepatskyi and other were arrested. Many students, especially those from priests' families were “cleaned” from the universities' walls [9, p. 56].

The lists of intellectuals to be deported within the country or abroad were formed [2, p. 97]. 200 representatives of academic and outreach intellectuals,

including 77 from Ukraine were deported abroad. 47 of them were university workers, including 32 professors from Kyiv, Kamianets-Podilskyi, Kharkiv, Odessa, Yekaterynoslav [9, p. 56]. The intellectuals who actively propagated the ideas of Ukrainian People's Republic and did not want to accept the Bolsheviks' ideology were completely wiped out. Vacant professor positions at the universities were filled with former students who were party members [10, p. 77].

Kamianets-Podilskyi Commission on Soviet Institutions Purge resolved to dismiss 82 people in June 1922 [3, p. 157–158], and in 1923 – to liquidate a group of teachers from Podillia region consisting of 106 people: 25 of them were sentenced to death, 56 – to different terms of imprisonment, 25 – were dismissed [3, p. 158].

The Bolsheviks saw the ideological danger in the representatives of worship, so on March 7, 1922 the Council of People's Commissars adopted a regulation on non-admission of priests, rabbinate, Roman Catholic priest, etc. to service in the education system. [11, p. 133]. Any communication of the intellectuals with the priests was subjected to condemnation [12, p. 165].

To ensure the education of the generations of people with new values Central Committee Secretariat emphasized the need in creation a new university teaching staff that will be able to perform a complete reorganization of higher education according to the needs of the Soviet Republic. The first step towards its implementation was called the selection to the younger group of scientific workers the bigger number of communists and non-parties who would actively cooperate with them in the direction of higher education transformation according to the Soviet standard [13, p. 11]. The position of political commissar was introduced in the 1920s in order to enhance monitoring of the universities. As a rule, it was a communist student. He had unlimited power, more specifically – to issue orders and instructions on all kinds of these institutions activity: teaching load, scientific research, educational activities, approving of annual reports, financial expenses, etc. A political commissar could also decide a rector's future [14, p. 2]. According to the author's conflicts classification of L. Tsoi, a social control is a manifestation form of violent non-physical conflict [15].

The courses of teachers' political retraining aimed at the creation of the communist staff became regular [16, p. 4]. The teachers were tested by the control commission of public education when recruiting to create loyalty. Thus, in 1924, 91 people among 648 were denied in employment because of inappropriate social status. Moreover, the main pressure lever on the intellectuals was the conclusions of the SPA (**State Political Administration**). Training of the majority of teachers for public work was weak because of the absence of appropriate political training [17, p. 54].

Analyzing the conflict of interests, related to the collision of different, primarily political and socio-economic interests, it must be said that intellectuals, the reasoning people, understood that building a strong state by methods of violence was impossible. The position of the majority of Vinnytsia teachers' is illustrated by the words of teacher Dobrohay: "We need a system that would ensure the free development of national culture and, what is the most important, would not implant social conflicts in rural areas. So I think Ukrainian People's Republic, based on the coalition principle with the orientation of all organizations that claim for the struggle for Ukraine" [18, p. 122]. The Bolsheviks also tried to do everything not to lose the control over Ukraine and tried to pursue a policy that would prevent the resistance movements and contributed to the establishment of values of Bolsheviks policy among the intellectuals.

Suffice it to say that intellectuals having survived all the violence of the civil war, famine and devastation, injustice and oppression, and were encouraged to some extent with the policy of korenization (indigenization), were more inclined to cooperation with the authorities, submitting to the needs of culture and science development. This led to the conflict of identification. Conflict of identification emerges as a contradiction on the free determination by a citizen of his ethnic and national character.

Thus having given to the minorities the possibility of free determination of their ethnicity and some freedom of the development on a particular historical stage, the Bolsheviks eventually turned this ethnicity into a proof of guilt.

Besides the abovementioned types of conflicts, scientists distinguish vertical political conflicts which develop along the line "government – society". They are based on different access of social groups to management, various influence opportunities on the decision-making. The government, as a matter of the conflict, is an access mean of these groups to economic and social benefits. The Bolsheviks had begun the struggle for the influence in the system of political relations and for the exclusive access to power since the first days [19, p. 112] and they tried to close all ways to control for the intellectuals. In particular, few people of mental work were in party organizations. The intellectuals also were reluctantly involved in participation in local councils. For example, the percentage of teachers elected to village councils in Vytyvetskyi and in Proskuriv region was the least – 0,4% [11, p. 4]. The secretary of village council actively agitated against a candidacy of teacher in Mitsivtsi village in Solobkovetskyi region [12, p. 4].

To distract the educational and scientific intellectuals from the struggle for the influence in the sphere of state administration, Bolsheviks government creates the new movements – excellence master and shock workers of public education, where party members

had to play a key role. But, these hopes didn't come true. Because of the absence of adequate professional training, these categories could not head the education and training improving movement, in particular, it can be observed on the example of Letychiv region [22, p. 60].

Among the subspecies of vertical conflicts the status and role conflicts are distinguished. The political statuses inequality, unequal amount of political and civil rights and etc. are the sources of these conflicts. Partial or complete restriction of social and economic interests of large part of the country's population, the differences in attitudes to political and socio-economic development of the society can be the matter of vertical conflicts. The limitation of basic needs can be caused by both objective and subjective factors. The crisis of natural of socio-economic development, problems connected with the radical reform of socio-political system and unforeseen circumstances are distinguished among the objective factors. Among the subjective factors one can identify loopholes in socio-economic policy, the reluctance of state leaders to consider the basic interests and needs of the dependant social classes and groups, understanding of the existing political system of resource allocation (including government) as unfair and illegal by the dependant social classes and groups [23, p. 168].

If the majority of country's population finds no place in the existing social and political structure of the society and is unable to meet the basic needs within the existing social and political institutions, it will aspire radical changes. It was the same situation in which the intellectuals were. In the political letter of Vinnytsia Regional Party Committee Secretary (October–November 1925) it is reported that constant wage violations and overworking were the factors that turned the intellectuals against the government. Thus, the teachers didn't get salary for 6 months in Il'inetskyi district Vinnytsia region [24, p. 32]. The teachers' state was so difficult that on the regional meeting a driven to despair teacher proposed to organize a strike and proclaimed the declaration in which he demanded to get into touch with the teachers' union in Paris in order to protect the rights. This declaration got only 5 votes (teachers obviously knew all the unreality of the idea) but, according to the archive documents, the applause after reading the declaration were "great and friendly" [24, p. 15].

The discrepancy between the social and cultural status of the intellectuals can be observed. On the one hand, this is the financial position and on the other – the limitation of political and civil liberties. Although the low level of qualification that wasn't rare, teachers were so overloaded with additional responsibilities that they hadn't enough time and efforts for performing their basic work. Thus, 440 households were served by one teacher in Vyhvatnivtsi village in Kamianets-Podilskyi region. In addition to edu-

cational activity, he worked as a technical secretary of the party cell, cell agitator, board member of the cell and accountant, chairman of the reading house, chairman of the Regional Committee of Education Workers, a board member of District Branch of Education Workers, head of Village Council Culture Commission, member of Regional Executive Committee, authorized agent of the Regional Committee of International Organization on Revolution Support, chairman of Fire Brigade Revolutionary Commission, member of Poor Peasants Commission, chairman of Labor Protection Commission in the Regional Union of Education Workers, person attached to the cell of Lenin Communist Union of Ukrainian Youth and, finally, person attached to another village as a party member [25, p. 4].

The situation in high school was also rather bad. The outstanding example is Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education. The training here started only at the end of November. Till this time all the teachers and students were engaged in agricultural works. Professors were unable to prepare lectures properly, because, reading room and library were closed when the work in the gardens was carried out. Starting from November the teachers often went to mills to grind grain, and some of them were busy with looking for a new apartment because their previous apartments in the building at the university were transferred to other people [26, p. 179].

For example, a minimum of work at university garden for each employee or student was introduced in 1921 in this educational institution and it was 8 hours per day. All professors, members of their family aged 14 and to 72 years and all students had to work firstly six, and then seven days a week. Those who didn't complete a minimum were forfeited lunch in the public education institute canteen. Such circumstances caused serious problems when food products and any financial resources were absent. By the order of political commissar dating on October 8, 1921 any vacation was also prohibited [27, p. 32].

The unsatisfactory financial support of teachers should also be noted. In such way, with workload in 33 – 46 hours (106 – 125% of working time) per week an average teacher often didn't earn even on the necessities – clothes, shoes, etc. [28, p. 68]. The minimum wage was paid irregularly [28, p. 68], and it was the reason for numerous letters of resignation [29, p. 355]. Lack of financial support forced even public education instructors to be engaged in speculations [30, p. 2].

At the same time, the Bolsheviks used measures aimed at political isolation of Podillia educational and scientific intellectuals, limiting their intellectual freedom. The creativity freedom transferred into the harassment, defamation and direct repressions and the social order (the struggle against the kulaks, nationalism and saboteurs) moved to the forefront. However,

the priority of class over universal, unitary over personal and original became the general rule [31, p. 16]. The intellectuals suffered from the constant control. Each word could be used by bodies State Political Administration against a particular lecturer, teacher, etc. [32, p. 27].

Conclusions. Thus, the conflict between the intellectuals and the government was inevitable, as all vertical conflicts arise as the result of social comparison, when the group compares its' present situation with better one in past. In this case, the situation of overwhelming majority of intellectuals has dramatically changed for the worse in comparison with the pre-revolutionary period with the coming of Soviet government: financial support got worse, basic and additional work increased against almost total rightlessness. The latent, concealed form of the conflict is its' peculiarity under the conditions of constantly increasing pressure of the totalitarian state.

REFERENCES:

1. Політологія : [підручник] / за заг. ред. В. Кремень, М. Горлача. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 840 с.
2. Высылка вместо расстрела. Депортация интеллигенции в документах ВЧК – ГПУ (1921–1923 гг.) / вступ. ст., сост. В. Макарова, В. Христофорова ; коммент. В. Макарова. – М. : Русский путь, 2005. – 544 с.
3. Нестеренко В. Українське вчительство Поділля в 1920–1930-ті роки: суспільно-політичний портрет / В. Нестеренко // Освіта, наука, культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. – С. 155–165.
4. Савчук В. Краєзнавство Поділля ХІХ – ХХ ст. / В. Савчук // Краєзнавство. – 1999. – № 1–4. – С. 89–94.
5. Касьянов В. Українська інтелігенція 1920-х – 1930-х рр.: соціальний портрет та історична доля / В. Касьянов. – К. : Глобус ; Вік ; Едмонтон : Канадський ін-т укр. студій Альбертського ун-ту, 1992. – 176 с.
6. Жезицький В. Репресивна політика на Поділлі в 20-х – першій половині 30-х рр. / В. Жезицький. – К. : Рідний край, 1997. – 95 с.
7. Бабкіна О. Політологія : [навч. посібник] / О. Бабкіна, В. Горбатенко. – К. : ВЦ, 2006. – 568 с.
8. Конфліктологія : [підручник для студ. вищ. навч. закл. юрид. спец.] / [Л. Герасіна, М. Панов, Н. Осіпова та ін.] ; за ред. Л. Герасіної та М. Панова. – Х. : Право, 2002. – 256 с.
9. Прокопчук В. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ – поч. ХХІ ст.: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту / В. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. – 600 с.
10. Кузьменко М. Система освіти в УРСР у 1920-х рр.: історико-теоретичний аспект / М. Кузьменко // Український історичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 77–79.
11. Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р. 1098. – Оп. 1. – Спр. 189.
12. Державний архів Вінницької області. – Ф. П. 31. – Оп. 1. – Спр. 57.

13. Державний архів Хмельницької області. – Ф. П. 3. – Оп. 1. – Спр. 4.
14. Гусєв І. Депортація української інтелігенції за кордон у 1922 р. / І. Гусєв // Історія України. – 2000. – 18 травня. – С. 7–9.
15. Цой Л. Практическая конфликтология / Л. Цой [Electronic resource]. – Access mode : <http://evartist.narod.ru/text7/50.htm>.
16. Державний архів Хмельницької області. – Ф. П. 3. – Оп. 1. – Спр. 23.
17. Державний архів Хмельницької області. – Ф. П. 458. – Оп. 1. – Спр. 108.
18. Державний архів Вінницької області. – Ф. П. 29. – Оп. 1. – Спр. 140.
19. Конфліктологія : [підручник для студ. вищ. навч. закл. юрид. спец.] / [Л. Герасіна, М. Панов, Н. Осіпова та ін.]; за ред. Л. Герасіної та М. Панова. – Х. : Право, 2002. – 256 с.
20. Перевибори сільрад закінчено // Червоний кордон. – 1927. – 18 березня. – С. 4.
21. Хто був проти вчителя // Червоний кордон. – 1925. – 18 березня. – С. 4.
22. Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р. 388. – Оп. 5. – Спр. 56.
23. Яхно Т. Конфліктологія та теорія переговорів : [навч. посібник] / Т. Яхно, І. Куревіна. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 168 с.
24. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2173.
25. Червоний кордон. – 1927. – 1 червня.
26. Русова С. З маловідомого і невідомого / С. Русова ; упор. : О. Джус, З. Нагачевська. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2004. – 456 с.
27. Ряппо Я. Народна освіта на Україні за десять років революції / Я. Ряппо. – Х. : Державне видавництво України, 1927. – 125 с.
28. Мельник Е. Кам'янець-Подільський інститут народної освіти: розвиток, досягнення та утрати (1921–1930 рр.) / Е. Мельник, А. Філінюк // Освіта, наука, культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т. 1. – С. 30–38.
29. Державний архів Вінницької області. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 493.
30. Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р. 6. – Оп. 1. – Спр. 14.
31. Інспектор наросвіти і спекуляція // Червоний кордон. – 1924. – 4 вересня. – С. 2.
32. Автушенко І. Тоталітаризація культурної сфери суспільного життя в УРСР (20–30-ті рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / І. Автушенко ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 20 с.
33. Державний архів Хмельницької області. – Ф. П. 3. – Оп. 1. – Спр. 90.

Салата Г.В.

Політичні процеси навколо бібліотечної галузі України: нотатки до проблеми

Проблема інформаційної політики повинна бути вирішена як з боку держави, так і з боку громадянського суспільства. У роботі зроблено спробу визначити напрями державної політики та перспективи вдосконалення бібліотечної галузі України. Стверджується, що однією з головних проблем процесу реформування бібліотечно-інформаційної галузі є безсистемна державна політика України.

Ключові слова: політичний процес, бібліотечна справа, інформація, асиметричність інформації, державна політика в галузі бібліотечної справи, сільська бібліотека, публічна бібліотека, реформування.

Проблема информационной политики должна быть решена как со стороны государства, так и со стороны гражданского общества. В работе сделана попытка определить направления государственной политики и перспективы совершенствования библиотечной отрасли Укра-

ны. Утверждается, что одной из главных проблем процесса реформирования библиотечно-информационной отрасли является бессистемная государственная политика Украины.

Ключевые слова: политический процесс, библиотечный сектор, информация, государственная политика в области библиотечного дела, преобразование сельской библиотеки, глобализация.

The problem of information policy must be addressed by the state and by civil society. In the paper an attempt is made to determine the directions of the state policy and prospects for improving the library industry of Ukraine. It is alleged that one of the main problems of the reform process of the library and information industry is a haphazard public policy of Ukraine.

Key words: political process, library sector, information, state policy in the field of librarianship, library's rural transformation, globalization.

УДК 351.852.11

Салата Г.В.,
кандидат історичних наук,
старший викладач
кафедри інформаційної,
бібліотечної та архівної справи
Київського національного
університету культури і мистецтв

Модернізація суспільства, економіки та інших галузей життєдіяльності соціуму – це зростання знань та освіти. У сучасному світі відбуваються потужні інтеграційні процеси, які не оминають наукової сфери і виокремлюють проблему міжнародної інтеграції бібліотечно-інформаційної галузі України зокрема.

Суспільство прискороженого отримання інформації наголошує на беззаперечних вигодах людства від масового, поверхового поширення освіти, нерідко забуваючи при цьому про не менш безперечні негативи, а то й просто втрати, якими супроводжується цей процес. Йдеться про те, що освіченість, часто лише поінформованість, не обов'язково свідчить про належний рівень культури того чи іншого індивіда, тим більше про його освіченість [1, с. 4].

Застосування інформаційно-комунікаційних технологій (Information and Communication Technologies, ICT) у всіх проявах життєдіяльності соціуму стимулює розробку інноваційних алгоритмів, проте саме технологічна основа ІТ породжує проблему відсутності мотивації у споживача та ставить запитання: які саме соціальні верстви зацікавлені в інформаційному суспільстві? На кого спрямована інформаційна еволюція? Когнітивно-латентні цілі дефініцій «Що? Де? Коли?» суспільства ХХ ст. трансформуються в елемент прискороженої дії пізнання людства ХХІ ст.: «Нині! Швидко! Результат!».

Соціогуманітарний інститут бібліотека, а нині – універсальний інформаційний центр, покликаний акумулювати практичний базис інформаційних надбань цивілізацій. Інформаційно-бібліотечний

центр ХХІ ст. – це якісно новий посередник між бажаннями та потребами споживача інформації, помножений на результат [2, с. 4].

Інформаційна асиметрія державної політики в галузі бібліотечної справи – ситуація, за якої інформація доступна тільки деяким, а не всім учасникам когнітивно-інформаційного поступу. Нагальним завданням державних інституцій України є подолання проблеми асиметрії інформації бібліотечно-інформаційної галузі, адже глобалізація інформаційних процесів і потреб суспільства створюють передумови реформування діяльності архівних установ, бібліотек і музеїв та окреслюють завдання перед фахівцями: надати інформаційні джерела, надати консультації під час роботи з ними, надати інформаційні послуги загалом у якісно новій формі.

Широкому колу проблем бібліотечно-інформаційної галузі, державної політики, управління бібліотечною справою, кадрового забезпечення бібліотечних установ присвячені ґрунтовні дослідження Н. Бачинської, О. Воскобойнікової-Гузєвої, Л. Дубровіної, Т. Новальської, А. Соляник, В. Пашкової та ін. [2, с. 121, 124, 183–184].

Загальна історіографія проблеми свідчить, що наявні дослідження вітчизняної бібліотекознавчої школи позбавлені соціогуманітарного та політичного контексту, мають фрагментарний і несистемний характер. Все це не забезпечує повної картини і не сприяє вирішенню проблеми, а отже, дослідження стану та напрямів державної політики в галузі бібліотечної справи в Україні є недостатнім.

Головною метою цієї роботи є спроба визначити напрями політичних процесів державної політики

та перспективи вдосконалення бібліотечно-інформаційної галузі; визначити основні компоненти проблеми і стратегію її вирішення на державному рівні. Методологією дослідження є аналітико-синтетична обробка нормативно-правової, законодавчої бази державної політики в галузі бібліотечної справи, що була використана під час проведення цього дослідження та ґрунтується на вторинних даних, отриманих зі звітів, журналів та періодичних видань.

Публічні бібліотеки України – вагома складова частина українського культурного та інформаційного простору, що забезпечує збереження історичної та культурної спадщини нації. Сучасні бібліотеки – важливі гравці глобалізаційних процесів інформаційного суспільства. Необхідність трансформації предметної області бібліотеки неухильно зростає, що зумовлено величезними практичними досягненнями останньої та вимогами часу.

Українська публічна бібліотека потерпає від неузгодженої національної програми розвитку, асиметричних підходів до вирішення її нагальних потреб: скорочення кількості бібліотек, недостатня матеріально-технічна база, незадовільне фінансування, низький рівень соціального захисту працівників бібліотеки – больові сегменти сучасної публічної бібліотеки України.

Рубіконом на шляху реформування галузі є формальний і безсистемний підхід держави до її функціональної трансформації, що гальмує процес появи нового типу публічних бібліотек, національної бібліотечно-інформаційної системи загалом. Публічна бібліотека являє собою соціальний організм, у якому матеріальна складова частина (що також важливо) не є фундаментальною складовою.

Більш впливовими факторами є свобода і демократія суспільного життя. Про це свідчить світовий досвід, адже демократичні традиції здатні нейтралізувати можливі негативні наслідки, викликані слабкою економічною системою. Кристалізація шляхів розвитку бібліотек на державному рівні створює нову парадигму перетворень, пов'язаних із новими формами теоретичного і методичного розвитку бібліотечної системи.

Народження нового типу публічних бібліотек, яка включає в себе співпрацю держави, громадянського суспільства і бібліотек, повторне проектування предметної області, трансформації досвіду та джерельної бази фондів бібліотечних установ – вектор на шляху вдосконалення галузі XXI ст.

Концентрація соціально-культурних, державних, творчих та інформаційних компонентів діяльності бібліотек відкриває нові перспективи її функціональних можливостей у контексті глобалізації. Держава – Бібліотека – Користувач – це головні дійові особи інтегральної бібліотечно-інформаційної мережі України.

Асиметрія інформації державної програми реформування бібліотечної справи чітко проявляється в «Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 р. «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України», де зафіксовано аналіз поточної ситуації в секторі і визначення пріоритетів для бібліотек із позиції якісних змін із докладними вказівками, завданнями та очікуваними результатами.

У документі наголошується на реформуванні таких складників галузі: забезпечення професійного розвитку працівників бібліотеки в якості координаційного центру; встановлення системи знань і навичок співробітників бібліотеки; модифікація безперервної освіти бібліотекарів відповідно до міжнародних стандартів; спільних стандартів інформаційної ери [3].

Асиметричною державній «Стратегії» є доповідь Єврокомісара Гюнтера Етінгера (Київ, 26–27 липня 2016 р.), який, заручившись підтримкою владних інституцій України, зазначив, що в цифрових технологіях повинні бути спільні стандарти. Україна повинна ввести 5G до 2020 р. і прийти таким чином до загальних стандартів з Європейським Союзом [4].

Реалізація цих намірів виявиться неможливою без підтримки держави, особливо через призму нинішніх реалій. Зокрема, найкомпактніший сервіс бібліотечних послуг охоплює міське населення, у той час як одна сільська бібліотека в середньому надає інформаційні послуги мешканцям 5 сіл. Більше третини сільських бібліотек не опалюються та відімкнені від електромереж. Претензії держави про комп'ютеризацію бібліотек у сільських районах можна розглядати як браваду, асиметричність державної політики [5, с. 255].

Асиметрія державної політики галузі яскраво ілюструє коротка хронологія кроків держави на шляху її реформування. Скажімо, у 2007 р. Київська міська влада планувала придбати за рахунок міського бюджету нової літератури для всіх столичних бібліотек на загальну суму 2 млн 365 тис. грн. Передбачалося профінансувати капітальний ремонт публічної бібліотеки ім. Лесі Українки, Центральної бібліотеки для дітей ім. Т. Шевченка та спеціалізованої молодіжної бібліотеки «Молода гвардія». Лишається риторичною відповідь на запитання про курс гривні до міжнародної валюти станом на 2007 р. та реалізацію цих «планів Маршалла» [6].

Меншою мірою дивною виявляється бравада владних інституцій Києва поповнити бібліотечні фонди літературою на 1,5 млн грн у 2016 р., з яких до кінця поточного року в усі бібліотеки міста направлять 20 тис. примірників літератури. А далі мовою влади продекларовано, що першою буде модернізована Центральна бібліотека ім. Тараса Шевченка для дітей (!!!), у якій

на ремонт та оновлення направлено 1 млн грн, завдяки цьому вона перетвориться в інформаційно-комунікативний культурний центр [7]. *Repetitio est mater studiorum*, чи цікава інформація для фіскальної служби...

Відвертим глуфом держави над бібліотечно-інформаційною галуззю, точніше асиметрією державної політики є відмова Міськради Києва фінансувати бібліотеки для людей з вадами зору 26 вересня 2016 р. У Київській міськадміністрації заявили, що бібліотека перебуває на балансі громадської організації «Українського товариства сліпих», що дає підстави відмовитися від фінансування витрат на опалення бібліотеки та на закупівлю літератури. Тож законні підстави знайдено, а бібліотека для сліпих ім. Островського (вул. Печерський узвіз, 5) закликає киян допомогти в поповненні фондів та вирішенні інших важливих питань, адже в столиці європейської держави сьогодні проживає близько 3 тисяч киян з вадами зору, які відвідують бібліотеку [8].

Водночас у Всеукраїнський день бібліотек 30 вересня 2016 р. Голова Благодійного Фонду Порошенка Марина Порошенко презентувала проект шкільної Медіатеки – бібліотеки нового зразка – як складової частини трирічного науково-педагогічного експерименту в Запорізькій області. Передбачається, що до кінця 2016 р. традиційна бібліотека однієї з сільських шкіл регіону – гімназії «Престиж» – буде реконструйована у сучасну Медіатеку. Оновлена бібліотека буде обладнана комп'ютерами з доступом до мережі Інтернет, матиме принтер, ксерокс, а також зручний інтерактивний простір (зона відпочинку) [9].

За словами Міністра освіти і науки України Лілії Гриневич, сучасна бібліотека має стати простором для реалізації освітніх можливостей кожної дитини, враховувати її індивідуальні особливості. «Цей проект створив прикладну модель, за якою можна буде облаштувати Медіатеки в школах по всій Україні», – зазначила міністр [10].

Голова Запорізької обласної державної адміністрації Костянтин Бриль зауважив, що вартість створення такої Медіатеки, яка поєднує в собі не лише навчальні, а й релаксаційні функції, складає близько 375 тис. грн та висловив впевненість, що своїм прикладом Запорізька область доведе, що доступне інклюзивне освітнє середовище не тільки можливе, а й вкрай ефективне [10].

Урядовці зазначили на ключових перевагах бібліотек нового зразка: фінансова доступність – за планового й раціонального підходу; швидкість реалізації – такий проект можна реалізувати за кілька місяців; привабливість для школярів порівняно з традиційними бібліотеками [11].

Беззаперечною є теза про цивілізаційну цінність соціогуманітарних надбань установ консолідованої інформації або бібліотек як частини укра-

їнського культурного та інформаційного простору. Їх діяльність забезпечує збереження історичної та культурної спадщини нації. Бібліотечні установи України роблять вагомий внесок у розвиток майбуття держави через парадигму національних цінностей у контексті глобалізації інформаційної галузі.

Протягом останніх десятиліть, на переконання суспільствознавців XXI ст., інформаційне суспільство нової якості характеризується стрімким зростанням кількості і різноманітності інформації; впровадженням концепцій інформації як товару та формуванням знань інформаційної індустрії; розвитком інформаційних і комунікаційних технологій та впливом інформаційних технологій на всі галузі життя, включаючи процес навчання і роботи, а також на стиль повсякденного життя [12].

Законодавча база в цьому аспекті потребує оновлення. Читачі дедалі менше відвідують бібліотеки, сподіваючись, що їх інформаційні потреби будуть задоволені в мережі Інтернет: сьогодні будь-яка людина нашої планети може «завітати» в бібліотеку з її допомогою. В. Маллапур та Р. Найк підкреслюють, що «практика відвідування бібліотеки для ознайомлення з картотекою та вмістом полиць помирає в розвинених країнах, і ця тенденція швидко наближається до інших країн. Академічні бібліотеки повинні врахувати цей сценарій» [13].

Зважаючи на сказане вище, виявляється необхідним застосування комплексного, системного підходу до подолання асиметрії державної політики у справі реформування бібліотечної галузі України. Держава і суспільство повинні зробити реальні кроки в подоланні стереотипів класичної моделі бібліотечних установ. Вкрай важливо спонукати українські державні інституції побачити бібліотечні інформаційні центри в якості важливого фактора для розвитку суспільства [14, с. 233; 15, с. 32–34].

Актуальними завданнями державної політики в галузі бібліотечної справи є: розвиток і вдосконалення правової роботи, що регулює функціонування мережі публічних бібліотек України; адвокація бібліотечної справи; зміцнення міжвідомчого і міжнародного співробітництва; координація діяльності в системі «державна – бібліотека» щодо спільного створення і використання електронних ресурсів; інтеграція бібліотечно-інформаційної галузі України у глобальний інформаційний простір.

Проблема інформаційної асиметрії повинна бути вирішена як суспільством, так і державою у тісній співпраці, адже інформаційне суспільство XXI ст. потребує сучасної моделі бібліотек. Необхідно створити нову парадигму організації і функціонування бібліотек у контексті глобалізації та інформаційної революції.

Першочерговими завданнями державних інституцій у подоланні її асиметричної політики в галузі бібліотечної справи повинно стати: впровадження нових інформаційних технологій; створення загальноукраїнського зведеного електронного каталогу; розширення участі бібліотек у науково-дослідній роботі; встановлення нових принципів міжнародного співробітництва; термінової модернізації бібліотечних функцій, структурної діяльності.

Необхідно надати часткову автономію економічної складової діяльності публічних бібліотек та розширення прав бібліотечних установ на економічну діяльність, згідно з «Класифікацією видів економічної діяльності» (КВЕД) – складової частини державної системи класифікації і кодування техніко-економічної та соціальної інформації в Україні, який гармонізовано зі статистичною класифікацією видів економічної діяльності у Європейському Співтоваристві (НАСЕ), що у свою чергу гармонізовано із міжнародною стандартною галузеву класифікацією (ISIC).

Українська бібліотечна галузь має низку проблем, зумовлених низкою факторів, та потребує негайної підтримки держави. Ґрунтом реформування має стати демократизація національної програми розвитку бібліотечної справи України на основі модернізації діяльності бібліотек: від професійної освіти працівників бібліотечних установ до їх фінансування. Інвестиції до бібліотечно-інформаційної інфраструктури – внесок у майбутнє людства. Створення універсальних бібліотечно-інформаційних центрів України – адекватна відповідь на асиметричність інформації питання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бачинська Н.А. Бібліотекознавство : [посібник для вищих навчальних закладів]. / Н.А. Бачинська, Г.В. Салата. – К. : Медінформ, 2016. – 242 с.
2. Бачинська Н.А. Бібліотекознавство : [довідник для вищих навчальних закладів] / Н.А. Бачинська, Г.В. Салата. – К. : Медінформ, 2016. – 228 с.
3. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-p#n8>.
4. Україна повинна ввести 5G до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.112.ua/suspilstvo/ukraina-povynna-vvesty-5g-do-2020-roku-ettinher-327520.html>.
5. Салата Г.В. Аспектуалізація діяльності публічних бібліотек України у проблемному полі державної інформаційної політики / Г.В. Салата // Науковий записк : [збірник наукових статей] / Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : 2014. – Випуск СХХ(120). – 288 с. – С. 253–267.
6. Библиотеки Киева получают книг на 2 млн 365 тыс. грн [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kiev.segodnya.ua/kpower/biblioteki-kieva-poluchat-knih-na-2-mln-365-tyc-hrn.html>.
7. Киевские власти обещают пополнить библиотечные фонды литературой на 1,5 млн гривен [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://kievlast.com.ua/news/kievskie_vlasti_obeshhajut_popolnit_bibliotechnie_fondi_literaturoj_na_15 mln-griven44160.html.
8. Власти Киева отказались финансировать библиотеку для слепых [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://kievlast.com.ua/news/vlasti_kieva_otkazalis_finansirovat_biblioteku_dlja_slepih43942.html.
9. Марина Порошенко принимает участие в открытии первой медиатеки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://112.ua/video/marina-poroshenko-prinimaet-uchastie-v-otkrytii-pervou-mEDIATEKI-212592.html>.
10. Марина Порошенко презентувала прикладну модель бібліотеки нового зразка для української школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/marina-poroshenko-prezentovala-prikladnu-model-biblioteki-no-38349>.
11. Danylova T. Reorganization Asymmetry of Universal Information Centers in Ukraine: An Attempt at Civilization Communication Analysis / T. Danylova, G. Salata // Research Revolytion. International Journal of Social Science & Management. – IV, Issue – July 2016. – Madhya Pradesh, India. – P. 75, P. 1–4.
12. Jakovlevas-Mateckis K. Conceptual Principles of the Planning of Modern Public Libraries / K. Jakovlevas-Mateckis, L. Kostinaité, J. Pupeliené // LIBER Quarterly. – 14(2). – 2004. – [Electronical source]. – Access mode : <http://doi.org/10.18352/lq.7767>.
13. Mallapur, V. B. Modernization of Academic Libraries. Karanataka / V.B. Mallapur, R.R. Naik. – [Electronical source]. – Access mode : <http://diskud.over-blog.com/article-36027433.html>.
14. Салата Г.В. Природа людини в проблемному полі біокультурної антропології / Г.В. Салата // Історія науки і техніки. – К. : Вид-во ДЕУТ, 2014. – Вип. 5. – С. 231–236.
15. Бачинська Н.А. Базові концепції модернізації вищої бібліотечно-інформаційної освіти в Україні / Н.А. Бачинська // Вісник Книжкової палати. 2015. – № 3. – С. 32–37.

Дем'янюк М.Б

Спілка християнських письменників України як функціональна модель синергії гуманізму, етики та естетики

Зосереджено увагу на засадах діяльності Спілки християнських письменників України як громадської творчої організації, яка є прикладом втілення толерантності у сучасному суспільстві. Значну увагу приділено її поліконфесійності та християнським цінностям. Охарактеризовано творчу діяльність спілки, яка і слугує основою толерування та базується на засадах синергії гуманістичних, етичних та естетичних констант.

Ключові слова: Спілка християнських письменників України, модель, синергія, поліконфесійність, християнські цінності.

анским ценностям. Раскрывается творческая деятельность союза, которая служит основанием толерирования и базируется на синергии гуманистических, этических и эстетических констант.

Ключевые слова: Союз христианских писателей Украины, модель, синергия, поликонфессиональность, христианские ценности.

The emphasis is on the basis of Christian Writers of Ukraine Union as creative public organization that is an example of tolerance embodiment in modern society. Special emphasis is on its multi-religious relations and Christian values. The Union's creativity has been characterized, which serves as the tolerance principal and based on the humanistic, ethical and aesthetic constants' synergy.

Key words: Christian Union of Writers of Ukraine, model, synergy, multi-religious relations, Christian values.

УДК 061.23:27-428

Дем'янюк М.Б.,
кандидат філологічних наук,
доцент, доцент кафедри філософії
та політології Хмельницького
національного університету

Сосредоточено внимание на основаниях деятельности Союза христианских писателей Украины как общественной творческой организации, которая является примером отражения толерантности в современном обществе. Значительное внимание уделено ее поликонфессиональности и християнским ценностям.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси в сучасному українському суспільстві вкотре актуалізують проблематику його інтеграції. Для її розгортання необхідним є формування «об'єднуючого» соціокультурного простору, який базується на засадах толерантності. Моральні цінності, етичні засади, в основі яких лежить взаєморозуміння, любов до людини, що притаманні християнській релігії, можуть стати гідним зразком для наслідування в усіх сферах суспільного життя. Прикладом слугує Міжконфесійний молитовний рух «За звільнення України», де миряни запрошуються на спільну молитву за припинення війни, у тому числі дітовбивчої; навернення як України так і Росії; збереження життя воїнів; зцілення поранених; визволення полонених та віднайдення пропавших безвісти; за тих, хто віддав найдорожче – життя за волю України; осягнення в народі і світі дару єдності і любові.

Гідним зразком єднання, толерування в суспільстві може слугувати Спілка християнських письменників України, яка об'єднує представників різних конфесій на засадах взаємоповаги та любові до Слова.

Останні дослідження та публікації. Наразі підкреслимо, що Всеукраїнська творча громадська організація «Спілка християнських письменників України» існує з 2007 року. Проте основними джерелами щодо діяльності спілки є офіційний сайт Спілки християнських письменників країни» та інші християнські мас-медіа, літературно-художні

видання. Власне кількість наукових розвідок щодо цього питання не є об'ємною. У цьому дискурсі виділяємо наукові статті М. Балаклицького [1], Л. Веремейчика [2], С. Филипчук [9]. Варто зазначити, що у вищезазначених статтях СХПУ не є окремим об'єктом дослідження, а одним із прикладів певного виду суспільної діяльності протестантів.

Метою статті є вивчення діяльності Всеукраїнської громадської організації «Спілка християнських письменників України», яка забезпечується синергією гуманістичних, естетичних, етичних пріоритетів та спрямована на втілення християнських цінностей у суспільне життя.

Виклад матеріалу дослідження. СХПУ за висловом Євгена Заплетнюка – Голови Місіонерського відділу Патріархії Української Автокефальної Православної Церкви, а також члена СХПУ, «створена для об'єднання християн з однією метою – відкрити світові Христа». Спілка є членом Української Міжцерковної Ради (УМР), метою якої є сприяння зближення, взаємодії та єдності християнських церков. Діяльність УМР ґрунтується на високих гуманних цінностях: любові до Бога, Божого слова та людини як Божественного творіння.

СХПУ також є членом Українського Євангелічного Альянсу (УЄА), метою якого є досягнення єдності християн. Із часу заснування Альянсу і до сьогодні головною метою руху є подолання негативних наслідків розділення серед християн, а також досягнення єдності. Україна долучилася до

цього руху у 2003 році. Головою Національного Українського Євангелічного Альянсу (НУЄА) є Решетинський Валерій Миколайович – Президент «Інституту ґенези життя та Всесвіту», Президент Міжнародного центру Християнського Лідерства, викладач систематичної апологетики, старший пастор Церкви «Християнська надія», єпископ об'єднання євангельських церков «Українська місіонерська церква». Генеральним секретарем НУЄА є голова Спільки християнських письменників України – старший пастор церкви «Ранкова Зірка», магістр теології, письменник, художник, член Міжнародної професійної спілки художників Костянтин Шаповалов, який у січні 2007 року заснував Всеукраїнську громадську організацію СХПУ, головою якої він є і донині.

Завдання Спільки християнських письменників України співзвучні основній меті Української Міжцерковної Ради та Українського Євангельського Альянсу – об'єднання християн із метою утвердження християнських цінностей в суспільстві. Проте, на відміну від Української Міжцерковної Ради, спілка єднає не лише християн різних протестантських церков, але й православних та католиків, які є літераторами. СХПУ є Всеукраїнською творчою громадською організацією, що об'єднує саме літераторів: прозаїків, поетів, драматургів та публіцистів, які пишуть на християнську тематику.

Установча конференція СХПУ відбулася 28 січня 2007 року в місті Києві. Кількість обласних осередків сьогодні – 17. Осередки є в Києві, Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Київській, Луганській, Львівській, Одеській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Чернігівській областях, а також у м. Севастополь та в Криму. Натепер спілка нараховує 110 членів, представників усіх християнських конфесій України: православних, католиків, протестантів. Показовою є динаміка щодо конфесійної належності спілчан. Так, на початку створення спілки нараховувалося 25 членів. Серед них віруючі протестантських конфесій, один представник православної церкви і один католик. Сьогодні серед 110 членів спілки 86% становлять представники протестантських церков (п'ятидесятники, баптисти, адвентисти, харизмати), 10% – православні, 4% – католики. Така зростаюча динаміка засвідчує життєздатність, актуальність та перспективність спілки, діяльність якої ґрунтується на взаємному пізнанні, визнанні, повазі та любові. Відомий богословський вислів: «Кордони між Церквами не доходять до Бога», тут набуває особливої значимості.

Синергія християнських конфесій в СХПУ зумовлена відповідною просвітницько-толерантизаційною діяльністю. Так, відповідно до Статуту СХПУ: «Основною метою діяльності Спільки християнських письменників України є об'єднання авторів, видавців, редакторів християнських творів

із метою підняття рівня суспільної моралі, утвердження християнських цінностей в соціальних відносинах та поведінці людей, виховання нового покоління громадян України в дусі християнської етики, поширення надбань християнської творчості, задоволення та захист законних соціальних, творчих, економічних та інших інтересів своїх членів. Основними завданнями СХПУ є всебічне сприяння підвищенню рівня моралі та духовності в суспільних та родинних (сімейних) відносинах, консолідація зусиль членів спілки в утвердженні біблійної моралі, християнських цінностей в житті людини; посилення підтримки авторів, членів спілки в їх творчій літературній діяльності, яка не суперечить Духу Слова Божого і біблійним основам християнської віри; сприяння розповсюдженню творів авторів, членів спілки в Україні та за її межами, ініціатива у формуванні загальнодержавних, регіональних, місцевих та міжнародних програм, суспільних акцій, які не суперечать стратегічним напрямкам діяльності спілки» [7]. Отже, діяльність спілки ґрунтується на християнському гуманізмі, в основі якого лежать, передусім, дві заповіді: «Люби Господа Бога всім серцем твоїм, усією душею твоєю, всією силою твоєю і всіма помислами твоїми», а також «Люби ближнього твого, як себе самого». При цьому мистецтво слова є способом плекання християнських цінностей, їх трансляції, втілення в суспільство.

Таким чином, літературна творчість християнського спрямування, кіномистецтво, пісня визначають зміст діяльності СХПУ. Наявний плюралізм мистецтв – способи донесення головних християнських цінностей сучасній людині. Зазначимо, що членами СХПУ є митці, які працюють у різних жанрах і видах творчості. Прикметно, що голова ради СХПУ Шаповалов Костянтин Андрійович є відомим письменником та художником, а Уповноважений представник СХПУ у США, радник голови СХПУ – Бузинний Яків Васильович є відомим поетом і графіком.

Діяльність СХПУ забезпечується синергією гуманістичних, естетичних, етичних пріоритетів, що знаходить своє вираження як і у внутрішньому задумі певного мистецького твору, так і в суспільній громадській діяльності загалом. Отже, сутність спілки у донесенні Божого Слова до людини, «пробудження» мирянина, поширенні християнських цінностей у суспільстві через мистецтво, незалежно від конфесійної належності членів СХПУ. Саме ця процесуальність власне і визначає зміст СХПУ.

Таким чином, спілка є формою втілення синергії гуманізму, етики та естетики, яка знаменує велич Слова Христового. Показово, що до Спільки християнських письменників України входять такі відомі релігійні, культурні діячі як Бузинний Яків Васильович – відомий поет, художник, док-

тор богослов'я, президент Фонду спасіння дітей України від наслідків Чорнобильської катастрофи, радник Голови СХПУ, уповноважений представник СХПУ в США; Балюк Сергій Васильович – Голова Закарпатського об'єднання християнських євангельських церков Живого Бога; член УМР Вознюк Віталій Володимирович – єпископ об'єднання «Божа Церква» ХВЕ України, старший пастор церкви «Еммануїл»; Грисенко Борис Саулович – старший рабин Київської Єврейської Месіанської Общини; член УМР, почесний доктор теології CLST (Christian Life School of Theology) Жукотанська Софія – Голова Духовної Ради Всеукраїнської Християнської Асамблеї, старший пастор церкви «Найсвятіша святиня»; доктор Богослов'я, доктор соціологічних наук, член УМР Заслізний Петро Миколайович – єпископ Союзу Вільних церков Християн Євангельської Віри (СВУ ХВЕ); Заплетнюк Євген Ростиславович – Голова місіонерського відділу Патріархії УАПЦ, митрофорний протоієрей; Малюк Володимир Іванович – відомий український учений, доктор медичних наук, професор; Павлюк Петро Аркадійович – доктор практичної теології, магістр теології та магістр психології, журналіст, письменник; Савочка Пилип Михайлович – почесний доктор теології, єпископ, старший пастор церкви «Спасіння», член УМР, викладач Української Євангельської Семінарії Богослов'я; Франчук Володимир Іванович – професор, письменник, старший пастор церкви християн віри євангельської.

Прагнення донести Словом до широкого загалу християнські та загальнолюдські цінності та участь у заходах такого спрямування єднає спілчан, а також сприяє їх подальшому естетичному та художньому вдосконаленню. Як зазначив Голова СХПУ Костянтин Шаповалов: «Творчески одаренные христиане имеют огромный потенциал для того, чтобы: влиять на формирование национальной идеи, моральных ценностей и духовности нации, употребляя универсальный язык искусства и мастерство слова, формировать христианское мировоззрение в гражданском обществе, помочь людям увидеть, понять, найти и выразить те ценности, мысли, чувства, переживания, устремления, которые сокрыты и хранятся в их естестве от создания мира», та повністю розкрити цей потенціал можливо, лише діючи в площині толерантного полілогу: «...И мы, Союз христианских писателей Украины, столкнулись с проблемой: христианская интеллигенция в удручающем состоянии и всем нам предстоит позволить друг другу «мыть ноги», чтобы совместно потрудиться на формирование украинской христианской интеллигенции, способной быть сильным, мощным, влиятельным, слышимым в нашем обществе голосом, активно и эффективно влияющим на формирование общественной мысли, национальной идеи, на куль-

туру, мораль различных сфер жизнедеятельности общества» [10]. Він також наголошує, що творчі та літературні дари в християнстві повинні мати цілеспрямованість і доцільність, отже, перед митцем завжди повинні стояти три запитання, а саме: що, для кого, з якою метою я пишу, творю: «Всякое творчество должно подчиняться единой Божественной цели! А автор имеет социально ответственную и активную позицию».

До різновидів діяльності спілки належать літературні фестивалі: Всеукраїнські міжконфесійні фестивалі християнської поезії, Всеукраїнський фестиваль малої прози, Всеукраїнський фестиваль публіцистики, кінофестиваль «Світло».

У 2007 році СХПУ ініціювала проведення щорічного Всеукраїнського конкурсу на звання «Людина року в українському християнстві». У Положенні про присудження почесного звання «Людина року в українському християнстві» зазначено, що кандидатом такої нагороди може бути виключно громадянин України, що проживає в Україні або за її межами та сповідує спільну християнську віру, – людина, яка зробила значний вклад в утвердження християнських цінностей в житті, культурі, свідомості народу України за останній рік. Зазначимо, що переможцями номінацій «Людина року в українському християнстві» були: у 2007 році – Катерина Михайлівна Ющенко – голова наглядової ради Міжнародного благодійного фонду «Україна 3000»; у 2008 році – Віктор Андрійович Ющенко – 3-й Президент України; 2009 року – Михайло Жар (отець Лонгін) – архимандрит, настоятель Свято-Вознесенського монастиря УПЦ МП у Чернівецькій області; 2010 року – Роман Іванович Корнійко – президент Міжнародної благодійної фундації «Отчий дім», Президент Альянсу «Україна без сиріт»; 2012 року – Блаженніший Митрополит Київський і всієї України Володимир – Предстоятель УПЦ МП, 2013 року – Блаженніший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет – Предстоятель УПЦ КП; 2014 року – Ростислав Олександрович Крижановський – академік, ректор ХГЕУ, засновник та перший Голова Українського Євангельського Альянсу; у 2015 році – Павло Якимович Унугурян – народний депутат України шостого та восьмого скликань, голова міжфракційного депутатського об'єднання «За духовність, моральність та здоров'я України», яке нараховує більше ста депутатів, заступник голови Спеціальної комісії Верховної Ради України з питань бюджету, голова ВГО «Спілка молодих християн України», член Постійної делегації у ПАРЕ.

Синергія гуманістичної, етичної та естетичної складової виразно прослідковується і на прикладі такого різновиду діяльності СХПУ, як проведення літературних фестивалів. Так, у 2007 році відбувся І-й Всеукраїнський міжконфесійний Фестиваль християнської поезії (м. Київ), 2010 рік – II-й Всеукраїн-

ський міжконфесійний Фестиваль християнської поезії, у 2011 році проведено I-й Всеукраїнський Фестиваль малої прози, у 2012 – I-й Всеукраїнський Фестиваль публіцистики «Церква та суспільство – новий виклик», 2015 року – Перший Всеукраїнський поетичний конкурс – фестиваль Якова Бузинного «Жива вода на рани України», у 2016 році – Другий Всеукраїнський поетичний конкурс – фестиваль Якова Бузинного «Збережемо сім'ю – захистимо християнське майбутнє». Прикметно, що проводить Конкурс – фестиваль Якова Бузинного планується щорічно. Метою його є популяризація сучасної християнської поезії, яка втілює і пропагує християнський світогляд (християнський гуманізм), моральні цінності (етична складова) та підвищення професійного рівня авторів, що, безперечно, спрямовано і на естетичне удосконалення поетичного твору. При цьому синергія цих складових власне й засвідчує присутність Бога у вірші, коли осяяне любов'ю слово у вірі та вдячності єднає мирян. Л.Ф. Веремійчук зазначив: «Християнські письменники відкрито заявили про себе як про силу, що має намір принести в культурне середовище нашої країни те, у чому ми всі маємо відчутну потребу – духовність, етику та мораль, як їх розуміють істинно віруючі християни» [2, с. 65].

Особливою формою популяризації творів християнських митців є видання літературних альманахів. Юрій Вавринюк – Голова Волинського осередку СХПУ у передмові до поетичного збірника «Осоння віри», до якого увійшла частина поетичного доробку учасників Луцької літературної студії «Слово» зазначив: «Християнин не може не любити поезію. Хоча б тому, що першим поетом можна назвати Того, у кого він вірує. Ми Його так і називаємо – Творець – безмежно творча Особа. І те, що Він створив – це вершина поетичної думки, втілена у Всесвіті, у мальовничих горах, квітучих луках та блакитному небі. Християнин не може не жити поезією. Хоча б тому, що майже третина Слова Божого написана поетичною мовою, яку піднесли до вершин досконалості автори книги Йова, Пісні над Піснями, Псалмів та пророчих книг. Християнин не може не звертати увагу на поезію. Хоча б тому, що творець, серце Якого переповнене почуттям прекрасного, передав це почуття і Своїм дітям, тому той, дух кого має в собі частину Творця, бачить навколишній світ по – особливому, передаючи свої враження Творцю, нестандартно – поетично. Саме тому християни так часто свої почуття до Бога висловлюють через поетичне слово – слова, у якому неповторно сплелися і вдячність Господу, і захоплення красою природи, і туга за небесною Вітчизною, і відгук на суспільні події» [6, с. 3]. Це промовисте висловлювання особливо яскраво демонструє гармонійне поєднання кожної з домінант (гуманістичної, етичної, естетичної) у поетичному слові, що власне і характеризує

християнську поезію загалом.

У 2016 році побачив світ альманах волинського осередку Спілки християнських письменників України «Осоння». Його автори представляють християнські конфесії: православні та протестанти (баптисти і п'ятидесятники). Альманах розпочинається промовистим вступом «Слово, осяяне вірою» голови осередку Юрія Вавринюка, де йдеться про «диво Слова»: «Авторів об'єднує не лише причетність до найбільшого з див, не лише любов до слова та віра в Бога. Декілька років тому християнські автори створили творчу спілку, яка покликана допомогти донести до читача ті одкровення, які переповнюють осяяне вірою та небом єство» [5, с. 6–7]. Прикметно, що синергія християнського гуманізму, етики і естетики притаманна, як і збірці загалом, так і кожному літературному твору, розміщеному в ній. І стосується це не лише поетичних творів, але й прозових і, зокрема, літературної критики. У дискурсі зазначеної тематики варто наголосити на тому, що на перших сторінках альманаху подається поезія Олега Костянтиновича Бермана, який своїми «Діалогами з Христом» започаткував викладання християнської етики в закладах освіти.

Активно поширюється поезія та проза членів СХПУ в інтернет-просторі. М.А. Балаклицький, характеризуючи розвиток національної автури в релігійній сфері, визначав: «Здійснюються перші кроки щодо розвитку церковної автури. Виробляються навички цивілізованої взаємодії. Виникає інформаційне поле: майданчики для апробації своїх творів (насамперед, інтернет, ЗМІ), проводяться конкурси з релігійної белетристики. Окремі видавництва намагаються спеціалізуватися на відкритті місцевих імен. Спілка християнських письменників України не без труднощів позиціонує письменників і громадських діячів – християн у міжконфесійному та світському інформаційному просторі» [1].

Творчі здобутки членів спілки розміщені на офіційному сайті СХПУ, а також на сайті української християнської поезії «Доторкнутися до вічного». «Поезія займає особливе місце в житті віруючої людини. Всемогутній Творець свого часу вдихнув у перших людей Своє дихання життя, переливши у людську душу частину Себе. З тих пір у нас живе почуття прекрасного і поклик до творчого осмислення свого життя, навколишнього світу і наших стосунків з Творцем. Тому й не дивно, що свої почуття до Бога християни часто висловлюють через поезію», – зазначено на сайті християнської поезії [8]. У цих словах увиразнюється особлива значимість слова, у якому поєднується духовна змістовність та естетична довершеність. І це поєднання є свідченням глибокого християнського гуманізму: любові до Людини, якій Господь дарував можливість висловлюватися тією ж образною мовою, якою спілкується власне і Він.

На сайті розміщені вірші 58 авторів (окремо подані вірші невідомих авторів). Варто відзначити поліконфесійність сайту, адже автори належать до різних релігійних конфесій, проте Любов до Бога та прояв її величчя у Слові єднає мирян, що є основою для продуктивного діалогу поміж членами осередку.

Різновидом діяльності СХПУ є проведення фестивалів християнського кіно «Світло», адже кіно разом із телебаченням та інтернетом є одним із найпотужніших чинників глобалізації в сучасній постмодерній культурі – культурі зображення [9]. Основною метою кінофестивалю є підтримка та розвиток в Україні та за її межами кінопродукту, який пропагує християнські моральні цінності. Кінофестиваль «Світло» набув міжнародного статусу. Варто відмітити, що його учасниками є не лише діячі України, але й Швейцарії, Іспанії, Німеччини, Франції, США, Ізраїлю тощо.

Високі ідеї стрічок мають поєднуватися з майстерним художнім сценарієм, бо лише таке поєднання етичного та естетичного спроможне у всій величній красі продемонструвати вагомість ідей християнського гуманізму як і для суспільства, так і в житті кожної людини. Синергія гуманізму, етики та естетики – основа високодейного фільму, який відповідно до назви фестивалю є Світлом сяєвом серця його творців з метою осяяння душ глядачів. Знаменною подією стала демонстрація на Першому християнському фестивалі «Світло» (2013 рік) фільму «Владика Андрій» про митрополита УГКЦ Андрія Шептицького (гран-прі фестивалю). На Другому фестивалі «Світло» (2015 рік) також представлені роботи про волонтерів, капеланів та добровольців.

Протоієрей Григорій Коваленко на засіданні українського християнського академічного товариства (УХАТ) «Шляхи примирення Київської Церкви» наголосив: «Маємо навчатися впізнавати християнина у представнику іншої конфесії і свідчити, що ця людина живе за Христовими законами. З іншого боку – потрібно впізнавати віруючого у представниках інших релігій, бо ми віримо в одного Бога... Треба пропонувати шляхи, які будуть корисними для майбутнього українського суспільства, де спільнота віруючих різних конфесій та релігій відчуває себе єдиною в молитві за Україною. Адже, виконуючи «Боже великий єдиний...» разом, ми вже демонструємо новий формат, який треба плекати і розвивати...» [3]. Принагідно підкреслимо, що саме в цьому форматі діє СХПУ, яка об'єднує різноконфесійних авторів для вирішення загальносуспільних інтересів. «Ти постом і молитвою можеш зупинити війну в Україні!» – звертання до мирян Міжконфесійного молитовного руху «За звільнення України: Моліться, люди ви до Бога! Моліться за своїх дітей, За церкву, волю, Україну, За твердість віри всіх людей!»

Висновки. СХПУ є прикладом втілення толерантності у сучасному суспільстві. Творча діяльність спілки слугує основною толерування та забезпечує синергію гуманістичних, етичних та естетичних пріоритетів. СХПУ виступає як форма втілення синергії, яка забезпечується значущістю Слова Христового. Літературне мистецтво є способом і водночас змістом діяльності спілки, результатом якої є синергія вищевказаних пріоритетів. Сутністю спілки є ефект від синергії гуманізму, етики та естетики, спрямований на поширення християнських цінностей незалежно від конфесійної належності спілчан. Положення, які містяться в статті, можуть бути запроваджені в освітні навчальні програми закладів освіти України, а також для розробки нової стратегії викладання гуманітарних, зокрема, культурологічних дисциплін для студентів.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому планується розробка теоретичного підґрунтя запропонованої моделі поширення християнських цінностей у суспільстві на основі синергії гуманізму, етики та естетики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балаклицький М.А. Проблема національної автури в протестантському книговидаванні України / М.А. Балаклицький // Гуманитарные научные исследования. – 2013. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://human.snauka.ru/2013/02/2305>
2. Веремейчик Л.Ф. Видавнича діяльність протестантських мас-медіа незалежної України / Л.Ф. Веремейчик // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичне релігієзнавство». – 2011. – Вип. 4. – С. 61–70. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/NznuoairD2009_2011_4_9.
3. Коваленко Г. Потребуємо такої моделі єдності, яка б не знищувала нашої унікальності / Георгій Коваленко // Релігійно-інформаційна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/64676/.
4. Мудраков В. Полілог культурних наративів як філософія толерування / В. Мудраков // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». – 2016. – Вип. 17. – С. 317–321. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2016_17_37.
5. Осоння: альманах Волинського осередку Спілки християнських письменників України. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016 – 120 с.
6. Осоння віри: збірник поезії. – Луцьк : РТ МКФ Християнське життя, 2013. – 120 с.
7. Спілка християнських письменників України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.http://shpu.com.ua/index.php/about-shpu/ofitsijni-dokumenti/68-statut-vseukrajinskoji-gromadskoj-organizatsiji-spilka-khristijanskikh-pismennikov-ukrajini>.
8. Українська християнська поезія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bogpoet.com.ua/>.

9. Филипчук С.В. Фестиваль християнського кіно як засіб місіонерської роботи українських церков / С.В. Филипчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичне релігієзнавство». – 2014. – Вип. 9. – С. 147–155.

10. Шаповалов К. Литературные и творческие дары в современном христианстве / Константин Шаповалов // Божий Промысел – через созерцание

Творца в величии и красоте творения приводит человека к Творцу Спасения! : V Международная научно-практическая конференция (5–7 апреля 2012 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.shpu.com.ua/index.php/media-info/biblioteka/publitsistka/58-doklad-glavy-skhpu-konstantina-shapovalova-na-temu-literaturnye-i-tvorcheskie-dary-v-sovremennom-khristianstve>.

Колісниченко Р.М.

Методологія дослідження глобалістичної свідомості

Здійснено аналіз особливостей застосування діалектичного, системного, структурно-функціонального, аксіологічного, якісного, діяльнісного методологічних підходів наукового пізнання, принципів методологічного плюралізму, об'єктивності, історизму та соціального підходу під час дослідження сутності, теоретичних засад, особливостей формування та механізму вдосконалення глобалістичної свідомості людства.

Ключові слова: глобалістична свідомість, методологічні підходи, принципи наукового пізнання.

Проведен анализ особенностей применения диалектического, системного, структурно-функционального, аксиологического, качественного, деятельностного методологических подходов научного познания, принципов методологического плюрализма, объективности, историзма

и социального подхода при исследовании сущности, теоретических основ, особенностей формирования и механизма совершенствования глобалистического сознания человечества.

Ключевые слова: глобалистическое сознание, методологические подходы, принципы научного познания.

The analysis of the specific application of dialectic, systemic, structural and functional, axiological, qualitative methodological approaches of the activity of scientific knowledge, the principles of methodological pluralism, objectivity, historicism and social approach in the study of nature, theoretical foundations, and the characteristics of the formation mechanism of perfection of a globalized consciousness of humanity.

Key words: globalistion consciousness, methodological approaches, principles of scientific knowledge.

УДК 32:001.891.3

Колісниченко Р.М.,
кандидат політичних наук, доцент,
директор Кіровоградського інституту
ПАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія
управління персоналом»

Глобалістична свідомість виконує надзвичайно важливу роль у розвитку глобальних відносин, визначенні стратегічних напрямів цивілізаційного поступу, стає однією з основних причин змін і трансформацій наявного світового порядку. Ґрунтовне наукове вивчення сутності, особливостей, механізмів розвитку глобалістичної свідомості населення вимагає раціонального визначення методології її дослідження, застосування методів аналізу глобальних тенденцій і явищ, що забезпечують цілісність, об'єктивність та послідовність опрацювання особливостей суспільного ставлення до світових проблем людства.

Філософські основи методології наукового пізнання досліджували В. Андрущенко, П. Анохін, Н. Кушнарєнко, В. Шейко, інші вчені [1; 8; 9]. На політологічному аналізі проблем вибору методологічних підходів зосередилися О. Бабкіна, В. Горбатенко, Ф. Кирилук, М. Сазонов та інші дослідники [2; 6; 7]. Утім методологія пізнання глобальних процесів, глобалістичної свідомості людства залишається недостатньо дослідженою.

Метою статті є аналіз методології дослідження глобалістичної свідомості. До цілей статті належить вивчення особливостей використання діалектичного, системного, структурно-функціонального, аксіологічного, якісного, діяльнісного методологічних підходів, принципів наукового пізнання, що застосовуються під час здійснення аналізу глобалістичної свідомості.

Глобалістична свідомість є специфічною формою суспільної свідомості, що являє собою ступінь інтересу до глобальних проблем людства, рівень знань, уявлень, оцінок стосовно значення, змісту, особливостей світових викликів, людської

діяльності, яка здійснюється з метою їхнього подолання, усвідомлення оптимальних способів розв'язання загальнопланетарних проблем, необхідності участі у їх вирішенні, суб'єктивної готовності до такої участі, а також рівень розвитку глобалістичної самосвідомості [5].

Термін «методологія» (від грецького «metodos» – шлях, спосіб та «logos» – вчення, наука) етимологічно означає вчення про методи, певну сферу наукових знань про методи пізнання дійсності. Наведене етимологічне трактування цього поняття не повною мірою відображає зміст методології наукових досліджень із позиції сучасної науки, оскільки обмежується виключно сферою пізнання, не охоплює практичних шляхів трансформації людьми політичних відносин, а тому не здатне всебічно охарактеризувати широке розмаїття сучасних якостей наукового методологічного апарату [8, с. 355–362].

У сучасному розумінні під науковою методологією варто розуміти систему принципів розробки і використання методів не лише пізнання навколишнього світу, а і його практичного перетворення, змін суспільних реалій у процесі практичної людської життєдіяльності, що здійснюється з певною метою відповідно до інтересів певної частини людства або людства в цілому [8, с. 362]. У цьому контексті методи є способами досягнення мети, що лежать в основі певним чином упорядкованої наукової діяльності, сукупністю правил, принципів, прийомів і засобів наукових досліджень. У свою чергу методи можуть об'єднуватися в методологічні підходи, що являють собою системи тісно взаємопов'язаних між собою методів аналізу певної дослідницької сфери на основі спільних принципів наукових пошуків [3, с. 67–68].

На початковому етапі здійснення наукових досліджень питання аналізу методології не виокремлювалися в окремі наукові напрями, не займали належного місця у системі наук. Початок активного розвитку методології як системи способів здійснення наукових розвідок пов'язують з іменами ідеалістів І. Канта та В. Гегеля, які звернули увагу на закономірності у сходженні від конкретного до абстрактного, зосередженні на частках цілого, суперечностях буття і людського мислення. Результатом наукових пошуків у зазначеній сфері стала розробка діалектичного методологічного підходу наукового пізнання, який базується на зв'язку теорії і практики, взаємодії внутрішнього і зовнішнього, об'єктивного і суб'єктивного [9, с. 57–58].

Діалектичний підхід передбачає дотримання логічної послідовності, становлення теоретичного підґрунтя раціонального вибору напрямів пізнавальної діяльності та належить до фундаментальних принципів наукового осмислення дійсності у всіх її аспектах. Діалектика як метод пізнання істини формує основу для аналізу і обґрунтування процесів диференціації, інтеграції, суперечності між сутністю і явищем, змістом і формою. Складно переоцінити вплив діалектики на досягнення об'єктивності в наданні оцінок всього того, що відбивається людською свідомістю, адже основою діалектичного пізнання є досвід і факти, критерієм же істинності теорії визнається виключно практика, що дозволяє точно визначити ступінь верифікації теоретичних напрацювань [9, с. 58].

Діалектика передбачає визнання значного впливу економічних процесів на політичну сферу людського буття, що може відбиватися на відносинах між економічними і політичними елітами, народом і владою, взаємозв'язку розвитку економіки, матеріального, соціального становища населення та формуванням суспільних оцінок діяльності політичного керівництва, визначенням типу політичного режиму. Однією з основних особливостей політико-економічного взаємовпливу є перевага політичних важелів над економічними. Якщо економічні, соціальні фактори, можуть змінювати політичні системи лише в головних істотних параметрах політичної дійсності, то політика здійснює суттєвий вплив на усі без винятку процеси економічного розвитку, визначає як стратегічні, так і тактичні напрями трансформації економічних відносин [2].

Відповідно до діалектичного підходу дослідження глобалістичної свідомості людства має здійснюватися з урахуванням її постійних змін, трансформацій, наявних глобальних протиріч, суперечностей, що можуть виникати між глобалістичною свідомістю, політичною культурою, практичними проявами сучасних світових проблем, глобальною дійсністю в цілому. Під впливом цих суперечностей відбувається формування характеру основних тенденцій глобального людського

розвитку, становлення політичної культури населення світу, загострення чи розв'язання цивілізаційних проблем глобального рівня.

Застосування діалектичного підходу під час вивчення глобалістичної свідомості створює необхідні передумови для визначення причин, сутності, практичних наслідків посилення світових викликів для всього людства, цілісності, взаємопов'язаності глобальних процесів, чинників формування інтересу, ставлення людей до світових загроз, суспільних прагнень до збору інформації про глобальні проблеми, її обробку, формування відповідних висновків, настанов щодо участі чи неучасті в подоланні планетарних проявів несправедливості.

Наукове дослідження характеру людського ставлення до глобальних тенденцій вимагає усвідомлення їх неоднорідності, амбівалентності, глибокого аналізу усіх можливих позицій відносно трансформації глобалістичної свідомості як чинника перетворень планетарних політико-культурних відносин. Здійснення такого аналізу не допускає дотримання лише однієї із сторін суперечностей, передбачає обов'язкове врахування усіх боків взаємовпливу світових процесів, різноманітні особливості якого можуть мати різні змістовно віддалені одні від одних причини і наслідки [2].

Втілення в життя принципу методологічного плюралізму потребує визнання того, що жодна із наукових шкіл не в змозі всебічно пояснити чинники й особливості розвитку глобалістичної свідомості народів світу, її впливу на сучасні зміни світової політичної культури. Цілісне уявлення про світові відносини може бути сформоване виключно завдяки використанню системи різноманітних методологічних підходів, методів, принципів і трактувань [2].

Важливу роль у здійсненні аналізу глобалістичної свідомості відіграє використання системного підходу, що розглядає політичні явища як системні утворення тісно взаємопов'язаних структурних компонентів. У науковому вимірі кількість визначень поняття «система» з позиції різних наукових напрямів вражає своїм розмаїттям. Одне з найбільш точних визначень «системи» дає академік П. Анохін, на думку якого «система являє собою комплекс винахідливо залучених елементів, у яких взаємодія і взаємовідносини набувають характеру взаємовпливу компонентів на отримання сфокусованого корисного результату» [1].

Системний підхід політичних досліджень було засновано у 50–60 роках ХХ століття американськими вченими Т. Парсонсом та Д. Істоном. В основі системного підходу лежить цілісність, комплексність аналізу об'єкта, його структурних елементів, розуміння системи як органічної єдності компонентів загальної структури, тісно пов'язаних різноманітними зв'язками. Змістом системного підходу є філософські уявлення про структурованість

кожного системного об'єкта, цілісність об'єктивного світу, співвідношення цілого й частин, взаємодію системи із зовнішнім середовищем, загальні закономірності розвитку систем. У цьому розумінні політична сфера життя людства є цілісним саморегулюючим механізмом, що перебуває в постійній взаємодії із зовнішнім середовищем через постійні зв'язки з політичними прагненнями, вимогами населення та суспільним впливом на прийняття глобальних політичних рішень [2; 4, с. 10–29; 6, с. 40–41; 7, с. 21; 10].

Розуміння специфіки системних взаємозв'язків глобалістичної свідомості з політичною культурою й політичною системою відкриває можливості для повноцінного аналізу світових політичних процесів, глобальних проблем, об'єктивного оцінювання людської діяльності, що здійснюється для їх вирішення, вироблення стратегічних напрямів підвищення ефективності світової політики [6, с. 40].

У межах системного підходу глобалістична свідомість розглядається як складне утворення, що складається з багатьох структурних елементів і підсистем. Варто враховувати, що глобалістична свідомість є системою лише тоді, коли кожний її компонент не в змозі виконувати спільні функції всієї системи і водночас не здатний здійснювати свої специфічні функції поза межами загальної системи. Системний підхід потребує детального вивчення системи понять, що входять до складу глобалістичної свідомості людства, таких як її пізнавальна, оціночна, емоційна, мотиваційно-вольова та інші сфери, ступінь розвитку яких відповідає наявному глобальному рівню цивілізаційного поступу [6, с. 40].

Глобалістичній свідомості властиві усі ознаки системи, що виявляються у значній кількості її складних багаторівневих взаємопов'язаних компонентів, кожен з яких має специфічні характерні лише йому якості. З одного боку, глобалістична свідомість виступає важливим складником більш загальної системи суспільної свідомості, з якою вступає у тісну взаємозалежність, з іншого – являє собою окрему цілісну систему зі специфічними ознаками і принципами розвитку. Тобто глобалістична свідомість є системою, кожний з елементів якої становить самостійне утворення, що також має відповідні ознаки окремої системи. Дослідження змісту цих елементів, їх якостей, взаємозв'язку є необхідним не лише для вивчення глобалістичної свідомості як такої, а й визначення стратегії її глобального розвитку як системи.

Використання системи наукових методів дає можливість здійснити розгорнутий багатоаспектний аналіз різних сторін досліджуваного об'єкта, суттєво підвищити об'єктивність результатів дослідження, наукову цінність сформульованих висновків. Сучасна наукова методологія передбачає розгляд системи глобальних відносин як процесів,

що розвиваються під значним впливом політики, екології, економіки, соціальної сфери, суспільної моралі, культури, ідеології тощо. Отже, усестороннє вивчення глобалістичної свідомості людства, її складових частин, особливостей, механізму розвитку є неможливим без аналізу відповідних досягнень інших галузей науки, здійснення не лише політичного, а й історичного, екологічного, економічного, соціального, правового, соціологічного аналізу, чим пояснюється висока актуальність застосування міждисциплінарного підходу у дослідженні глобалістичної свідомості, врахування результатів розвитку різних наукових напрямів. На основі використання міждисциплінарного підходу доцільно аналізувати різнопланові сфери сучасних світових тенденцій, визначати типологію глобалістичної свідомості залежно від ставлення до різних видів глобальних проблем, особливості її політичних, природоохоронних, воєнних, економічних, демографічних та інших трансформацій [2].

Із використанням системного підходу тісно пов'язаний структурно-функціональний підхід, в основі якого лежить виокремлення структурних компонентів системних явищ, визначення специфіки їх функцій у відповідній системі, дистанціювання від етичної оцінки політичного життя й дотримання позитивістської орієнтації, що передбачає аналіз політичної дійсності із урахуванням усіх наявних протиріч [9, с. 63; 6, с. 39–40].

Зазначений підхід дозволяє ґрунтовно дослідити структуру глобалістичної свідомості, функціональну роль кожного з її компонентів, загальні, спеціальні функції, структурно-функціональну взаємодію з політичною культурою, зокрема, в контексті сучасних глобальних змін і перетворень. У межах структурно-функціонального підходу глобалістична свідомість розглядається як функціональна система, гармонійна взаємодія пізнавальних, оціночних, емоційних, мотиваційних та самоаналітичних структурних елементів якої здатна забезпечувати подолання проблем глобального розвитку, становлення справедливого світового порядку.

Наведений методологічний підхід є фундаментом для аналізу змісту глобалістичної свідомості як соціального явища, тісно пов'язаного з розвитком людської творчості, що здійснює вагомий вплив на формування глобального мислення. У цьому контексті глобалістична свідомість є результатом психологічного розвитку й діяльності як самої людини, так і навколишнього соціалізаційного простору, адже людська діяльність відбувається в межах певного культурного середовища, основні риси якого є важливими чинниками формування суспільного ставлення до глобальної проблематики [4, с. 10–29].

Згідно зі структурно-функціональним підходом до аналізу глобальних відносин, глобалістична свідомість продукує складні глобальні функціональні взаємодії, внаслідок яких відбувається формування

моделей суспільно-політичної діяльності, необхідні для розв'язання проблем світового масштабу. Таким чином, функціональне трактування сутності глобалістичної свідомості створює відповідне підґрунтя для дослідження особливостей її взаємозв'язків з політичними інститутами, відносинами, іншими політико-культурними утвореннями.

Не менш важливим із позиції дослідження глобального мислення є аксіологічний або ціннісний підхід, який передбачає здійснення філософського аналізу ціннісних аспектів глобалістичної свідомості, категорій людяності, гуманності, справедливості, зосереджує увагу на виробленні еталонного зразка глобального устрою, оснований на врахуванні інтересів і потреб кожної людини, способів його втілення в життя відповідно до розвитку аксіологічного наповнення політичних поглядів людства [7, с. 21].

У цьому розумінні глобалістична свідомість є складною системою цінностей відносно формування стратегії глобального людського поступу, що вироблені в умовах певного соціального середовища та відображають рівень розвитку наявних соціальних якостей політичних систем у їх загальнопланетарній взаємодії. Глобалістична свідомість включає в себе весь набір політичних, екологічних, соціальних та багатьох інших цінностей, які існують у сфері глобальних загроз, що відрізняє її від інших близьких за змістом політологічних категорій. Такі цінності разом із глобальними інтересами становлять мотиваційну основу глобалістичної свідомості, що визначає основні напрями формування суспільного ставлення до глобальних проблем, їх значення, актуальності, способів розв'язання. Саме особливості ціннісного ставлення людей до світових викликів лягли в основу розробки оціночної сфери глобалістичної свідомості, детального визначення характерних рис кожного із запропонованих видів оцінювання глобальних проблем.

Аксіологічний характер глобалістичної свідомості значною мірою визначається під впливом єдності та водночас протистояння індивідуальних, групових, національних та глобальних цінностей, на основі яких формуються відповідні пріоритети національної на світової політики. Найбільш відчутно подібне ціннісне протистояння виявляється у розвинених державах, громадяни яких опиняються перед вибором: надавати допомогу країнам, що розвиваються, для забезпечення подолання глобальних економічних диспропорцій, переведення світового економічного розвитку у русло людяності і справедливості або зосередитися на розвитку національної економіки, ігноруючи інтереси більшості країн, що потребують підтримки.

Ціннісний підхід визначає культурні, моральні, духовні якості глобалістичної свідомості, характеризує її як міру людяності суспільства та спрямований на досягнення балансу між різного роду ціннос-

тями, результатом якого має стати розуміння усіма народами необхідності дієвої гуманізації системи глобальних політичних, економічних, гуманітарних та інших відносин.

Якісний підхід базується на філософському дослідженні свідомості як певному якісному стані суспільства в конкретно-історичних реаліях. Отже, у межах якісного підходу глобалістичну свідомість варто розглядати як якісний стан людства, що проявляється в наявному рівні становлення суспільних поглядів, переконань відносно світових проблем, готовності до участі у їх гуманному вирішенні. Таким чином, якість глобалістичної свідомості людства значною мірою характеризує ефективність глобальної людської діяльності, спрямованої на гуманізацію глобальних відносин, а отже, і успішність подолання світових загроз.

Рівень розвитку глобалістичної свідомості населення світу визначає стан як глобального політичного порядку в цілому, так і окремих його компонентів: регіонів, країн, народів, суспільних груп, членів суспільства. Відповідно, найбільш чітким критерієм розвиненості глобалістичної свідомості людства може бути стан окремих елементів системи глобального устрою, що в сукупності складають загальну картину стану справ у світі.

Зміст діяльнісного підходу в контексті вивчення глобалістичної свідомості полягає у дослідженні особливостей суспільної діяльності, що відображається на глобальних процесах, ступеня готовності населення до активних дій, необхідних для подолання світових екологічних, воєнно-політичних, соціально-економічних та інших загроз. В межах цього підходу глобалістична свідомість розглядається як особливий вид творчої діяльності, реалізації творчих сил людства, що можуть бути спрямовані на зміни якостей світових відносин.

Відповідно до діяльнісного підходу, розвиток глобалістичної свідомості відбувається в постійному динамічному процесі людської діяльності, під впливом якої формуються знання, цінності, переконання, які складають основу суспільного бачення причинно-наслідкових зв'язків тенденційного посилення планетарних викликів людству. За допомогою використання зазначеного підходу доцільно здійснювати аналіз особливостей збору населенням інформації про світові загрози, електоральну підтримку політичних лідерів, які пропонують дієві шляхи гуманізації світового порядку, участь у роботі громадських організацій, мітингах, демонстраціях, інших публічних заходах із метою розв'язання глобальних проблем.

Вивчення глобалістичної свідомості вимагає застосування методологічних принципів об'єктивності, історизму та соціального підходу. Принцип об'єктивності застосовується у дослідженні глобалістичної свідомості людства в цілому, її структури, функцій, типології, особливостей роз-

виту як неоднорідних, суперечливих процесів і явищ, що мають широкий спектр як позитивних, так і негативних якостей.

Використання принципу історизму відбивається в дослідженні процесів формування глобалістичної свідомості в конкретно-історичних умовах, виявленні тенденцій, перспектив їх розвитку, зв'язку з попередніми історичними етапами наукових досліджень. Дотримуючись принципу соціального підходу, мають бути враховані інтереси країн, регіонів, соціальних груп, представників різних типів глобалістичної свідомості, ступінь їх відповідності спільним інтересам всього людства.

Висновки. Безсумнівно, визначальний вплив глобалістичної свідомості населення планети на сучасний стан справ у світі, майбутню долю всього людства підкреслює доцільність детального наукового аналізу цього складного політологічного феномена як окремого явища з чітко визначеними об'єктивними межами і властивими лише йому унікальними якостями. Саме глобалістична свідомість, що відображає виключно загальносвітові проблеми, здійснює найбільш відчутний вплив як на загострення, так і подолання найбільших глобальних загроз сучасності, чим зумовлена висока перспективність подальших досліджень особливостей її формування та шляхів якісного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анохин П.К. Избранные труды: философские аспекты теории функциональной системы / П.К. Анохин. – М. : Наука, 1978. – 400 с.
2. Бабкіна О.В. Методологія дослідження політичного життя суспільства / О.В. Бабкіна // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін». – К., 2009. – Вип. 2. – С. 3–8.
3. Гусарев С.Д. Юридична деонтологія / С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров. – К. : ВІРА-Р, 2002. – 506 с.
4. Дьоміна О.С. Формування правової культури студентської молоді в умовах сучасного українського суспільства : дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Оксана Сергіївна Дьоміна. – К., 2007. – 217 с.
5. Колісніченко Р.М. Глобалістична свідомість: поняття, структура, типологія / Р.М. Колісніченко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22. «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін». – 2012. – Вип. 9. – С. 117–124.
6. Кирилюк Ф.М. Політологія / [Ф.М. Кирилюк, М.І. Обушний, М.І. Хилько та ін.] ; за ред. Ф. М. Кирилюка. – К. : Здоров'я, 2004. – 776 с.
7. Сазонов М.І. Політологія : [навч. посібник для студ. вищих навч. закл.] / М.І. Сазонов, О.А. Фісун, В.І. Чигринов. – Харків : Фолио, 1998. – 735 с.
8. Філософія політики : підручник / авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко та ін. – К. : Знання України, 2003. – 400 с.
9. Шейко В.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : [підручник] / В.М. Шейко, Н.М. Кушнарєнко. – 6-те вид., переробл. і доповн. – К. : Знання, 2008. – 310 с.
10. Parsons T. Evolutionary Universals in Society / T. Parsons // Amer. Sociol. Rev., N.Y. – June 1964. – Vol. 7, Review 29, № 3. – P. 339–357.

Одарченко К.Ю.

Теоретичні особливості налаштування і ризику організаційної структури політичних партій у контексті розбудови демократичних внутрішньопартійних зв'язків

Статтю присвячено висвітленню теоретичних особливостей налаштувань та подоланню ризиків організаційної структури політичних партій у контексті розбудови демократичних внутрішньопартійних зв'язків. Акцентується увага на актуальності для України політичних партій, які професійно адаптують партійну ідеологію, програми до практичних цілей для тих чи інших соціальних груп населення, є відчуженими від політичного протекціонізму і партійного патерналізму в середині політичної організації.

Ключові слова: внутрішньопартійні зв'язки, горизонтальний та вертикальний партійний зв'язок, політична партія, олігархізація політичної партії, організаційний ідеал.

Статья посвящена освещению теоретических особенностей настроек и преодолению рисков организационной структуры политических партий в контексте развития демократических внутрипартийных связей. Акцентируется внимание на актуальности для Украины политических партий, которые профессионально адапти-

руют партийную идеологию, программы для практических целей для тех или иных социальных групп населения, являются отчужденными от политического протекционизма и партийного патернализма в середине политической организации.

Ключевые слова: внутривнутрипартийные связи, горизонтальная и вертикальная партийная связь, политическая партия, олигархизация политической партии, организационный идеал.

The article is devoted to theoretical coverage settings and features to overcome the risks of organizational structure of political parties in the context of democratic development of internal connections. The attention is focused on the relevance of political parties in Ukraine professionally adapt party ideology, programs for practical purposes for different social groups are alienated from the political party patronage and paternalism in the middle of a political organization.

Key words: intra-party relations, horizontal and vertical communication party, political party, political party oligarchization, organizational ideal.

УДК 32.019(4)

Одарченко К.Ю.,
аспірант кафедри політичних наук,
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

В Україні політичні партії, безумовно, мають не лише неоднорідну політичну внутрішню структуру, строкаті програмні бази, але й доволі цікаву коаліційну історію та особливості своєї безпосередньої політичної та виборчої діяльності. Сьогодні для політичних партій в Україні для свого повноцінного становлення й прагматичного інституційного функціонування як конструктивні елементи політичної системи України та її бажаного демократичного політичного режиму великого значення набувають такі акценти. Зокрема, до них варто віднести – змістовність та результативність проведення виборчих кампаній, повноцінну комунікацію з виборцями, довгострокову комунікацію партій між собою у випадку створення виборчих блоків, виборчих коаліцій, а також ефективні горизонтальні та вертикальні зв'язки між членами партії, її структурними елементами [16].

Сьогодні в Україні політичні партії, незважаючи на арифметичну цифру реєстрації в міністерстві юстиції України, перебувають на стадії політичної, електоральної та функціональної інституціоналізації. Тривалі політичні кризи минулого й сьогодення, нестійкі парламентські коаліції та рівень громадської довіри свідчать, що політичні партії в Україні досить часто є чинниками політичної деструкції політичної системи та політичного життя країни. Власне саме ця проблематика стала тематичною проблемою нашої наукової статті. У ній ми праг-

немо вказати, які є ключові організаційні елементи та виклики, що стоять перед партією, перед розвитком її внутрішньопартійних зв'язків.

Аналізу діяльності політичних партій, формування демократичних механізмів внутрішньопартійних відносин у процесі взаємодії влади та громадянського суспільства присвячені праці таких вчених, як Г. Ашин, Р. Арон, П. Бурдьє, Л. Вайтхед, Д. Волдрон, А. Вілдавські, О. Гаман-Голутвіна, О. Дегтярьов, Ф. Закарія, Т. Карозерс, Г. Колбеч, Н. Мотрошилова, В. Парсонс, А. Пшеворський, Д. Растоу, О. Тоффлер, А. Шедлер, Т. Шмачкова, Ф. Шміттер та ін.

Концептуальні основи дослідження діяльності демократизації внутрішньопартійної взаємодії у контексті посткомуністичних політичних трансформацій представлені у роботах таких дослідників, як Б. Андресюк, О. Балакірева, А. Білоус, Є. Бистрицький, В. Денисенко, І. Жданов, І. Кресіна, Ю. Куц, О. Левченко, В. Литвин, С. Наумкіна, І. Павленко, О. Радченко, М. Рибачук, Ф. Рудич, Ю. Саєнко, С. Телешун, М. Томенко, О. Фісун, В. Шаповал, Л. Шкляр, Ю. Якименко, Д. Яковлев, Л. Ярошенко та ін.

На думку українського вченого П. Молочка, політична партія визначається як політична організація, що прагне впливати або повністю контролювати політичну владу шляхом отримання політичних посад на виборах для своїх представників з метою

досягнення власних специфічних чи ідеологічних цілей та/або особистої користі [5, с. 503]. Утім, варто вказати, що об'єднані групи людей і цілі, й характер спільної діяльності можуть сильно один від одного відрізнятись. Це приводить до формування певної строкатості багатопартійного життя, коли одну і ту саму назву – «партія» – носять не схожі організації [13, с. 117].

Саме організаційна структура партії визначає процедуру ухвалення партійних рішень на різних її рівнях [15, с. 180]. Найбільш примітивною формою добровільного об'єднання варто вважати клієнтелу, згуртовану навколо патрона, вождя. Цілі, переслідувані її членами, як правило, виключно корисливі, отже, і стимули до об'єднання суто матеріальні. Вся влада в клієнтелі належить лідерам, і тільки вони вільні представляти свої спільноти в зовнішньому світі. Тому типом представництва, найбільше властивим клієнтелі, є патронаж [3, с. 38]. Звичайно ж, за умов формування клієнтелі взаємодія груп інтересів у внутрішньопартійній комунікації майже не можлива, перш за все це пов'язано з повною залежністю політичної партії від рішень лідера (вождя) партії.

На нашу думку, патронажність та лідерський штиб політичних партій в Україні має місце. Насправді, якщо говорити про лідерські політичні партії в Україні як динамічні політичні організації, вони є, з одного боку, локомотивами політичних змін в українській пострадянській політичній системі, що наскрізь нашпигована радянськими політичними стереотипами політичної поведінки. Проте, з іншого боку, політико-функціональний зміст лідерських партій для реальних державотворчих змін в Україні вже вихолощений. Лідерським партіям в Україні лишається або «зачароване коло» популістської риторики на виборах чи опозиційної (не альтернативної) діяльності проти влади з метою мобілізації населення аби у такий спосіб уможливити свій прихід до влади.

Далі за ступенем організаційної розвиненості вирізняється ієрархічна структура. У якомусь сенсі цю форму можна вважати великою клієнтелою, проте є і серйозні відмінності. Якщо зв'язок між патроном і клієнтом має особистий характер, то в ієрархічній структурі відносини між вищими і нижчими інстанціями значно знеособлені, функціональні. Конструкція ієрархічної структури допускає можливість заміни майже будь-якої її ланки, вона досить незалежна від людей, її складових частин. У цьому головна перевага ієрархічної структури перед клієнтелою, існуючої лише до тих пір, поки її стрижень (патрон) дієздатний [3, с. 39]. На противагу клієнтелі, порядки в якій встановлюються ватажком, ієрархічна структура живе за статутом. Цей статут надає вищій інстанції найбільш широкі повноваження, але одночасно регламентує, а значить, і обмежує їх.

Аналізуючи функціональну специфіку ієрархічної структури, ми вважаємо, що для сприяння налагодження ефективної внутрішньопартійної демократії сучасним політичним партіям, в Україні зокрема, треба увібрати такі два взаємодоповнювальні сучасні смисли. Перший, що яку б демократичну партію ми б не створювали візуально, контекстно, порядок у ній на порядку денному, тому статут має бути не «вигідним», а прагматичним для всіх членів партії. Водночас варто бути реалістами, не можна всі можливі політичні реалії партійного розвитку передбачити в статуті, динаміка політичного життя надто строката і дуже плинна, яка не чекає довгих філософсько-популістських співів партійних лідерів.

Останньою ж організаційною формою, риси якої притаманні окремим політичним партіям, є громадянська спілка. Їй же на відміну від ієрархічної структури притаманна не вертикальна (панування – підпорядкування), а горизонтальна (рівноправна) модель відносин. Члени громадянської спілки, громадяни, що не залежні один від одного в силу своєї відносної самодостатності. Разом вони сходяться заради якоїсь спільної справи, чітко відокремленої від їх приватного життя. Громадянська спілка живе за законами, виробленим самими громадянами. Причому в останніх є інструменти контролю за лідером – за тим, наскільки сумлінно він слідує встановленим спільно правилам. Серед цих інструментів – виборність посадових осіб, їх регулярні звіти перед зборами громадян та ін. [3, с. 40]. Таким чином, на перший план виходять міркування солідарності: у публічній сфері панують спільні інтереси, розпізнати і позначити які покликане притаманне кожному члену спільноти почуття громадянського обов'язку, а останнє оформляється в певну ідеологію, більш-менш «насичену» залежно від конкретних історичних умов. Як і клієнтелі, і ієрархічні структури, громадянські спілки захищають інтереси тільки своїх членів.

Цілком можна погодитись із вище вказаним висновком, якщо виходити з позиції політичного егоїзму та корпоративних цілей, для яких суспільні інтереси симулюються лише до тих пір, коли силами людей і голосами їх як виборцями, громадянській спілці, навіть якщо вона іменує себе «партією» – сприяють прийти офіційно до влади. У будь-якому випадку від громадянської спілки сучасним політичним партіям в Україні треба взяти на озброєння розвитку внутрішньопартійних зв'язків саме підзвітність виборцям та контроль над лідером чи навіть лідерами, якщо політична партія гуртує дійсно талановитих і досвідчених лідерів думок.

Як переконаний вчений Ю. Коргунюк, завдяки його запропонованій системі можна передбачати дихотомічні випадки розвитку внутрішньопартійної комунікації між групами інтересів всередині партії: 1) нижчий ступінь соціальності: партія являє

собою клієнтелу, партійна еліта та прості члени партії відгороджені один від одного високими соціальними бар'єрами; 2) вищий ступінь соціальності: партія являє собою клуб однодумців, відмінності між провідними і відомими не соціальні, а індивідуальні, виборці і рядові члени партії цілком самостійні і беруть активну участь у політичному житті [13, с. 118].

Багаторазовим і доконаним фактом у політичній історії є факт, що політична партія з вертикальним типом зв'язків хоча і є міцною централізованою структурою, однак вона все менше здатна відповідати на ключові виклики сучасності. У таких умовах демократичному суспільству найбільше підходить політична партія, яка побудована за горизонтальним принципом. Для такої політичної партії характерною умовою появи є високий рівень конкурентності у партійному середовищі, існуванні реальних політичних партій в країні, а не їх політичних симулякрів. Як теоретична модель, сучасне партійне життя в політиці було створене для країн Західного світу, натикається на свої проблеми в країнах пострадянського простору. Зокрема на неможливість віднайти свій організаційний ідеал.

Український політичний дослідник Т. Плахтій стверджує, що основним управляючим параметром організаційного ідеалу є структура політичної партії, яка зумовлює густину та співвідношення в ній вертикальних та горизонтальних зв'язків, задає базові цінності і формує взаємостосунки між членами організації та її підрозділами, запускає мотиватори, які активуватимуть членів та спонукатимуть їх до спільних дій, визначає методика та методології колективної діяльності, зумовлює поведінкові схеми і стратегії, які обиратимуть члени під час взаємодії всередині організації та назовні, задає типи стратегій, які обиратиме організація під час взаємодії із зовнішніми акторами тощо [8].

Водночас вчений Т. Плахтій вважає, що організаційний ідеал, на відміну від інших компонентів суспільного ідеалу, практично повною мірою має бути реалізований у новоствореній політичній організації одразу – шляхом запровадження ініціаторами попередньо обраної і узгодженої організаційної структури та відповідних їй норм, правил і алгоритмів колективної взаємодії членів та підрозділів організації, які разом із основними ідеологічними принципами та цінностями організації декларуються ще до моменту її створення. Крім того, організаційний ідеал у політичній партії має бути реалізований у спосіб, який би унеможливив на подальших етапах її розвитку ручну модифікацію засновниками чи лідерами організаційної структури та алгоритмів і правил взаємодії членів з метою запуску низки соціально-психологічних процесів та ефектів, що невідворотно приведуть до концентрації влади в їхніх руках внаслідок дії закону олігархізації Р. Міхельса. У книзі «Соціологія політичної партії в умовах демо-

кратії» (1911) він досліджував внутрішню структуру лівих соціалістичних і соціал-демократичних партій Європи – тих самих, які мали намір будувати соціалістичну демократію у своїх країнах, і, здавалося, самі повинні бути зразково організовані з позиції демократії. Р. Міхельс доходить висновку, що здійснення демократії неможливо без організації, тобто управлінського апарату і професійного формального лідерства. Але будь-яка, навіть найдемократичніша організація веде до олігархізації, тобто закріпленню постів і привілеїв, незмінності вождів, висловом ними власних, а не суспільних інтересів. Причому харизматичних лідерів поступово змінюють бюрократи, а революціонерів та ентузіастів – консерватори, пристосованці і демагоги, що піклуються тільки про увічнення свого становища в партії. Вони мстять масам і одночасно заохочують їх необізнаність, пасивність, за винятком випадків, коли вождям загрожує нове угруповання потенційних лідерів. Вожді все більш ізолюються від керівних мас, створюють нові органи для своїх привілеїв, інкорпорує в панівну еліту [17].

І фактично скасовують внутрішньопартійну демократію, маскує свої дії необхідністю подолання труднощів, згуртування, боротьби з ворогами і т. ін. Таким чином, Р. Міхельс дійшов песимістичного висновку про неминучість переродження партійної демократії в олігархію і сформулював «залізний закон олігархії» [17], який, якщо підсумувати цей контекст, передбачає: появу керівництва; появу професійного керівництва і його організації; формування бюрократії, тобто платного призначуваного апарату; централізацію влади; переорієнтацію цілей із кінцевих на поточні; посилення ідеологічного режиму; зростаючу різницю між інтересами та ідейною позицією керівників і членів партії з переважанням інтересів та ідейних позицій керівників; зниження ролі членів партії в ухваленні рішень; кооптацію лідерів партійної опозиції в ряди існуючого керівництва; орієнтацію партії на підтримку всіх виборців, а не тільки свого класу.

На ряду із олігархічним викликом перед становленням ефективних внутрішньопартійних зв'язків варто говорити і про інші небезпеки. Про одну з них, виведення політичних партій із політичної орбіти впливів на ухвалення політичних рішень, у численних своїх наукових розвідках відмічає Т. Плахтій. Він стверджує, що зміна Конституції України, зміна панівної верхівки, зміна балансу між гілками влади, децентралізація чи централізація суттєво впливають лише на повноваження суб'єктів формальної влади, залишаючи практично незмінними якості і можливості суб'єктів неформальної влади, що мають високу адаптивну здатність, яка зумовлена їх гетерархічною структурою. Таким чином, структура неформальної влади виступає як інваріант під час переходу від однієї системи до іншої внаслідок її реформування, переносючи притаманні старій

системі закономірності та властивості у нову систему. Це дало нам змогу стверджувати, що результативна зміна системи полягає у виведенні політичних партій з-під впливу суб'єктів неформальної влади з метою переносу центру ухвалення рішень до суб'єктів формальної влади, що можливо здійснити лише шляхом перерозподілу поміж усіх членів сконцентрованої у руках партійних лідерів абсолютної влади всередині їх організацій [11].

Автор наголошує на низці актуальних загроз – внутрішніх та зовнішніх факторах, що можуть негативно вплинути на організаційний розвиток політичної партії, а отже, і кардинальним чином вплинути на внутрішні зв'язки. Крім того, пропонуються дискусійні моделі дій, що локалізують політичну зону ураження від ризиків розвитку політичних партій.

Першою загрозою Т. Плахтій вважає політичний прояв зазначеного вище «залізного» закону олігархізації Р. Міхельса, що передбачає поступову і невідворотну концентрацію влади спочатку в керівному ядрі, а пізніше – у руках одного лідера при одночасній пасивації партійного загалу [4]. Як протидія цій загрозі, пропонується інституціоналізація керівних органів усіх партійних підрозділів, а пізніше, у міру готовності, самих підрозділів у цілому шляхом запровадження в них змінної структури – динамічної мережі та сукупності всіх передбачених нею внутріорганізаційних процесів і системи контролю за їх перебігом відповідно до заданого порядку розгортання змінної структури, що забезпечить функціонування партій у рамках обраної концепції діяльності та відповідних засад фінансування.

Другим ризиком для партій, за Т. Плахтієм, є потрапляння лідера в «пастку засновника» (у термінах методології І. Адзіеса) внаслідок переростання організацією можливостей лідера ефективно управляти нею одноосібно. На думку Плахтія, «потрапляння організації в пастку засновника» стається тоді, коли організація переростає можливості Засновника по імплементації свого персонального стилю і філософії управління і не може більше існувати як театр одного актора [1].

Так, у публікації «Типовий і оптимальний шляхи розвитку політичних організацій за методологією Адзіеса» [10] Т. Плахтій стверджував, що низка українських політичних організацій, які спромоглися перейти на етап «Давай-давай» та отримати певну електоральну підтримку, бурхливо розвиваються як за рахунок ентузіазму ініціаторів та нових adeptів, так і за рахунок появи нових грошовитих інвесторів, насамперед – олігархів, що традиційно розкладають яйця у різні кошики. На цьому етапі політична організація, що була створена на замовлення або безпосередньо олігархічними кланами швидко набуває електоральної підтримки за рахунок опозиційної, часто популістської риторики та застосування інтенсивних медійних технологій. Політична партія, створена без початкових фінансових ресурсів олі-

гархічного походження, яка волею долі і внаслідок системної діяльності набула певної електоральної ваги, стає високоліквідним товаром, що має високу ціну і має достатньо великий попит серед олігархічних кланів, готових поділитися грошима взамін на право формувати частину виборчого списку у ради різних рівнів. Ця особливість стає непереборною перепоною для молодих і перспективних політичних організацій при спробі перейти на «етап Юності» внаслідок штучного їх запровадження у пастку Засновника зовнішніми суб'єктами – олігархічними кланами, спецслужбами чи криміналітетом. Так стається тому, що ієрархічно структурована політична організація, у руках одноосібного лідера якої сконцентрована вся повнота влади, є легкодоступним об'єктом для зовнішнього управління, що чітко та беззастережно виконуватиме команди замовників. Сприяє цьому і типова людська слабкість – непомірні лідерські амбіції Засновника, що сформовані внаслідок усвідомленого зловживання абсолютною владою в рамках організації і штучно підживлювані суб'єктами зовнішнього управління. Щодо моделі протидії цьому виклику Т. Плахтій вважає, що лише інституціоналізація керівних органів всіх партійних підрозділів, а потім і решти підрозділів партії може заблокувати цей виклик.

Третя загроза, що має місце в українському партійному генезисі, – це прояв «парадоксів лідерства» [6], що приводить до ускладнення стосунків у керівному органі у складі малої групи та, як наслідок, до зміни лідером команди – витіснення ним з організації тих соратників, які привели партію і його особисто до електорального успіху. Так, вчений Т. Плахтій пише, що «як правило, в історії більшість відомих персон мало три “команди”: 1) “команда” приходу лідера до влади, 2) “зоряна команда” піку його перебування при владі; 3) “похоронна команда” завершення лідером своїх владних функцій. Ці три “команди” виконують різні функції, формуються за різними принципами та з різних підстав і відіграють різну роль для лідера. Як правило, у першій “команді” лідер часто виступає в ролі “молодшого партнера” – така “команда” може діставатися у спадок від колишнього лідера. Друга “команда” – це “союз одностудців”, “друзів” і “товаришів”, які забезпечують лідеру положення “першого серед рівних”. Нарешті, третя “команда” – “згряя” виникає при досягненні лідером монополії на владу і потенційно небезпечна для нього.

Особливим феноменом у взаєминах “лідер – група” є так званий “парадокс лідера”. Його суть проста: не буває вічних лідерів. Стаючи лідером групи, набираючи лідерські навички та авторитет, будь-який лідер у такий спосіб починає готувати край своєму лідерству. Парадокс зазвичай проявляється у двох варіантах. Парадокс № 1: розширюючи масштаби свого лідерства, стаючи лідером більшої спільності, лідер приречений діяти не відповідно

до інтересів тієї малої групи, яка привела його до цієї влади. І тоді ця мала група починає відмовляти йому в лідерстві і шукати більш підходящого наступника. Парадокс № 2: що більш активним, діловим є лідер, то більше він ускладнює міжособистісні відносини в групі, то більше це погіршує психологічну атмосферу, що веде до зростання невдоволення лідером. Відповідно, що менше діловим, але більш неформальним і доброзичливим є лідер, то менше вимог до соратників і нижче ефективність досягнень групи. Це знижує досягнення групи (хоча покращує психологічний клімат) і також веде до зростання невдоволення. В обох варіантах рано чи пізно група починає відмовляти лідеру в довірі. За рахунок цих механізмів відбувається саморегуляція взаємовідносин «лідер – група» [6].

Перед останнім викликом перед партіями, на думку Т. Плахтія, є загроза злиття партії з іншими політичними силами в результаті одноосібного рішення лідера, який сконцентрував у своїх руках достатній для цього обсяг влади в організації внаслідок дії закону олігархізації Міхельса. Загроза переходу цілих обласних і місцевих осередків до інших політичних організацій внаслідок одноосібних рішень їх лідерів, що сконцентрували у своїх руках достатній для цього обсяг влади у власних підрозділах [9]. Моделлю протидії цьому виклику, на думку Т. Плахтія, є розподіл влади в політичній організації серед членів інституціоналізованих керівних органів її підрозділів на всіх рівнях у складі великих груп у процесі їх впорядкованої системної діяльності.

Не менш важливим викликом є і загроза рейдерства та розколів партії внаслідок внутрішніх конфліктів серед її лідерів внаслідок переростання внутріпартійної конкуренції у конфронтацію. А протидіяти цьому можна було б завдяки блокуванню можливості міжособистісних та міжгрупових конфліктів у підрозділах організації на системному рівні внаслідок застосування відповідних організаційних інструментів та соціальних технологій [9]. Важливо, аби самі партійні активісти брали на себе функціональну відповідальність за втілення партійного бачення розвитку суспільства і держави.

Говорячи про роль «партійного активу» чи, як публіцистично його ще нарікають, «партійні низи», варто акцентувати на думці, що перед ними власне і ставиться завдання довести до відома і свідомості вищих рівнів стратегічні напрями майбутньої діяльності. В аспекті внутрішньопартійних зв'язків це можна адаптувати до того сенсу, що партійні осередки та самі партійці не мають занурюватись у власну «політико-тактичну зону комфорту» (адже вона дає прями і швидкі електоральні дивіденди), її натомість можна мати на увазі, а все ж таки комунікувати із керівництвом партії не через внутрішньопартійні декларації про освоєння певного кошторису чи виконання доручень керівництва, а за допомогою власного бачення стратегічного розвитку.

Якщо цей алгоритм не є прийнятним для керівництва партії, тоді йменувати це політичне утворення є методологічною помилкою та інституційним перебільшенням.

Якими же політичні партії в Україні мають стати? Насамперед, відповідальними і чесними перед своїм виборцем та порядними перед країною. Якщо і ставити планку досягнення європейських партійних стандартів, тоді треба зрозуміти всім українським політикам таке. Український вчений, політолог А. Романюк переконливо доводить, що європейські політичні партії за основними характеристиками є не лише головними акторами політичної сцени власних країн, а й зразковими моделями для інших країн. Політичні партії як активні суб'єкти політичного процесу у механізмі стримувань і противаг між владними структурами, що безпосередньо впливають на формування цих структур політичної системи, відзначаються гнучкістю, динамізмом, відцентровим характером міжпартійної конкуренції [2, с. 180].

Помилкою для розбудови якісних внутрішньопартійних зв'язків може бути, на нашу думку, інституціоналізація ірраціонального стереотипу, що електоральна (див. фантастична) програма і є політичною програмою партії – основою її політичної стратегії. Іншою помилкою молодих партійних організацій може бути помилковим акцент «тимчасової» відсутності партійної стратегії розвитку та методів впливу на владу, на центри ухвалення політичних рішень.

Очевидним, але доцільним для практичного втілення фактом для розбудови раціональної внутрішньопартійної демократії є активістська, ініціативна та кризово-політична функція партійного лідера та партійних лідерів думок в контексті горизонтальних зв'язків. Важливо, щоб партійний лідер не лише критично, проте прагматично порівняв ККД кожної внутрішньо-організаційної складової та індивідуально внеску кожного партійця. Варто припустити, що може стати орієнтовними складовими частинами ефективних горизонтальних партійних зв'язків. До них зі свого боку ми віднесли: внутрішньопартійну дисципліну, брак популістської риторики та діяльності, політичної маргінальності. Якщо ж говорити про ефективні вертикальні партійні зв'язки, найочевиднішими складовими частинами з огляду на еволюцію політичних змістів та інституцій в Україні є відхід від патерналістського та протекціоністського в партійному лідерстві та внутрішньопартійних зв'язках керівництва партії з партійними осередками та самими «партійними активістами», власне на яких і, по суті, закріплюється постелекторальний успіх партії чи уможливорюється її деструктивний політичний вплив на політичне життя регіону, країни, суспільства загалом.

Для розбудови ефективних внутрішньопартійних, а саме горизонтальних партійних зв'язків в

Україні, на нашу думку, необхідно **по-перше**, не педалювати керівництвом політичних партій створення структурних субфункціональних платформ для більшої мобільності партійної реакції на різні політичні виклики і подразники; **по-друге**, ці субфункціональні платформи мають діяти за головного акценту неприпустимості дублювання функціонального призначення окремих інституційних утворень, що мали місце до їх утворення, від початку діяльності політичної партії. Йде мова про субінституційне доповнення субфункціональних платформ; **по-третє**, важливо, щоб внутрішньопартійні зв'язки всередині партії унікали «одновимірної пастки», зміст якої полягає в механічному спускові команд як по вертикалі, так й інформації на горизонтальному рівні без опрацювання і взяття відповідальності за її практичну реалізацію на місцях.

Можна зробити справедливий підсумок всіх вище політологічних змістів щодо налаштування внутрішньопартійної комунікації. В українському політичному середовищі серед партійних організацій, на нашу думку, ще не дозріло політичне усвідомлення політико-інституційної ролі та націєтворчого і державотворчого потенціалу політичних партій, відповідальних партійних лідерів, ефективних партійних лідерів думок на місця, які мають легітимний статус не від популістської риторики, протекціонізму відомого партійного лідера, а саме через професійну адаптацію партійної ідеології, програми до практичних цілей для тих чи інших соціальних груп населення. Найголовніше завдання для сучасних політичних партій в Україні – відмова від радянського стилю побудови внутрішньопартійних зв'язків, де головним були директиви керівництва партії, її суб'єктивне бачення стратегії партійного розвитку, локалізації, а далі знищення (політичне, фізичне) внутрішньопартійної опозиції.

Не можна говорити про високу внутрішньопартійну дисципліну, етику міжособистісної комунікації та професійний чин у роботі всередині партії, креативну та прагматичну адаптацію політичної програми партії до існуючого політичного порядку денного в країні, регіонів, місті, де партія має своє політичне представництво чи владу, якщо ці процеси не будуть взаємними і обопільними як керівництвом партії, так і її самими партійцями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адизес І. Управление жизненным циклом корпораций / Ицхак Калдерон Адизес ; пер. с англ. В. Кузина. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2014. – 512 с.
2. Гетьманчук М. Політичні інститути країн західної Європи: особливості розвитку у контексті європейських трансформаційних процесів / М. Гетьманчук, Н. Шпіка // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2008. – Вип. 20. – С. 180–181.
3. Коргунюк Ю.Г. Эволюция организационных форм политических партий и современная предста-

вительная демократия / Ю.Г. Коргунюк // Полития. – 2004. – № 1. – С. 25–69.

4. Михельс Р. Социология политических партий в условиях демократии / Р. Михельс // Антология мировой политической мысли : в 5 т. – М. : Мысль, 1997. – Т. 2 : Зарубежная политическая мысль. – С. 186–197.
5. Молочко П. Політична партія / П. Молочко // Політологія : [навч. енциклопедичний словник-довідник для студ. ВНЗ I–IV рівнів акредитації] / за наук. ред. Н.М. Хоми. – Львів : Вид-во «Новий Світ – 2000», 2014. – С. 503–505.
6. Ольшанский Д. Основы политической психологии / Д. Ольшанский. – Ек. : Деловая книга, 2001. – 496 с.
7. Плахтій Т. Концепція і стратегія реструктуризації політичних партій в Україні / Т. Плахтій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hvylya.net/analytics/society/kontseptsiya-i-strategiya-restrukturizatsiyi-politichnih-partiy-v-ukrayini.html>.
8. Плахтій Т. Передумови створення в Україні ідеологічних партій / Т. Плахтій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hvylya.net/analytics/politics/peredumovi-stvorenyya-v-ukrayini-ideologichnih-partiy.html>.
9. Плахтій Т. Стратегія організаційного розвитку українських політичних партій другого ешелону / Т. Плахтій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tarasplakhtiy.files.wordpress.com/2016/12/t-plakhtiy-strategia-orgrozvytku.pdf>.
10. Плахтій Т. Типовий і оптимальний шляхи розвитку політичних організацій за методологією Адізеса / Т. Плахтій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hvylya.net/analytics/society/tipoviy-i-optimalniy-shlyahi-rozvitku-politichnih-organizatsiy-zametodologiyeyu-adizesa.html>.
11. Плахтій Т. Що таке СИСТЕМА і як її результативно змінити / Т. Плахтій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tarasplakhtiy.wordpress.com/2014/09/26/388/>.
12. Примуш М. Політичні партії: історія та теорія : [навчальний посібник] / М. Примуш. – К. : «Видавничий дім «Професіонал». – 2008. – 416 с.
13. Тимченко М. Особливості політичної взаємодії груп інтересів у внутрішньопартійних комунікаційних процесах / М. Тимченко // Вісник Дніпропетровського університету. – 2015. – № 5. – С. 116–123.
14. Тимченко М. Теоретико-методологічні засади дослідження внутрішньопартійної комунікації / М. Тимченко // Гілея: науковий вісник. – 2016. – Вип. 106. – С. 298–300.
15. Шиманова О. Виборчі списки як індикатор внутрішньопартійної комунікації (на прикладі виборчої кампанії 2006 р.) / О. Шиманова // Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розв. – 2009. – Вип. 21. – С. 180–184.
16. Шиманова О. Чинники функціонування внутрішньопартійної комунікації / О. Шиманова // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Серія «Політологія». – Севастополь, 2011. – Вип. 123. – С. 220–226.
17. Michels R. Political parties: A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy / R. Michels. – N.Y. : Dover publications, 1959. – 328 p.

Солдатська Т.І.

Космополітизм – за і проти, або Пошуки нової європейської ідентичності

Стаття пропонує до розгляду критичний аналіз поняття космополітичної ідеї та її перспектив з огляду на фундаментальні зсуви у розумінні західної цивілізаційної ідентичності. У тексті висвітлюються аргументи як за, так і проти глобалізованого світового порядку, ідеологічно обґрунтованого космополітичним світоглядом.

Ключові слова: космополітизм, етноцентризм, макроетика, солідарність, національна держава.

Стаття пропонує до розгляду критичний аналіз поняття космополітичної ідеї, її перспектив і можливостей, виходячи з глобальних змін у розумінні західної цивілізаційної ідентичності.

Текст предоставляет аргументы как в пользу, так и против глобального мирового порядка, идеологически обоснованного космополитическим мировоззрением.

Ключевые слова: космополитизм, этноцентризм, макроэтика, солидарность, национальное государство.

The article proposes to the consideration the critical analysis of the cosmopolitan idea's notion, its perspectives and possibilities based on the global changes in understanding of the western civilization's identity. The text gives arguments for and against the global world system which is ideologically grounded on the cosmopolitan worldview.

Key words: cosmopolitanism, ethnocentrism, macroethics, solidarity, national state.

УДК 1.000.165.6

Солдатська Т.І.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри мистецтвознавчих
і гуманітарних наук
Київського державного інституту
декоративно-прикладного мистецтва
і дизайну імені Михайла Бойчука

Постановка проблеми. Постійне звернення до проблем міжкультурних комунікацій сьогодні вже не має вигляд лише як певного уподобання, тренду чи приводу для політичних спекуляцій. Неконтрольовані міграційні потоки, поява нових радикальних фундаменталістських концептів та їхні агресивні меседжі провокують взаємну нетерпимість при зустрічі носіїв різних світоглядних орієнтацій. Це свого часу дало підстави іронічному інтелектуалу Умберто Еко стверджувати: «У майбутньому тисячолітті в Європі буде спостерігатися великомасштабна «метизація культур» [8, с. 28].

З огляду на це важко не помітити певну інфантильність українського громадянського суспільства в його оцінках того, чим, власне, є сьогодні західноєвропейська цивілізація, які загрози та виклики стоять перед нею. У той час, коли росіяни культивують ностальгію за імперським проектом і перебувають у полоні власного, вже померлого метанаративу, українці наївно прагнуть долучитися до Європи, що поволі зникає з традиційної мапи світу, трансформуючись у щось абсолютно інше. Неконтрольовані міграції населення, представники якого належать до різних етнічних груп, релігійних конфесій, що інколи поділяють контраверсивні цінності, – все це неминує модифікує сучасний європейський «дім», випробовуючи на міцність його фундаментальні засади.

Саме тому наразі існує гостра необхідність у критичному аналізі дискусії між прихильниками глобалізованого космополітичного світового порядку та тими, хто виступає за ренесанс проекту «національна держава». З огляду на Brexit, перемогу Трампа на президентських виборах у США, а також радикальне падіння рейтингів провідних політичних фігур і зростання попиту на консервативну праву ідеологію (зокрема, Національний Фронт Марі ле Пен у Франції та ін.) можна погодитися з тим, що відповідна дискусія наразі є актуальною як ніколи.

Фахова література, присвячена відповідній проблематиці досить широка і показово рясніє полярними тезами, аргументами, припущеннями та ін. Зокрема, найбільш яскравими прихильниками ідеї космополітизму сьогодні можна назвати таких сучасних філософів, як М. Ньюсбаум та Е. Кв. Аппія, що апелюють до універсального обов'язку поважати права будь-якого іншого, попри його вік, гендер, расові, релігійні чи сексуальні відмінності. Суміжним напрямом можна вважати глобалізовану макроетику К.-О. Апеля та Ю. Габермаса, що апелюють до пріоритету універсалізму справедливості на противагу традиційним цінностям партикулярної спільноти. Космополітичний світогляд також активно аналізують Е. Гіденс, З. Баумана, У. Бек та ін.

Найбільш хрестоматійною виглядає у цьому сенсі позиція Ф. Фукуями про цілковиту перемогу і подальше глобальне панування ліберальної демократії як єдиного можливого підґрунтя глобальної цивілізації. Аргументи останнього сьогодні радше викликають посмішку, але вони відображають квінтесенцію такого підходу: «Тріумф Заходу, західної ідеї сьогодні є очевидним тому, що у лібералізмі не лишилося жодних життєздатних альтернатив... Цей феномен виходить за рамки високої політики, його можна спостерігати і в поширенні західної споживацької культури в найрізноманітніших її видах...» [6, с. 233].

Своєрідним опонентом до космополітичних ліберальних цінностей можна вважати видатного «ліберального іроніка» Р. Рорті – послідовного антиуніверсаліста. Переконалими ідеологами етноцентризму, що апелюють до специфічної культурної традиції тієї чи іншої спільноти, є так звані комунітаристи – Ч. Тейлор, А. Макінтайр та ін., які у такий спосіб намагаються презентувати сучасну версію аристотелівської етики «доброго життя». З іншого боку, до дискусії щодо ідеї космополітизму

та її домінування або ж використання у сучасному світі свого часу долучалися Х. Патнем, І. Валлер-стайн та ін., що свідчить про її відкритий статус.

Саме тому вихідною метою цієї статті є неупереджений розгляд різних векторів осмислення космополітичного світогляду, його шляхів та перспектив, що даються знаки у сучасних політичних реаліях, специфічно перетворюючись з утопії на «наявний стан справ». З огляду на це ключовим завданням статті є критичний аналіз найочевидніших недоліків і переваг, отже, переоцінки або нівелювання базових положень, принципів та цінностей, що підпадають під визначення космополітичних ідей та способів їхнього утілення в життя.

Витоки космополітизму, безперечно, потрібно шукати в античній інтелектуальній традиції, що підтверджують навіть анекдотичні історії про Діогена Синопського. З одного боку, для греків, що представляли той чи інший поліс, принципове значення відігравала належність до певної «ойкумени» як прояв своєрідної буттєвої солідарності. З іншого боку, вони досить активно почали аналізувати універсальні позачасові цінності та інтереси, що можна помітити в ключових ідеях стоїків. Останні навіть намагалися обґрунтувати двовимірну онтологію «громадянина світу», стверджуючи, що він водночас існує у двох спільнотах – власному габітусі як представник того чи іншого полісу, а також – у просторі людських суджень та намагань, що насправду виступають загальним «топосом» для всього людства. Природно, що ця думка стала поширюватися в контексті появи перших наднаціональних імперій паралельно з появою християнства – нової революційної релігії, що пропагувала універсальні цінності.

Водночас прихильники стоїцизму не випадково заслуговують окремої уваги. Саме вони зробили перші спроби осмислення діалогу з Іншим – тим, хто принципово відрізняється за місцем, володінням, родом, не належать до певного кола «Ми», ніби відчуваючи, що «кожний, хто говорить “Ми” і почувається, мислить і діє, як “Ми” ніколи цілком не розчиняється у Ми» [2, с. 16]. У такий спосіб, розглядаючи себе крізь призму іншого, людина почала звертати увагу на те, що можна вважати локальним або таким, що має випадковий характер, а також загальним і необхідним, що варто розцінювати як «логос» або закон, дотримання якого вважалося кінцевою метою кожного громадянина.

Нового забарвлення космополітична ідея отримує в епоху Модерну у царині філософів-просвітників та провідних фахівців нової економічної теорії. Зокрема, ідеться про А. Сміта, Лесінґа, Ґете, Шилера та ін. Однак найактивнішим прихильником космополітичного світогляду виявився І. Кант, котрий обґрунтував його переваги у досить відомих роботах «До вічного миру» та «Ідея загальної історії у всесвітньо-громадянському плані».

Зокрема, І. Кант запропонував створити всесвітню федерацію держав, які б забезпечували «право загальної гостинності». Німецький філософ був переконаний у тому, що історія неминуче рухатиметься до уніфікованої світової правової системи.

Отже, на його думку, концепція «вічного миру» передбачала кардинальне завдання-випробування в контексті виживання і розвитку будь-якої держави як граничну мету всесвітньо-історичного процесу. З цього приводу він неодноразово зазначав: «Ідея права всесвітнього громадянства є не фантастичним чи безглуздим уявленням про право, а необхідним додатком до неписаного кодексу державного і міжнародного права до публічного права людини взагалі і тому до вічного миру» [3, с. 278].

Сучасне розуміння космополітизму як вихідної умови для виживання людства, пов'язаної з глобалізацією, транснаціональними інтересами, екологічними проблемами планетарного масштабу, гібридними військовими конфліктами та багатьма іншими факторами, детально аналізує канадська дослідниця М. Ньюсбаум. Як принциповий ідеолог актуальної космополітичної ідеї вона вбачає загрозу у нав'язуванні тих чи інших норм або стандартів, загальноприйнятих у певній спільноті чи культурній традиції, домінантній для конкретної національної держави, та їх екстраполяції на все людство (на згадку приходять агресивна реклама так званої «американської мрії» у постсоціалістичних країнах у 90-х рр.). На її думку, це часто приводить до викривленого розуміння гендеру та сексуальності, умов праці та її розділення, форм власності, догляду за дітьми та літніми людьми тощо.

Натомість М. Ньюсбаум пропагує оригінальну космополітичну концепцію освіти, що виходить з апіорного почуття поваги до людської гідності та виняткового права для кожного індивіда на власний розсуд бути щасливим. Зокрема, вона зазначає: «Якщо ми дійсно вважаємо, що всі люди створені рівними й наділені певними невідчужуваними правами, ми морально маємо подумати про те, як згідно з цією ідеєю варто ставитися до решти світу» [4, с. 116]. При цьому М. Ньюсбаум досить різко засуджує західну (американську) практику подвійних стандартів, звинувачуючи політиків або фахових експертів у «моральному лицемірстві» чи у свідомих спекуляціях на патріотичному національному ґрунті. Останні, на її думку, є особливо небезпечними, адже, апелюючи до почуття національної гідності та усвідомлення власної національної ідентичності, «патріотично налаштовані громадяни» своєю визначальною стратегією обирають політику відмінностей, побудовану на глибинних суперечностях між етнічними, расовими, релігійними та іншими підгрупами.

Природно, що така позиція провокує до широкої дискусії і, відверто кажучи, подобається далеко не всім. До того ж наразі можна з глибоким переконанням говорити про розчарованість у космополітичній ліберальній ідеї в осередді західної спільноти, що підтверджують останні вибори, референдуми та інші контраверсивні події сучасності. Відповідні проблеми свого часу передбачив Р. Рорті, який якраз і апелював до «політики відмінностей», не соромлячись називати себе етноцентристом. Зокрема, він категорично не погоджувався з переконаннями на кшталт Габермасової тези щодо «відмирання проекту “національної держави”, у якій лишається все менше вибору» [7, с. 226]. Однак критична позиція Рорті щодо космополітизму як прояву загальної толерантності до іншого є досить специфічною, оскільки не зводиться ні до теорії комунітаристів, ні до апологетів популярної ліберальної теорії справедливості Дж. Роулза.

Насамперед, Рорті досить сміливо критикує сучасний лібералізм з огляду на його «метафізичність» – перманентну спробу побудувати метанаратив, відірваний від реального життя, що не випадково базується на раціоналістичній ідеології та риториці Просвітництва. Адже саме тому традиційний ліберал, на думку Рорті, фантазує про світовий справедливий порядок, загальнолюдські цінності та природні права, що, власне кажучи, є квінтесенцією розуміння космополітичної ідеї. Тож остання виглядає для Рорті радше як утопія, позаяк, на його думку, у такий спосіб відбувається заміщення конкретних політичних проблем абстрактними філософськими спекуляціями на кшталт ліберальних інтерпретацій Кантового категоричного імперативу з його вимогами універсальної моралі.

Саме тому Р. Рорті позиціонує себе як принциповий антифундаменталіст та «ліберальний іронік», який на відміну від Ю. Габермаса та інших «ліберальних метафізиків» не погоджується з тим, що політичні свободи потребують певного узгодження відносно того, чим є універсальне людське [5, с. 116]. Відповідно, Рорті цілком свідомо стає на бік реанімованого гегельянства, коли відверто заперечує наявність загальнолюдських моральних норм та цінностей, що не були б зумовленими соціально-культурним контекстом. Тому космополітичний підхід М. Ньюсбаум очима Рорті має вигляд «метафізично-кантіанського» постулату, який наївно апелює до абстрактних, позаісторичних принципів справедливості та їхнього домінування над утилітарними аргументами та вчинками, що ними насправді керується людина у своєму повсякденному житті.

Натомість Рорті як справжній неопрагматик стверджує, що всі космополітичні ідеї, норми, стандарти та правила, що вважаються природними для кожного індивіда без винятку, мають

конвенційний характер. Отже, моральна складова частина людського буття спирається на вірування, бажання, настрої, притаманні більшості членів того чи іншого суспільства, адаптуючись до того чи іншого історичного контексту. Тому те, що вважається ірраціональним чи аморальним в певному етнокультурному осередку, як правило, трактується інакше, а інколи – навспак, якщо йдеться про альтернативну спільноту.

Виходячи з таких міркувань, Р. Рорті намагається обґрунтувати ідею, що була би конкурентною до ліберальної космополітичної концепції. З цією метою він звертається до почуття солідарності, яке, на його розсуд, завжди є конкретним, етноцентричним і позірним за умови його розгляду в масштабах людства (на кшталт загальнолюдської моралі). Схожу ідею висловлювали прагматики, описуючи колективну людську гідність певної соціальної групи, з якою ототожнює себе той чи інший суб'єкт згідно з своїми етико-політичними уподобаннями на противагу іншим групам чи спільнотам. Рорті також стверджує, що моральний прогрес як соціальний феномен стає можливим не завдяки пригніченню емоцій на користь розуму (кантівська хибна думка), а через поступове зменшення масштабів жорстокості і розвитку людської здатності до симпатії і довіри, а також асоціювання себе з ширшим колом людей.

Отже, справжня солідарність як вихідний демократичний принцип ґрунтується не на абстрактному обов'язку опікуватися людством, а на співчутті до страждань, болю та приниження інших, наразі ще незнайомих людей. Ідея солідарності, як і плюралізм думок, свобода віросповідання та інше вищою мірою властива демократичним спільнотам, але вони є продуктом саме західної моделі цивілізації. Тому для Рорті є принциповим моментом те, що він носій американських демократичних цінностей, а космополітичний лібералізм, на його думку, апріорі є етноцентричним концептом, що має свої витoki в іудео-християнській інтелектуальній традиції і реалізується виключно представниками західної спільноти.

Очевидно, що таке розуміння ідеї солідарності та інших демократичних свобод, яке ґрунтується на належності до обмеженої системи культурних зразків або певної соціокультурної життєвої форми, є неприпустимим для прибічників космополітичної дискурсивної етики. Саме тому К.-О. Апель досить недікатно звинувачує Р. Рорті та його міркування про мораль у межах контингентних масштабів власної культури як «зневіру у можливості етичних рішень», або «нарцистичне самозамилування» [1, с. 362]. Треба віддати належне цій критиці, що має свої сильні аргументи. Зокрема, розмірковуючи над гаслом Рорті: «Я американець», справжній німець Апель зі свого боку досить слушно нагадує про схожі гасла в ім'я інтересів власного народу,

що привели до найпотворніших злочинів проти людства. Він справедливо сумнівається в тому, що американська конституція є гарантом подальшого поширення толерантності, оскільки тут від самого початку закладений колективний егоїзм. Останній своєю чергою періодично виливається у жорстоке і цинічне ставлення до Іншого всередині Америки або популістську риторику, спрямовану на внутрішню аудиторію.

Висновки. Попередні міркування є лише пропедевтикою до аналізу глибинних і незворотних процесів, свідками яких у тому числі є пересічний громадянин України. Проблеми, пов'язані з втіленням космополітичної ідеї та створенням нових міфів на національному підґрунті, провокують подальші конфлікти, загострення, своєрідний ізоляціонізм та ін. Це ще раз доводить, що існує гостра необхідність у новому форматі дискусії як простору відкритості у час безкомпромісної боротьби ідентичностей та їхніх ідей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апель К.-О. Етноетика та універсалістська макроетика: суперечність чи доповнюваність / К.-О. Апель // Комунікативна філософія. – К. : Лібра, 1999. – С. 355–371.
2. Вальденфельс Б. Топографія чужого: студії до феноменології чужого / Б. Вальденфельс. – К. : ППС, 2002, 2004. – 206 с.
3. Кант И. К вечному миру. Сочинения в шести томах. – М. : Мысль, 1966. – Т. 6. – 1966. – 743 с.
4. Нуссбаум М. Патриотизм и космополитизм / М. Нуссбаум // Логос. – 2006. – № 7. – С. 110–119.
5. Рорти Р. Случайность, ирония, солидарность / Р. Рорти. – М. : Русское феноменологическое общество, 1996. – 282 с.
6. Фукуяма Ф. Конец истории / Ф. Фукуяма // Столкновение цивилизаций. – М. : Изд. «ООО АСТ», 2003. – С. 232–245.
7. Хабермас Ю. Политические работы / Ю. Хабермас. – М. : Праксис, 2005. – 368 с.
8. Эко У. Пять эссе на темы этики: symposium / У. Эко. – Санкт-Петербург, 2003. – С. 28.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Баланик А.Я.

Активізм в діяльності класичних та неklasичних Послів ООН

УДК 327.7+659.4

Баланик А.Я.,
здобувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики
Донецького національного
університету імені Василя Стуса

Показано, що для привертання уваги до проблем, над розв'язанням яких працюють підрозділи ООН, класичні та неklasичні Посли ООН, афілійовані при відповідних оонівських структурах, використовують активізм. Визначено характерні особливості кожного з трьох рівнів активізму та проаналізовано якість використання цього засобу.

Ключові слова: Посли ООН, активізм, ЗМІ, піаризація міжнародних відносин, публічна дипломатія.

Показано, что для привлечения внимания к проблемам, над решением которых работают подразделения ООН, классические и неклассические Послы ООН, аффилированные при соответствующих ооновских структурах, используют активизм.

Определены характерные черты каждого из трех уровней активизма и проанализировано качество использования данного средства.

Ключевые слова: Послы ООН, активизм, СМИ, пиаризация международных отношений, публичная дипломатия.

Activism as a frequent and infallible tool used by classical and non-classical UN Ambassadors affiliated at appropriate UNO structures in their communication with public worldwide on UN agenda. The peculiarities of three levels of activism are determined and the efficiency of its usage is analyzed.

Key words: UN Ambassadors, activism, mass-media, PR-isation of international relations, public diplomacy.

У сучасному глобалізованому світі дуже важко уявити своє життя без впливу зв'язків із громадськістю. Саме піар (англ. PR) та його засоби покликані як допомогти створити образ людини чи продукції, так і виміряти оцінку аудиторії щодо певної події, явища чи особи. Неможливо недооцінити вплив практиків зв'язків із громадськістю на пересічного громадянина, як і неможливо не звертати уваги на засоби масової інформації в світі, де інформація стала найціннішим товаром. У цьому контексті варто зазначити, що часто робота ЗМІ є частиною загального піару. На цьому фоні з'явився такий термін, як «пропіарений», який означає, що увага громадськості отримана не стільки за власні заслуги особи чи продукту (бренда), скільки це зроблено штучно практиками зв'язків із громадськістю, які вміють працювати зі ЗМІ. Це явище давно вийшло за терени національної держави, оскільки у такий спосіб піаряться люди, що мають безпосереднє відношення до міжнародних відносин: політичних чи культурних тощо. Досить часто саме логіка піару визначає політику, а не навпаки. У такому випадку можна говорити про піаризацію, коли вплив піару на суспільство з певного питання є визначальним. Враховуючи, що будь-яка комунікація дуже легко проходить через кордони, то це явище набрало обертів і в міжнародних відносинах.

Особливо відчутним воно стало в діяльності гуманітарних дипломатів ООН – Послів доброї волі та Посланців миру ООН, завдання яких полягає у використанні власного піару та співпраці зі ЗМІ для того, щоб донести до публіки цілі та задачі ООН, допомогти там, де безсила класична диплома-

ція. Для цього вони використовують значну частину засобів із арсеналу зв'язків із громадськістю: не завжди професійно, інколи навмання, але більшість із них робить це щиро. Основний засіб, який можна відмітити в діяльності рекрутів ООН – активізм.

Серед учених, які присвятили себе вивченню зв'язків із громадськістю, можна перелічити таких: С. Блек, Е.Л., Бернейз, С. Катліп, Дж. Грюніг, Т. Хант, О. Баскін, П. Хенслоу, Р.Л. Хет, Е.Х. Коханов, С.В. Клягін, В.А. Мойсеєв, А.Н. Чуміков. У роботах цих авторів розглядаються багато аспектів такого явища, як «зв'язки з громадськістю», однак в них не сказано про Послів доброї волі чи Посланців миру, які успішно використовують методи та засоби, що взяли на озброєння спеціалісти галузі PR.

Об'єктом дослідження є інститут Послів доброї волі та Посланців миру ООН. Предметом – діяльність представників інституту Послів ООН як прояв процесу піаризації міжнародних відносин. Метою статті є виявлення особливостей та оцінка ефективності використання активізму Послами ООН. Для досягнення мети було використано статистичний метод, дескриптивне порівняння та когортний аналіз.

Активізм – це процес, за допомогою якого групи людей чинять тиск на організації або інші установи з метою зміни політики, практики або умов, які активісти вважають проблематичними. Активісти в цілому практикують зв'язки з громадськістю «знизу вгору», використовуючи стратегії і тактики галузі для досягнення цілей, які не відрізняються від тих, що мають більш інституціоналізовані

організації. Активізм зазвичай виникає тоді, коли члени суспільства усвідомлюють деякі проблемні ситуації. Соціологічні пояснення активізму визначають основні соціальні розбіжності, такі як раса, стать, або економічні відмінності, як передумови для активізму та підстави для соціально-політичної мобілізації. Із позиції зв'язків із громадськістю, проблемні ситуації виникають, коли люди чітко сприймають негативні наслідки діяльності певної установи чи її політики [1, с. 5].

Зазвичай активізм для Послів ООН починається з поїздок у проблемні регіони планети, відвідання проектів ООН на місцях, зустрічей із дітьми, біженцями та урядовими особами тощо. Ці події стають центральною темою для повідомлень ЗМІ, які потім потрапляють до публіки. Таким чином, про активність селебриті та наявну проблему стає відомо широкому загалу.

Поїздки Послів (*перший рівень активізму*) як основний інформаційний привід для медіа можуть бути присвячені певній проблемі, пов'язаній однією ідеєю або частиною проектів чи діяльності Фонду, якою ця знаменитість займається. Створення власного Фонду для подолання певної проблеми – це *другий рівень* у діяльності Послів, що є активістами. *Третій* – це публічне лобювання. Воно відрізняється від звичайного лобювання тим, що рівень розголосу є набагато вищим, ніж неформальні переговори між Послами-знаменитостями та урядовцями. Ми помітили, що використання кожного із засобів корелюється з типом Посла класичним та некласичним. До першого типу належать знаменитості, зірки спорту, актори, музиканти та ін. До другого – перші особи держав, політичні діячі, перші леді країн тощо.

Наразі розглянемо, як справляються Посли (розглядаються ті з них, що відповідають вимогам звання активіста відповідно до цього дослідження) з активізмом першого рівня, тобто скільки поїздок вони здійснили станом на 1 травня 2015 року та як часто потрапляють у новинні повідомлення ЗМІ та інформантств ООН з тегом «Посол ООН».

Тобто на рахунку в класичних Послів-активістів лежить від десяти робочих поїздок під егідою ООН, найвищий показник для однієї особи перевищує 50 за 14 років відповідно. Середній показник становить приблизно 21–22 поїздки на одного Посла. Середнє значення для потрапляння в ЗМІ з тегом «Посол ООН» складає 93,1, а для інформантств ООН ця цифра становить 93,75.

Показники для некласичних Послів, зокрема, для осіб, що є першими особами країн, мають такий вигляд.

Як бачимо з таблиці, перші особи країни демонструють нижчу ефективність на першому рівні активізму: середні показники становлять 6 поїздок та 87,75 і 90 балів за частоту потрапляння в ЗМІ та на сайти інформантств ООН відповідно.

Другий рівень активізму полягає в залученні недержавних організацій, а також створенні власних. Зокрема, базують свою гуманітарну діяльність на власних *благодійних фондах та проєктах* такі Посли: Джекі Чан («Серце дракона», який успішно проводить проєкт «Збудувати школу за долар» у найбільш важко доступних регіонах Китаю), Анджеліна Джолі (фонд «Джолі-Пітт»), Дідьє Дрогба (фонд, що займається будівництвом лікарень у Кот-Д'Івуарі), Катаріна Фуртадо (фонд для підтримки здоров'я матерів у Гвінеї-Бісау), Тетсуко Куроянагі (дитячий центр Тотто-тян у Пів-

Таблиця 1

Оцінка ефективності класичних Послів ООН

Ім'я Посла	Рік призначення	Кількість поїздок в якості Посла	Частота згадувань у ЗМІ з тегом «Посол ООН»	Частота згадувань на сайтах ООН з тегом «Посол ООН»
Анджеліна Джолі	2001	>50	100	100
Міа Ферроу	2001	>20	95	92
Тетсуко Куроянагі	1984	33	99	100
Барбара Хендрікс	1987	13	96	95
Нана Мускурі	1993	10	80	79
Сер Роджер Мур	1991	18	86	90
Анжелік Кіджо	2003	>10	96	99
Девід Бекхем	2005	>10	93	95

Таблиця 2

Оцінка ефективності некласичних Послів ООН, що є першими особами держав

Ім'я Посла	Рік призначення	Кількість поїздок в якості Посла	Частота згадувань у ЗМІ з тегом «Посол ООН»	Частота згадувань на сайтах ООН з тегом «Посол ООН»
Хокон Магнус	2003	7	89	90
Королева Ранія	2007	8	87	89
Принцеса Хайя	2007	6	85	89
Кронпринцеса Данії Мері	2009	3	90	92

денному Судані), Рікі Мартін («Фонд Рікі Мартіна», що займається питаннями торгівлі людьми та спеціалізується на наданні допомоги дітям, що стали жертвами цього промислу), Шакіра («Фонд босих ніг» – залучення коштів для будівництва шкіл), Ліонель Мессі (фонд Ліонеля Мессі, що опікується дітьми Аргентини та Іспанії), Чон Мьон Хун (фонд «Диво музики», через який він влаштовує різноманітні заходи для допомоги молоді та дітям: благодійні концерти та майстер-класи у всьому світі), Джет Лі («Один фонд», що бореться з наслідками стихійних лих по всій планеті – роботу фонду організовано таким чином, щоб внески здійснювались постійно, і фонд мав можливість надати оперативну допомогу тим, кому вона необхідна), Лан Лан (проекти «101 піаніст» та «Музичний табір для дітей»), Йо-Йо Ма (громадська організація «Сілк Роуд»), Мідорі Гото (проекти: «Мідорі і друзі», «Окестра Резиденсис Програм» та «Кожна жінка, кожна дитина»), Шарліз Терон («Африка аутріч проджект» (проект із соціальної допомоги для Африки, орієнтований на допомогу жителям ПАР (акцент робиться на молоді, проект займається питаннями здоров'я, у тому числі і пацієнтами зі СНІДом та превентивними заходами з цієї хвороби)), Леонардо Ді Капріо (займається захистом і збереженням дикої природи).

Специфіка функціонування цих фондів, організацій та проектів полягає в тому, що Посли не тільки курують їхню роботу, але й є активними меценатами самі та залучають громадськість до матеріальної допомоги. Співпраця з недержавними організаціями Послів, що є першими особами країни, має інший, яскраво виражений *національний* характер. Це пов'язано з тим, що ці Посли виконують насамперед обов'язки на державному рівні перед своїм народом, а вже потім як Посли ООН. Зокрема, серед проектів принцеси **Басми Бітм Талал** можна натрапити на першу НДО по плануванню сім'ї в Йорданії, Йорданську асоціацію з питань планування та сімейного захисту чи Йорданську національну комісію з прав жінок. Також активно використовує подібні ресурси і вже згадана королева **Ранія**: вона є президентом Національної ради з питань сім'ї та учасником Освітньої ініціативи в Йорданії.

Сангай Чоден Вангчук, окрім проектів у сфері здоров'я, опікується також і наукою для місцевого населення: Посол в ході свого візиту до Угорщини (2014 рік) підписала Меморандум, де серед інших пунктів були положення про освіту – а саме про можливість навчання студентів Бутану в медичних університетах – Земмельвайса та на факультеті ветеринарії [3]. Також королева є президентом Ренью – бутанської недержавної організації, що була створена для допомоги знедоленим жінкам та дівчатам 2004 року та успішно функціонує й зараз; та засновником Фонду Тараяна – недержавної організації, що покликана вирішувати проблеми бідності населення.

Перші леді, що є Послами ВООЗ, демонструють високий рівень участі в публічних заходах із проблематики, якою вони займаються. Для доктора **Крістін Касеба-Сата** (Перша леді Замбії) це – боротьба з гендерним насиллям (вона є одним із провідних спеціалістів Замбії в галузі акушерства та гінекології). Для **Пен Ліюань** – питання ВІЛ/СНІДу. Найвагоміше в їхній діяльності є те, що вони обидві проводять **лобіювання**: в Першій леді Замбії досить ефективним є тільки лобіювання на міжнародному рівні (всі її спроби лобіювання проблеми прав геїв на теренах батьківщини закінчились фіаско: доктор не враховувала цивілізаційний фактор розвитку Замбії та менталітет населення) у рамках засідання ООН. Мова йде про її виступ під час 67-ї сесії Всесвітньої Асамблеї охорони здоров'я, що відбулась 20 травня. Її доповідь, що присвячена проблемам гендерного насилля та здоров'я новонароджених, зустріли найвідповіднішим чином: результатом засідання стала резолюція по підсиленню ролі системи охорони здоров'я в подоланні насилля, зокрема, стосовно дівчат та жінок, а також дітей [4].

Що стосується Пен Ліюань, то її поступове лобіювання на національному рівні отримало досить вагомий результат. Вона починала свій вплив на державу, будучи тільки Послом, а ставши Першою леді, отримала більше можливостей у владних колах. Поєднуючи обидва звання, Пен змогла покращити публічний імідж держави, що відійшла від заборони недержавних організацій, та в питаннях, що стосуються дискримінації та СНІДу (створення та розвиток спеціальної школи Червоної Стрічки в Лінфені (провінція Шанхай), яка надає не тільки освіту, але й медичне обслуговування дітям, що хворі на СНІД).

Серед класичних Послів ООН **лобіювання на національному рівні** демонструють: **Барбара Хендрікс** [5], чия зустріч із представниками міністерств соціальної сфери привела до швидшого оформлення нових документів для переселенців в Кот-д'Івуар (а їхня кількість перевищувала 700 000 осіб). **Дідьє Дрогба** (ПРООН) під час конфлікту в Кот-д'Івуарі (2010 рік) закликає всіх людей із різних куточків країни до чесних виборів, приєднатись до розпочатих ПРООН ініціатив та покласти край другій громадянській війні. На цей момент футболіст вже має досвід в дипломатії селебриті – у першій війні він здійснив свій внесок для її завершення, вплинувши на перших осіб держави та ворогуючих сторін: зокрема, капітан національної збірної з футболу разом з усією командою просив на колінах скласти зброю та провести вибори – це сталося під час Чемпіонату світу в 2006 році [6].

Схожий досвід мав і **Джордж Клуні**, що почав свою миротворчу місію щодо Дарфура ще

2006 року. Звання Посланця миру ООН отримав саме за ці досягнення. Основна відмінність полягала в рівні катастрофічності цих подій та учасників, на рішення яких був здійснений вплив. Якщо Дрогбі вдалося посадити конфліктуючі сторони за стіл переговорів (на державному рівні) та призупинити конфлікт на 4 роки, то Клуні довелося трудитися значно більше, інформуючи про Дарфурську кризу американське суспільство та Раду Безпеки ООН, здійснюючи повноцінний **вплив на міжнародні відносини**.

Джолі демонструє схожий результат із лобюванням доктора Крістін-Касеба Сата: зокрема, її заклик до подолання проблеми зґвалтування (особливо дітей) на засіданні РБ ООН отримав відповідний жест від членів Ради. Вони прийняли нову резолюцію, яка, за пропозицією Спеціального Посланника УВКБ ООН, тепер містить конкретні шляхи подолання проблеми [7; 8].

Стіві Вандер теж продемонстрував високий рівень лобювання та стійкість у питанні допомоги сліпим. У вересні 2010 року закликав дипломатів зійтись у рішенні про необхідність документа, що полегшував би доступ до книг в аудіо- чи інших форматах, які б могли читати сліпі. Окрім цього, Стіві звернувся і до Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) з подібним проханням. 28 червня 2013 року в Марракеші був підписаний «Договір про полегшення доступу сліпим особам та з порушеннями зору чи іншими обмеженими можливостями сприймати друковану інформацію в опублікованих виданнях» [9].

Аналізуючи розглянуті кейси, ми дійшли висновку, що у випадку активізму важливішими є не результати, до яких приводить діяльність на трьох рівнях активізму, а сам факт цієї діяльності та інформування про неї. Саме тому на **першому рівні** (подорожі) цей показник буде на користь класичних Послів ООН: у них вищі середні бали як по кількості подорожей, що є інформаційним приводом для новинних повідомлень, так і по частоті потрапляння в повідомлення ЗМІ та інформгентств ООН. На цьому рівні не відіграє значення класифікація Посла (класичний чи некласичний), тому що можливості для подорожей однакові у всіх, це залежить виключно від власної ініціативи.

Другий рівень має свою специфіку: національно орієнтований характер співпраці з недержавними організаціями, що покликані вирішувати питання національного рівня (переважно в соціальній чи оздоровчій сферах), для Послів, що є першими особами держави, та широкий спектр питань, якими займаються класичні Посли, що використовують власні фонди, проекти чи організації. Характерна ознака останніх – інтернаціональність (за територіальним принципом функціонування та за фактором збору матеріальної допомоги). Основна перевага цього рівня полягає в практичній користі

від співпраці Посла з установою для певного кола осіб. Основний недолік – брак інформування про діяльність установи, недостатність кількості інформаційних приводів, як це демонструє перший рівень. Однак деякі класичні Посли вирішують цю проблему за допомогою глобальної мережі: власних сайтів та сторінок у соціальних мережах, де є величезна кількість послідовників; у той час, як некласичні Посли здебільшого не мають такої змоги через невелику популярність за кордоном.

Третій рівень активізму представляє собою палицю з двома кінцями: з одного боку, це перехід на рівень глобальної політики для деяких міжнародних Послів, з іншого – він досить часто приречений на фіаско вже тому, що подібного виходу не планувалося метою створення самого інституту Послів (привернення уваги суспільства до певних проблем, якими займаються спеціалізовані установи ООН). Коли Посли ООН говорять про збройний конфлікт та докладають зусиль для його завершення на рівні обговорень Генеральної Асамблеї, то ідеалізм принципів ООН, яких вони дотримуються, натикається на гострі постулати реал-політики, яка втілюється в тому, що жодна з конфліктуючих сторін не може поступитися своїми національними інтересами в угоду гуманізму. У таких діях Послів ООН (Деніел Баренбойм в палестино-ізраїльському конфлікті та Джордж Клуні в Дарфурській кризі) помітна спроба перейти з *публічної дипломатії до дипломатії класичної*, а її невдача базується на недостатній ресурсній опорі в політиці (навіть тісні контакти Клуні з Обамою (спочатку сенатором, а пізніше президентом) не допомогли йому добитися вирішення Дарфурської проблеми належним чином). Таку невдачу аудиторія розглядатиме як поразку Посла ООН, а не як спробу зробити більше, ніж того вимагає ООН від гуманітарного рекрута. Саме тому єдиним правильним шляхом використання активізму для Послів ми вбачаємо тільки у функції інформування та подальшого привертання уваги масової аудиторії до проблемної ситуації, навіть якщо це будуть негативні наслідки події чи явища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Heath R.L. Encyclopedia of public relations / R.L. Heath. – SAGE Publications, 2005. – 1067 p.
2. Our Story [Electronical source]. – Access mode : <http://charlizeafricaoutreach.org/our-story/>.
3. Dobozi P. Her Majesty the Queen Mother Ashi Sangay Choden Wangchuck of Bhutan visits SE / P. Dobozi // Semmelweis University [Electronical source]. – Access mode : <http://semmelweis.hu/english/news/09/her-majesty-the-queen-mother-ashi-sangay-choden-wangchuck-of-bhutan-visits-se/>.
4. World Health Assembly adopts a historic resolution that addresses violence against women and girls [Electronical source]. – Access mode : <http://www.who.int/reproductivehealth/topics/violence/resolution/en/>.

5. Hendricks commends efforts to end statelessness in Côte d'Ivoire [Electronical source]. – Access mode : <http://www.unhcr.org/53ce16666.html>.

6. Didier Drogba – Peace Maker [Electronical source]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=lf6kLSAM5sA>.

7. Анжелина Джоли призвала ООН боротися с сексуальным насилием [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unmultimedia.org/radio/russian/archives/141631/>.

8. Резолюция 2106(2013), принятая Советом Безопасности на его 6984-м заседании 24 июня 2013 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_l42.

9. Stevie Wonder Calls on Negotiators to Finalize New Treaty to Improve Access to Books for Visually Impaired Persons [Electronical source]. – Access mode : http://www.wipo.int/pressroom/en/articles/2013/article_0014.html.

Шамраєва В.М.

Перспективи розвитку українсько-американського стратегічного партнерства

У публікації розглянуто сучасний стан та перспективи розвитку українсько-американських міждержавних відносин. Окреслено спільні інтереси у процесі наповнення українсько-американського партнерства реальним змістом та визначено головні проблемні питання у зв'язку з сучасним станом розвитку внутрішньополітичних процесів в Україні та обранням у США нового президента.

Ключові слова: Україна, США, українсько-американське партнерство, міждержавні відносини, стратегічне партнерство, сучасні міжнародні відносини.

В публикации рассмотрены современное состояние и перспективы развития украинско-американских межгосударственных отношений. Обозначены общие интересы в процессе практического наполнения украинско-американского партнерства и

определены основные проблемные вопросы связанные с современной ситуацией в Украине и избранием в США нового президента.

Ключевые слова: Украина, США, украинско-американское партнерство, межгосударственные отношения, стратегическое партнерство, современные международные отношения.

The publication reviewed the current state and prospects of Ukrainian-American relations. Outlined common interest in the content of Ukrainian-American partnership real content and identifies the key issues in connection with the current state of internal political processes in Ukraine and the US election of a new president.

Key words: Ukraine, US, Ukrainian-American partnership, bilateral relations, strategic partnership, modern international relations.

УДК 327(73+477)

Шамраєва В.М.,
доктор політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних
економічних відносин
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Співробітництво України зі США стало показовим у процесі розбудови стратегічного партнерства у вітчизняній зовнішньополітичній діяльності. Особливого значення ця публікація набуває у зв'язку із завершенням президентської кампанії у США, яка, на переконання автора, відкриває з 2017 р. новий етап розвитку українсько-американських відносин з огляду на важливість позиції офіційного Вашингтона у вирішенні Україною таких важливих завдань, як забезпечення її територіальної цілісності (зокрема проблема повернення Криму та відновлення державного суверенітету над Донбасом), отримання іноземної фінансово-економічної підтримки для результативного здійснення демократичних реформ тощо. Саме тому проблематика розвитку українсько-американських відносин потребує додаткової уваги і комплексного ґрунтовного вивчення.

В основу цього дослідження було покладено комплексний аналіз вітчизняних і зарубіжних розвідок, присвячених питанням еволюції українсько-американських відносин, розгляду головних проблем і надання прогностичних оцінок щодо подальшого розвитку співробітництва сторін. Робота базується на результатах досліджень таких учених, як З. Бжезинський [1], С. Хантінгтон [2], Г. Кісенджер [3] та ін. Серед вітчизняних дослідників-американістів слід окремо підкреслити доробок таких науковців, як Б. Гончар [4], А. Дашкевич [5], М. Рижков [6] та ін. Це дало змогу автору забезпечити комплексний аналіз еволюції стратегічного партнерства між Україною та США і отримати окремі висновки щодо можливих шляхів подальшого розвитку такого співробітництва.

Розглядаючи весь комплекс історіографії та джерельної бази із зазначеної проблематики, слід підкреслити її розмаїття, відсутність єдиних загально визначених підходів до оцінок витоків, а також аналізу механізмів реалізації та досягнутого рівня розвитку українсько-американського стратегічного партнерства. Тому формування й еволюція українсько-американського партнерства як об'єкт проведення ґрунтовних наукових досліджень вимагає сьогодні підвищеної уваги з боку вітчизняних політологів-міжнародників.

До основних особливостей дослідження українсько-американського партнерства слід віднести той факт, що в Україні до сьогодні не завершено процес розроблення й модифікації національної зовнішньополітичної доктрини і стратегії. Водночас американська зовнішньополітична стратегія і доктрина мають міцне теоретичне підґрунтя, структуру, завдання та розроблені й усталені методи реалізації.

Метою публікації стала спроба здійснення комплексного аналізу інституту стратегічного партнерства як одного з найефективніших інструментів зовнішньої політики держави на прикладі розвитку українсько-американських відносин.

Завдання поданого матеріалу: по-перше, окреслити головні напрями становлення стратегічного партнерства в українсько-американських відносинах; по-друге, шляхом аналізу розвитку українсько-американських відносин виявити спільні зовнішньополітичні інтереси України та США; по-третє, розробити практичні рекомендації щодо оптимізації процесу практичного наповнення українсько-американських відносин змістом, який би відповідав задекларованому рівню стратегічного

партнерства та адаптації його до особливостей сучасної міжнародно-політичної ситуації.

Із проголошенням незалежності України окреслилася обопільна зацікавленість у розбудові конструктивних двосторонніх українсько-американських міждержавних відносин. Початковий етап їхнього становлення (1991–1993 рр.) позначився фактичною відсутністю доктринального забезпечення зовнішньої політики США на пострадянському просторі. Перед офіційним Вашингтоном після розпаду Радянського Союзу постало три важливих питання: контролю над ракетно-ядерним потенціалом колишнього СРСР; збереження стабільності на пострадянському геополітичному просторі; недопущення відродження наддержавної могутності Росії. Під час вирішення цих завдань США визнали, що Україна може відігравати важливу роль у ЦСЄ.

Другий етап розвитку українсько-американських відносин (1994–1997 рр.) розпочався з підписання у Москві Тристоронньої заяви президентів США, РФ і України та Додатку до неї щодо ліквідації ядерної зброї в Україні. Він увінчався офіційним проголошенням стратегічного партнерства двох держав. Адміністрація Президента США В. Клінтона провадила політику активного залучення України до світового співтовариства, підтримувала її демократизацію. Ставши без'ядерною державою, Україна вперше вийшла із зони стратегічної байдужості США. Але через українські внутрішньополітичні проблеми в українсько-американських відносинах почався так званий «період утрачених можливостей» (1998–2004 рр.). Своєрідним його апогеєм став офіційний візит в Україну В. Клінтона 5 червня 2000 р., що мав засвідчити підтримку Україні в її реформаторських зусиллях.

Проте з наближенням чергових президентських виборів у США Україна відійшла для офіційного Вашингтона на другий план. У перше своє президентство Дж. В. Буш почав виявляти жорсткість у підході до України, владі якої давали зрозуміти: без проведення відповідних реформ геостратегічне розташування України втрачає для американської сторони свою цінність.

Новий, четвертий етап у відносинах між Україною і США (2005–2008 рр.) розпочався з перемоги в Києві «помаранчевої революції». Після неї США почали розглядати Україну як нового потенційного регіонального лідера, але від неї чекали продовження демократичних реформ. Водночас адміністрація Дж. В. Буша продемонструвала й готовність усіляко підтримувати прагнення України вступити до ЄС та НАТО. При цьому американська сторона підкреслювала, що Україна повинна сама обирати темп власної євроатлантичної інтеграції.

Але Україна зіткнулася з гострою проблемою реалізації поставлених стратегічних завдань, оскільки на той час на міжнародній арені відбулися

незалежні від неї негативні геополітичні зміни. Розходження між США і їхніми європейськими союзниками в НАТО обмежили можливості України щодо європейської та євроатлантичної інтеграції. До того ж боротьба з міжнародним тероризмом змістила акценти у політиці США на користь співпраці з великими державами та врахування інтересів ЄС і Росії в питаннях, що стосувалися України. Лише в останній рік перебування в Білому Домі Дж. В. Буш надав українському напрямку зовнішньої політики пріоритетного значення, результатом чого стало визнання за українсько-американськими відносинами статусу стратегічного партнерства, що знайшло своє втілення у підписанні спочатку їхньої «Дорожньої карти», а потім – і Хартії Україна – США про стратегічне партнерство [7–8].

Але, як і раніше, Білий Дім змушений був рахуватися на пострадянських теренах із російськими зовнішньополітичними інтересами, що негативно впливало на розвиток українсько-американського співробітництва та робило його вразливим до зовнішніх чинників. Опинившись на периферії зовнішньополітичних інтересів адміністрації Б. Обама, Україна після перемоги на президентських виборах 2010 р. В. Януковича здійснила дрейф у бік співробітництва із Кремлем. На тлі активних контактів США і РФ у контексті ініційованого Б. Обамою «перезавантаження» взаємини офіційного Києва й Вашингтона в п'ятий період їхнього розвитку (2009–2013 рр.) виглядали млявими: створилося враження, що адміністрація Президента США взяла паузу в українсько-американському партнерстві.

Адміністрація Б. Обама, на відміну від попередників, не розглядала Україну в якості геополітичної протизваги домінуванню РФ на пострадянському просторі. Білим Домом було фактично знято з порядку денного питання вступу України до НАТО, не в останню чергу через деструктивну позицію власне української сторони. Водночас, незважаючи на формальне збереження партнерських взаємин у політичній площині, Уряд і Конгрес США виступили з критикою репресивних дій адміністрації В. Януковича, спрямованих на жорстке придушення громадського руху за євроінтеграцію України восени-взимку 2013 р. А після перемоги Революції гідності США надали уряду України всебічну політико-дипломатичну й фінансово-матеріальну допомогу, започаткувавши якісно новий період українсько-американських міждержавних відносин.

Успішна розбудова українсько-американського стратегічного партнерства пов'язана передусім зі збігом основних зовнішньополітичних інтересів сторін. Аналізуючи позицію США після перемоги в Україні Революції гідності, слід відзначити, що у короткостроковій перспективі офіційний Вашингтон зосередився на допомозі Києву в досягненні

політичної стабільності й відсічі агресії шляхом впровадження санкцій проти РФ, забезпеченні фінансової підтримки зусиль українського уряду щодо реалізації політичних реформ й реструктуризації економіки.

У середньостроковій перспективі США планують і надалі підтримувати зусилля України зі встановлення та забезпечення верховенства права та забезпечення сталого економічного розвитку через зацікавленість американського бізнесу в українському ринку і розвиток взаємовигідного співробітництва та залучення до нього приватних інвестицій. У своїх довгострокових стратегіях США бачать Україну як стабільну демократичну державу, що інтегрована у європейську регіональну систему, водночас із нормалізованими відносинами з Російською Федерацією, без чого неможливе досягнення стабільності в регіоні ЦСЄ.

Беручи до уваги таке стратегічне бачення розвитку українсько-американського партнерства з боку США, Україна теж має можливість забезпечення власних національних інтересів у сфері двостороннього співробітництва. У короткостроковій перспективі це – заходи щодо досягнення економічної стабільності та зростання з паралельним проведенням необхідних реформ за технічної та фінансової допомоги США, інших провідних держав Заходу та міжнародних фінансових організацій (МВФ, Світовий банк). Основним завданням українського керівництва є остаточне припинення активних бойових дій на Донбасі й виконання Мінських домовленостей, що дасть змогу перейти до проведення масштабніших реформ у країні.

До середньострокових завдань українська влада відносить формування стабільної національної економіки, а також заходи щодо відновлення територіальної цілісності України. І тут особливо важлива підтримка з боку США як провідної світової держави. У довгостроковій перспективі Україна прагне здобуття активнішої ролі у розбудові європейської системи безпеки, отримання визнаної позиції лідера серед держав пострадянського регіону. Україна прагне стати провідною регіональною державою, інтегрованою у провідні європейські структури, та ключовим елементом стабільності у регіоні [9].

Таким чином, очевидним є значний збіг основних завдань, які сторони ставлять перед собою у процесі розвитку українсько-американського стратегічного партнерства, це дає змогу дійти висновку, що за сприятливих умов вони будуть реалізовані повною мірою. Водночас існує й низка деструктивних зовнішніх чинників, що мають бути враховані у процесі подальшої розбудови українсько-американського стратегічного партнерства. Це передусім брак консенсусу серед європейських союзників США щодо адекватної відповіді на агресивний зовнішньополітичний курс Кремля;

проблема близькосхідних і північноафриканських біженців у ЄС; хронічна нестабільність і конфліктгенність у вказаних регіонах, вражених так званою «арабською весною», і пов'язана з цим активізація терористичної діяльності радикальних ісламістів. До вагомих регіональних чинників необхідно також віднести геополітичні інтереси РФ у регіоні та заходи щодо їх досягнення.

Одним із важливих чинників інтенсифікації процесу практичного наповнення українсько-американських відносин є вплив української діаспори у США на політику країни перебування. Адже в процесі еволюції американської державності не лише створюється сприятливе середовище для творчої свободи, але і здійснюється вплив Білого Дому на ті країни, з яких до США прибувають різноманітні етнічні групи, і ці взаємини мають потенціал ставати двосторонніми міждержавними.

Для України залишається актуальним упровадження політики зв'язків з українськими діаспорними громадами за кордоном, що полягає у використанні їх як засобу впливу на інших міжнародних акторів. Найбільш ефективною моделлю організації співпраці із закордонним українством може стати комбінована модель, коли історична батьківщина не лише максимально сприяє задоволенню культурно-національних потреб нащадків вихідців зі своєї території, але й всіляко використовує потенціал діаспори. При цьому пріоритетними напрямками такої співпраці мають стати підтримка закордонних українських громад; сприяння у задоволенні освітніх та інформаційних потреб закордонних українців; робота з молоддю; сприяння добровільному поверненню осіб із числа закордонних українців.

Закордонні українські громади поки що мають незначні можливості впливу на вироблення сприятливої політики урядів країни свого проживання стосовно України. Приклади лобювання інтересів нашої держави демонструють Світовий конгрес українців, Український конгресовий комітет Америки, інші найбільші громадські об'єднання українців у США та Канаді. Організації закордонних українців є потужними, розгалуженими і впливовими громадсько-політичними утвореннями у країнах перебування. Але, на відміну від інших потужних діаспорних груп (єврейської, вірменської, польської тощо), українська, з огляду на певні історичні умови, не мала можливостей повною мірою створити сталу традицію стосунків із метрополією.

Сьогодні в державній політиці України існує певне бачення розвитку співпраці з діаспорами, закріплене в Національній концепції співпраці із закордонними українцями та Державній програмі співпраці із закордонними українцями на період до 2015 р., але чіткі концептуальні засади державної політики зв'язків та взаємодії зі спільнотами закордонних українців на тривалий період відсутні.

У своїх стосунках із закордонними українцями Україна має використати досвід інших розвинених держав, які бачать у своїй діаспорі потужний інструмент політичного, економічного, інформаційного тощо впливу у країнах проживання.

З огляду на значний збіг основних стратегічних зовнішньополітичних завдань України і США сторони досить успішно розвивають міждержавне партнерство за базовими напрямками: міжнародно-політичне, безпекове, фінансово-економічне, гуманітарне і т. д. Після перемоги Революції гідності у 2014 р. двосторонній діалог між державами вийшов на новий рівень. Сполучені Штати надають Україні фінансову та експертну допомогу для зміцнення обороноздатності держави, відновлення економічної стабільності, здійснення антикорупційних реформ та надання гуманітарної допомоги постраждалим внаслідок збройного конфлікту на Сході нашої країни. Також офіційний Вашингтон активно підтримує Київ на міжнародній арені, зокрема з питань фінансової допомоги Україні з боку міжнародних фінансових організацій, мобілізації зусиль світової спільноти для протидії агресії; запровадження економічних санкцій проти РФ. Безпрецедентним є двосторонній діалог на найвищому та високому рівнях, паралельно розвиваються міжвідомчі контакти. МЗС України та Державний департамент США активно взаємодіють з актуальних питань міжнародної співпраці. Одним із ефективних механізмів взаємодії є двостороння Комісія стратегічного партнерства (КСП).

Позитивну динаміку демонструє і міжпарламентська співпраця. Починаючи з 2014 р., у Конгресі США було представлено кілька десятків проєктів законів та резолюцій щодо України. Серед ухвалених документів, зокрема, закони «Підтримка суверенітету, територіальної цілісності, демократії та економічної стабільності в Україні», «Закордонне мовлення Сполучених Штатів в Україні та сусідніх регіонах», «Підтримка української свободи». Сьогодні Конгрес майже одноставно виступає за розширення фінансової та військової допомоги Україні, у тому числі за рахунок оборонної зброї. Представники Конгресу США регулярно зустрічаються з представниками української влади, народними депутатами України, беруть активну участь у заходах з української тематики в американському законодавчому органі, зокрема щорічних Днях України в Конгресі.

З огляду на сучасний стан розвитку системи глобальних та регіональних міжнародних відносин і кризові явища навколо України надзвичайно актуальними для гарантування національної безпеки й успішного реформування нашої держави набуває її стратегічне партнерство зі США. До завдань української дипломатії в цьому напрямі можна віднести подальший процес удосконалення нормативної бази відносин, здобуття підтримки офі-

ційного Вашингтону в діалозі України зі світовими кредиторами та особливо співробітництво у сфері безпеки й підвищення обороноздатності України. Ці завдання повною мірою відповідають і американським національним інтересам у регіоні ЦСЄ.

Україна має зосередитися на активізації діалогу зі США з таких питань, як відновлення територіальної цілісності; зміцнення економічної та політичної незалежності; досягнення політичної та економічної стабільності; інтеграція у міжнародні економічні та безпекові структури; підвищення ефективності використання геополітичного розташування України.

З метою найшвидшого виконання поставлених завдань у політичній сфері доцільним може стати створення профільних двосторонніх комісій (призначення відповідальних контактних осіб) для полегшення ведення політичного діалогу; координація політичних позицій із залученням європейських партнерів; запровадження моніторингу потреб української сторони у процесі проведення реформ за окремими їхніми напрямками.

В економічній сфері – визначення фінансових потреб України для її підтримки протягом перехідного періоду із залученням американських експертів та сприяння офіційного Вашингтона в переговорах із провідними міжнародними фінансовими організаціями; залучення міжнародних донорів за підтримки США; ліквідація існуючих торгових бар'єрів між партнерами; активізація діалогу із залучення американських інвестицій в українську економіку; визначення реформ, спрямованих на встановлення верховенства закону і з метою покращення інвестиційного та ділового клімату в Україні; проведення заходів (ділових форумів, виставок, конференцій) задля налагодження контактів між діловими колами держав-партнерів.

У сфері безпеки – налагодження діалогу з метою підтримки України у процесі модернізації її збройних сил; розроблення та реалізації плану з переходу Української армії на стандарти НАТО; створення структур і програм співробітництва між військовими силами сторін-партнерів (обміни, навчальні й тренувальні програми); налагодження контактів між науковими структурами з метою трансферу військових технологій зі США в Україну; підвищення інтенсивності та ефективності взаємодії між Україною, військовими структурами США та союзниками по блоку НАТО.

Нового звучання набуває українсько-американське співробітництво і з обранням Д. Трампа 45-м президентом США. Сьогодні великого значення набуває глибоке дослідження та прогнозування можливих шляхів подальшого розвитку зовнішньої політики США та перших кроків Д. Трампа у цьому напрямі. Так, на увагу заслуговує процес формування нової адміністрації, що фактично розпочався наприкінці листопада 2016 р., його заяви

щодо перегляду основних принципів поведінки США на міжнародній арені і т. д., оскільки ці кроки надзвичайно важливі і для подальшого розвитку українсько-американського співробітництва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бжезінський З. Україна у геостратегічному контексті : Наукове видання / Збігнев Бжезінський; пер. з англ. А. Іщенко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 102 с.
2. Huntington Samuel P. Who Are We? The Challenges to America's National Identity / Samuel P. Huntington. – New York : Simon and Schuster, 2004. – 428 p.
3. Киссинджер Г. Мировой порядок / Генри Киссинджер; пер. с англ. В.Желнинова, А. Милюкова. – М. : Издательство АСТ, 2015. – 512 с. – (Политика).
4. Гончар Б.М. Барак Обама і зовнішньополітична спадщина Джорджа Буша-молодшого (кризові аспекти) / Б.М. Гончар // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Історія. –
- Вип. 96. – К.: ВПЦ Київський університет, 2009. – С. 4–6.
5. Камінський Є., Дашкевич А. Політика США щодо України : Витоки, концептуальні основи, практична реалізація / Є. Камінський, А. Дашкевич. – К. : Політична думка, 1998. – 547 с.
6. Рижков М.М. „Grand Strategies”. Американський досвід стратегічного планування : Монографія / Микола Миколайович Рижков. – К. : Алькор, 2006. – 247 с.
7. Пріоритети українсько-американського співробітництва (Дорожня карта). 1 квітня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/840_132.
8. Хартія Україна-США про стратегічне партнерство, 19.12.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/840_140.
9. Shamraeva V. / V. Shamraeva // Foreign Policy of the USA in the context of the Development of Ukrainian–American Collaboration : Przegląd Politologiczny. – 2013. – № 3. – P. 39–46.

РЕЦЕНЗІЇ

Щедрова Г.П.

Щедрова Г.П.,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології,
соціології та гуманітарних наук
Університету імені Альфреда Нобеля

Рецензія на монографію С.А. Осипової «Сучасний стан теоретичного обґрунтування та практичної реалізації державотворчих процесів у країнах світу»¹

З одного боку, процес державотворення зумовлює існування держави, за ним у політичній системі суспільства справедливо закріплюється статус головної ланки політичної системи й основного політичного інституту, тому його можна розглядати як один з унікальних різновидів політичного процесу. З іншого боку, протікання та результативність процесу державотворення неможливо уявити поза політичним простором і політичним часом, поза інфраструктурою політичного розвитку, атрибутом якого є держава, тому до нього може бути застосовано визначення системного елемента розвитку політичного світу.

Для сучасного світу актуальним є прояв різних ризиків (техногенних, екологічних, соціальних тощо), при цьому особливе значення мають ризики політичні, наслідки яких мають значний вплив на функціонування всієї соціальної системи. Утворення на політичній мапі світу нових незалежних держав, як свідчить політична практика останніх десятиліть ХХ – початку ХХІ ст., безпосередньо пов'язане з високим ступенем імовірності таких ризиків як в окремих регіонах, так і в глобальних масштабах. Тому детальний аналіз процесів державотворення набуває статусу не лише актуальної наукової проблеми, а й завдання нагальної практики суспільного розвитку.

Автором монографії узагальнено теоретико-методологічні підходи до визначення природи та сутності процесу державотворення, сформульовано його визначення як функціональної характеристики й системного елемента сучасного етапу

політичного розвитку та обґрунтовано правомірність вживання категорії «державотворення» для характеристики сучасного політичного розвитку.

Заслуговує на увагу представлена науково обґрунтована періодизація процесу державотворення, її об'єктивні критерії позначені як моделі системного розвитку держави.

Використаний у монографії емпіричний матеріал, основні положення й результати можуть бути застосовані в науково-дослідній діяльності під час розроблення нових підходів до оцінки соціально-політичних процесів у тій чи іншій країні та загалом у світі, у прогнозуванні подальших шляхів розвитку держави як соціально-політичного інституту в непростих геополітичних умовах ХХІ ст., а також у політичній практиці, пов'язаній зі зміцненням державності. Крім того, положення рецензованої роботи можна розглядати як рекомендації практичної дипломатії щодо врегулювання проблем, зумовлених становленням і розвитком нових держав.

Отримані результати можуть використовуватись у навчальному процесі під час розроблення та викладання курсів політології, політичної теорії, теорії держави й права, теорії та історії міжнародних відносин.

Вважаю, що монографія С.А. Осипової «Сучасний стан теоретичного обґрунтування та практичної реалізації державотворчих процесів у країнах світу» заслуговує на наукову увагу. Вона є цікавою як для професійних дослідників політичної галузі, так і для широкого кола читачів.

¹ Осипова С.А. Сучасний стан теоретичного обґрунтування та практичної реалізації державотворчих процесів у країнах світу : [монографія] / С.А. Осипова. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. – 320 с.

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 4

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *Н. Кузнєцова*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 13,12. Ум.-друк. арк. 12,09.

Підписано до друку 30.12.2016. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.

Телефон +38 (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 4392 від 20.08.2012 р.